

8

ІСТОРІЯ
УКРАЇНИ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Підручник для 8 класу
закладів загальної середньої освіти

Авторський Колектив

Ігор Щупак, кандидат історичних наук, директор Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума», Заслужений працівник освіти України (м. Дніпро)

Борис Черкас, доктор історичних наук, провідний науковий співробітник відділу історії України Середніх віків та Раннього Нового часу Інституту історії України Національної академії наук України (м. Київ)

Олена Бурлака, учитель історії, заступник директора з НВП Городищенського ліцею Городищенської районної ради Черкаської області, переможець Всеукраїнського конкурсу «Учитель року — 2016» в номінації «Історія», Заслужений учитель України (Черкаська область)

Наталія Власова, учитель-методист, призер Всеукраїнського етапу конкурсу «Учитель Року — 2016» у номінації «Історія», методист Методичного центру при департаменті гуманітарної політики Дніпровської міської ради (м. Дніпро)

Кирило Галушко, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту історії України Національної академії наук України (м. Київ)

Владислав Кронгауз, фіналіст зонального етапу Всеукраїнського конкурсу «Учитель року — 2020» (номінація «Історія»), учитель історії КЗ «Харківська спеціалізована школа II–III ступенів № 3» (м. Харків)

Ірина Піскарьова, учитель-методист, керівник освітніх програм Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума» (м. Дніпро)

Дмитро Секиринський, спеціаліст вищої категорії, учитель-методист, учитель історії Запорізького багатoproфільного ліцею «Перспектива» (м. Запоріжжя)

Олег Репан, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, начальник відділу із суспільних та гуманітарних досліджень Агентства розвитку Дніпра, *науковий редактор підручника* (м. Дніпро)

Наталія Старченко, доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії України Середніх віків та Раннього Нового часу Інституту історії України Національної академії наук України, *наукова редакторка підручника* (м. Київ)

Олександр Худобець, учитель-методист, учитель історії Українського гуманітарного ліцею КНУ ім. Тараса Шевченка, переможець Всеукраїнського конкурсу «Учитель року–2005» в номінації «Історія», Заслужений учитель України, методичний супровід, розробка схем (м. Київ)

Зміст

§ 1. Вступ. Ранній Новий час в історії України	7
Розділ 1. ЗЕМЛІ УКРАЇНИ У СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (XVI – перша половина XVII ст.)	
§ 2. Українські землі у складі держав Європи й Азії в першій половині XVI ст.	13
§ 3. Люблінська унія та її вплив на українське суспільство. Об’єднання більшості українських земель у складі Речі Посполитої.	22
§ 4. Соціально-економічне становище українських земель у XVI ст.	31
§ 5–6. Церковні та релігійні проблеми в Україні XVI ст.	41
§ 7. Берестейська церковна унія 1596 року і її наслідки.	53
§ 8. Церковне життя в Україні першої половини XVII ст.	61
§ 9–10. Культурне життя на українських землях у XVI – першій половині XVII ст.	70
§ 11. <i>Практична робота.</i> Повсякденне життя і світогляд різних станів українського суспільства.	84
§ 12. <i>Узагальнення з розділу 1</i> «Землі України у складі Речі Посполитої (XVI — перша половина XVII ст.)»	86
Розділ 2. СТАНОВЛЕННЯ КОЗАЦТВА (XVI – перша половина XVII ст.)	
§ 13. Походження українського козацтва. Дмитро Вишневецький. Запорозька Січ	88
§ 14. Реєстрове козацтво. Козацькі повстання кінця XVI ст.	100
§ 15. Походи козаків першої чверті XVII ст. Петро Конашевич-Сагайдачний.	110
§ 16. Козацько-селянські повстання 20–30-х років XVII ст. «Ординація Війська Запорозького»	118
§ 17. <i>Практична робота.</i> Соціальна організація, побут та військова майстерність українського козацтва	128
§ 18. <i>Узагальнення з розділу 2</i> «Становлення козацтва (XVI — перша половина XVII ст.)»	130

Розділ 3. НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ середини XVII ст.

§ 19. Передумови Національно-визвольної війни. Богдан Хмельницький	133
§ 20–21. Козацько-кримський союз. Події 1648–1649 рр. Зборівський договір	137
§ 22. Події 1650–1651 рр. Битва під Берестечком. Білоцерківський договір. Іван Богун.	141
§ 23. Битва під Батогом. Молдавські походи. Облога Жванця	146
§ 24. Українська козацька держава — Військо Запорозьке	150
§ 25. Зовнішня політика козацької держави: у пошуку союзників.	154
§ 26. Українсько-московський договір 1654 р.	158
§ 27. Воєнно-політичні події 1654–1655 рр. Віленське перемир'я. Українсько-шведсько-трансильванський союз.	163
§ 28. <i>Практична робота.</i> Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. у документах	169
§ 29. <i>Узагальнення з розділу 3</i> «Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.»	170

Розділ 4. КОЗАЦЬКА УКРАЇНА наприкінці 50-х років XVII – на початку XVIII ст.

§ 30. Іван Виговський. Гадяцька угода. Українсько-московська війна. Конотопська війна	174
§ 31. Початок Руїни. Юрій Хмельницький. Розкол Гетьманської держави	179
§ 32. Павло Тетеря та Іван Брюховецький. Андрусівське перемир'я	183
§ 33. Петро Дорошенко. Спроби об'єднання Лівобережної та Правобережної Гетьманщини. Дем'ян Многогрішний	188
§ 34. Іван Самойлович. Чигиринські походи. Бахчисарайський мир. «Вічний мир». Мирні угоди	192
§ 35–36. Правобережне козацтво. Заселення і розвиток Слобідської України. Слобідські козацькі полки. Запорозьке козацтво. Іван Сірко	196
§ 37. Гетьманщина в часи Івана Мазепи.	201
§ 38. Пилип Орлик і його Конституція. Ліквідація козацтва на Правобережній Україні.	205

§ 39. Церковне життя. Освіта. Наукові знання. Архітектура. Образотворче мистецтво	210
§ 40. <i>Практична робота</i> . «Руїна» — кризове явище в історії України	215
§ 41. <i>Узагальнення з розділу 4</i> «Козацька Україна наприкінці 50-х років XVII – на початку XVIII ст.»	216
Розділ 5. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ в 20–90-х роках XVIII ст.	
§ 42. Імперський наступ на автономію Гетьманщини. Нова Січ. . .	218
§ 43. Відродження гетьманства. Данило Апостол. Правління гетьманського уряду. Нова Січ	223
§ 44. Ліквідація гетьманства і козацького устрою в Україні. Підкорення Кримського ханства	227
§ 45. Правобережна Україна. Землі Західної України в 20–90-х роках XVIII ст.	231
§ 46–47. Поділи Речі Посполитої. Зміни у становищі Правобережної України та західноукраїнських земель. .	236
§ 48. Розвиток культури в 20–90-х роках XVIII ст.	240
§ 49. <i>Практична робота</i> . Суспільно-політичне життя на українських землях у XVIII ст.	247
§ 50. <i>Узагальнення з розділу 5</i> «Українські землі в 20–90-х роках XVIII ст.»	248
§ 51–52. Історія України в контексті епохи Раннього Нового часу. Внесок України у формування європейської цивілізації.	250

Рекомендована література

Словник термінів і понять

Дати, що допоможуть орієнтуватися в подіях

Шановні восьмикласниці і восьмикласники!

Ми продовжуємо мандрівку історією України. Сподіваємося, що під час роботи із цією книжкою ви отримаєте задоволення від пізнання захопливого світу історії.

ЯК ПРАЦЮВАТИ З ПІДРУЧНИКОМ

Підручник — це не просто книжка для читання, це особливий інструмент для навчання, яким треба правильно користуватися.

Ви вже знаєте, як читати основний текст підручника, як працювати з історичними документами й картами, відповідати на запитання після параграфа. Навчальний матеріал нашого підручника розподілений на **розділи й параграфи**, у кожному з яких для зручності виділені окремі пункти. **Практичні заняття** передбачають самостійну роботу учнів і учениць над ілюстраціями, текстом підручника й додатковим матеріалом, який можна знайти в бібліотеці й інтернет-мережі. Ваш учитель/ваша вчителька історії на практичних заняттях виступатиме як *консультант/консультантка*.

Перед кожним новим параграфом наведено **запитання і завдання на повторення** вивченого вами раніше. Вони допоможуть пригадати те, що полегшить вам ознайомлення з новим матеріалом.

Дорогі друзі! У вивченні історії України вам допоможуть такі рубрики.

Варто запам'ятати!

Помір'яємо!

Дужки істориків

Діємо: практичні завдання

Свідать документи

Історичні подробиці

Дати для запам'ятовування виділені в тексті червоним кольором. Вони також повторюються після кожного параграфа. Біля імен правителів у дужках вказано роки правління. Варто уважно переглядати ілюстрації підручника, які не просто доповнюють текст, а й подають пізнавальну інформацію. Звичайно, історичну книжку не можна уявити без карт, які є і в цьому підручнику.

Запитання і завдання в рубриці

ЗНАЮ МИНУЛЕ ~ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ~ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

після кожного параграфа спрямовані на систематизацію нового матеріалу, який ви вивчили на уроці. Певні питання варто обговорити з однокласниками/однокласницями в групах. Окремі завдання потребуватимуть вашої творчої роботи, використання додаткової інформації. Вони передбачені насамперед для тих, хто особливо цікавиться історією.

Отже, пропонуємо вам поринути у світ історії України. Це не тільки важливо для розуміння сьогодення, а й неймовірно цікаво.

Бажаємо вам успіхів!

§ 1

Вступ. Ранній Новий час в історії України

Пригадайте, які періоди історії України ви вивчали в попередніх класах. Які епізоди історії попередніх епох ви пам'ятаєте?

1. ЦИВІЛІЗАЦІЙНА СПАДЩИНА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Історію періоду Середньовіччя (від середини V до кінця XV ст.) ви вивчали у 7 класі. Цей відрізок історії людства охоплює час від падіння античної цивілізації під ударами варварів до зародження гуманізму. Це доба рицарства, хрестових походів і панування релігійного світогляду.

Діємо: практичні завдання

1. Назвіть зображені в колажі пам'ятки середньовічної України.
2. Поясніть, з яким періодом історії українського Середньовіччя пов'язані зображені пам'ятки.
3. Уявно розташуйте ілюстрації в хронологічній послідовності.

Протягом IX — середини XIII ст. розвивалася давньоруська держава Русь-Україна з центром у Києві.

пам'ятки оригінальної і перекладної літератури, графіті. Середньовічна мозаїка, ікони є чудовими пам'ятками образотворчого мистецтва.

Завдяки тісним культурним контактам із європейськими країнами на українських теренах поширилося *магдебурзьке право міст, книгодрукування*, нові течії в мистецтві. Юрій Дрогобич та інші вихідці з українських земель ставали видатними *діячами культури і науки* європейського рівня.

Саме за неспокійної доби Пізнього Середньовіччя на історичну арену Європи вийшло *українське козацтво*. Ця нова суспільна верства відіграватиме вирішальну роль в українській історії XVI–XVIII ст.

Богоматір Оранта
(мозаїчний образ із собору Софії Київської, XI ст.)

Пригадайте, які пам'ятки культури середньовічної Русі-України дійшли до нашого часу: виконайте онлайн-вправу <https://cutt.ly/ChVTwFG>

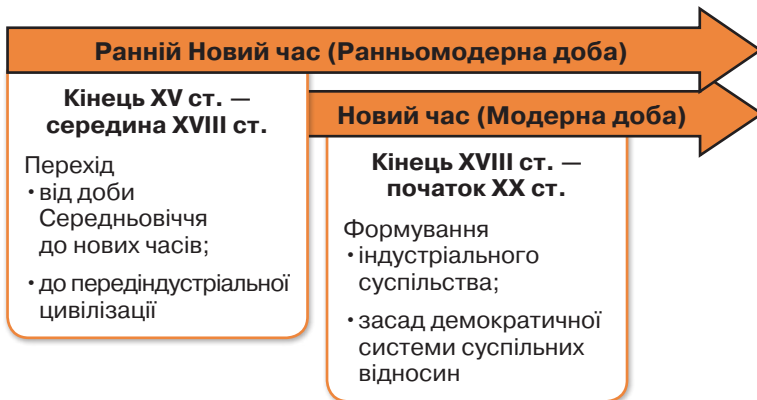
2. РАНЬОМОДЕРНА ДОБА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Протягом XIV–XV ст. у середньвічному суспільстві з'являються ознаки нової цивілізаційної доби. З початком XVI ст. Європа впевнено вступає в Новий час — час прогресу та істотних зрушень у всіх сферах життя європейського суспільства.

Вартє запам'ятати!

Новий час (або Модерна доба) — період в історії людства (**кінець XV — початок XX ст.**), протягом якого відбувся перехід від аграрно-ремісничої цивілізації до індустріального суспільства; період становлення сучасної європейської цивілізації.

Зазначимо, що становлення нового суспільства відбувалося різними темпами, мало свої особливості в різних країнах. Модерне суспільство поставало в жорсткому протистоянні із залишками середньовічних традицій. Недаремно історики говорять про «довге середньовіччя», яке тривало мало не до кінця XVIII ст. Тому в історії Нового часу виокремлюють два періоди: **Ранній Новий час (Ранньомодерна доба)** та власне **Новий час (Модерна доба)**.

Діємо: практичні завдання

Працюючи з наступним фрагментом параграфа, заповніть у зошиті схему «Характерні риси Ранньомодерної доби» в Європі й Україні.

Визначте, що спільного було в історичному розвитку Європи та України.

Запорожець
(робота художника Сергія Васильківського, 1900 р.)

Особлива роль випала на долю козацтва — продовжувача державотворчих традицій. У результаті Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького середини XVII ст. в Україні постала **унікальна козацька держава — Військо Запорозьке**. Головною ідеєю козацької державності була побудова демократичного ладу, що знайшло своє відображення в традиціях урядування Запорозької Січі та Конституції Пилипа Орлика 1710 р.

Тривала боротьба за збереження державності завершилася для українських земель драматично — наприкінці XVII ст. Українські землі були поділені між Річчю Посполитою та Московією (згодом Російська імперія).

У другій половині XVIII ст. козацьку звитягу було придушено російським царизмом. Була ліквідована автономія Гетьманщини, розгромлена Запорозька Січ, українське селянство покріпачене. Володарі Російської імперії сподівалися, що з Україною покінчено назавжди.

Водночас Ранньомодерна доба в Україні позначилася поширенням передових європейських ідей. Активно розвивалося книгодрукування, зокрема від 1574 р. кириличне.

Наприкінці XV — у першій половині XVI ст. постали **навчальні заклади європейського зразка**: Острозька академія і Києво-Могилянський колегіум.

На хвилі боротьби за оновлення православної церкви та її збереження в умовах дедалі сильнішого наступу католицизму постала **Українська греко-католицька церква**, яка згодом стала духовним лідером у боротьбі за українське національне відродження.

У XVIII ст. з Європи в Україну прийшли ідеї Просвітництва. До сьогодні окрасами українських міст є архітектурні пам'ятки, збудовані у стилі **козацького бароко**.

Ранньомодерна доба завершилася для українців втратою національної державності. Історія висунула перед українцями важливе завдання на наступний період — відстояти право на національну окремішність і виграти боротьбу за створення незалежної держави.

Остання сторінка Конституції Пилипа Орлика з підписом гетьмана та печаткою Війська Запорозького (1710 р.)

Волинські Афіни (настінний розпис художника Олександра Чернюшка в актовій залі сучасної Острозької академії)

Помірзуємо!

Відомий американський і український історик Сергій Плохій запропонував образ України як «Брами Європи». Дослідник вважає, що таку роль Україна виконувала протягом багатьох століть.

Книжка Сергія Плохія
«Брама Європи. Історія України від скіфських
воєн до незалежності» (Харків, 2016)

Як ви розумієте думку вченого? Які особливості та події Рання-модерної доби в Україні підтверджують думку історика?

Діємо: практичні завдання

1. Розгляньте стрічку часу й назвіть зображені на ній події, історичні пам'ятки та діячів історії Русі-України.
2. Усно доповніть стрічку часу іншими визначними історичними подіями періоду Середньовіччя.

**Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:**

- Кінець XV ст. — початок XX ст.** — Період Нового часу в історії людства
- Кінець XV — друга половина XVIII ст.** — Ранньомодерна доба (Ранній Новий час)

Розділ 1

Землі України у складі Речі Посполитої (XVI - перша половина XVII ст.)

§ 2

Українські землі у складі держав Європи й Азії в першій половині XVI ст.

Покажіть на карті «Українські землі в XVI ст.» кордони Королівства Польського, Великого князівства Литовського, Священної Римської і Османської імперій, Московського царства в першій половині XVI ст. Назвіть і покажіть, які саме історико-етнографічні регіони України увійшли до складу кожної з держав.

Українські землі в XVI ст.

1. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ НАПЕРЕДОДНІ ЛЮБЛІНСЬКОЇ УНІЇ 1569 р.

1.1. ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО ЛИТОВСЬКЕ

Пригадайте основні етапи й важливі обставини приєднання руських земель до Великого князівства Литовського.

У першій половині XVI ст. *саме у складі Великого князівства Литовського перебувала більша частина руських земель*. Вони були приєднані поступово, переважно дипломатичним шляхом — через династичні шлюби і політичні угоди, лише інколи через завоювання литовських князів. Майже 90 % населення князівства Литовського становили русини.

Великі князі широко послуговувались правилом: *«Старовини не рушимо, новини не вводимо»*. На практиці це означало **збереження спадковості зі старовинними порядками Русі-України**, залишаючи майже незмінними права і повсякденні традиції русинів.

Існування князівських родів, які забезпечували символічну спадковість з Руссю-Україною

Офіційний статус *«руської мови»* — попередниці сучасних української та білоруської мов — як мови судочинства і діловодства держави

**«Старовини
не рушимо,
новини не вводимо»**

**СТАТУС РУСЬКИХ
ЗЕМЕЛЬ
у складі
Великого князівства
Литовського**

Збереження впливу і високого статусу *православної церкви* (з 1467 р. існувала окрема Київська метрополія, підпорядкована Константинопольському патріарху)

**Збереження
військової
організації
і князівських
військ**

**Недоторканість
спадкових володінь
землевласників**

Збереження
більшості
правових норм
і традицій
Русі-України

Завдяки таким умовам деякі історики називають Велике князівство Литовське *«українською державою»*. Звісно, у цьому є певне перебільшення. Натомість коректніше говорити, що *руські православні князі створили «державу в державі»*; з їхнім авторитетом змушені були рахуватися навіть великі князі з династії Гедиміновичів.

Проте існували й певні **проблеми**. По-перше, на цих землях **православна церква була залежною від князів**. Вони утримували її власним коштом і були патронами.

По-друге, зближення Великого князівства Литовського з Польським Королівством (Кревська 1385 р. та Городельська унії 1413 р.) призвело до поширення католицизму серед Гедиміновичів і литовської знаті. Бояри, які приймали католицьку віру, отримали значно ширші права, аніж православні. Лише католики могли отримати вищі посади в державі. Це перекинуло для руської еліти доступ до участі у політичному житті держави.

Великі князі хоч і м'яко, але послідовно проводили централізаторську політику. Вони ліквідували удільні князівства, призначаючи туди своїх намісників. Так Київське князівство перетворилося у 1471 р. на воєводство (за польським зразком), а у 1566 р. на українських землях з'явилися Волинське і Брацлавське воєводства.

Отож *центральна влада перебувала переважно в руках литовської католицької еліти*. Натомість українські землі продовжували жити своїм життям, формуючи у цьому не завжди видимому протистоянні уявлення про себе як окрему спільноту. Ця спільнота мала своїх хай і неофіційних, але потенційних володарів — князів, які мешкали на Волині. Тож можна сказати, що на українських землях під символічною владою князів постала *«держава в державі»*.

Пам'ятаймо!

Доведіть або спростуйте думку історика Ярослава Грицака: *«Литовське князівство певний час було просто іншою формою Русі»*.

1.2. КОРОЛІВСТВО ПОЛЬСЬКЕ

У Польському Королівстві (чи Короні) від 1382 р. трон не був спадковим. Шляхта обирала собі володаря та укладала з ним договір, що набрав вигляду королівських привілеїв. Поступово формувалося уявлення про державу

Литовський герб «Погоня»
(зображення із зібрання
Еразма Коміна, 1575 р.)

Підготуйте історичну довідку про походження герба та його символіку.

як спільноту громадян — шляхтичів, об'єднаних походженням і правовим статусом.

До Польського королівства входили Галичина і Західне Поділля, з яких були сформовані три воєводства: Руське із центром у м. Львові (1434 р.), Подільське з центром у м. Кам'янці (1434 р.) та Белзьке у м. Белзі (1462 р.).

Статус цих земель мав свої **особливості**:

- Були впроваджені **польська адміністративна і правова системи**.
- Бояри були **зрівняні в правах зі шляхтою**, а руська шляхта — з польською.
- Поступово **поширювалося кріпацтво** — частина селян стала залежною.
- **Поширювалося католицитво** — католицька церква та чернечі ордени збільшували свій вплив. **Православні парафії** формально мали рівний з католицькими парафіями статус.
- **Міста** користувалися **магдебурзьким правом** і мали європейські порядки в самоврядуванні, **організації цехів, ремесла й торгівлі**. Міста стали багатомовними й багатокультурними.
- Розвивалися **культурні контакти із Західною Європою**, відчувався вплив ідей Відродження.

Таким чином, Галичина і Західне Поділля опинилися в досить розвиненій на той час європейській державі. Водночас населення руських земель не втратило своєї ідентичності. За Руським, Белзьким і Подільським воєводствами закріпилася збірна назва «Русь».

Думки істориків

Михайло Грушевський, український історик

З середини XIV століття почавши, український народ уже входить в склад інших, чужих держав, то становлячи пасивний об'єкт чужої управи..., то стоячи в більше або менше... гострій опозиції до цієї чужої управи і сього чужого права.

Анджей Сулима-Камінський, американський історик

Жоден з народів Речі Посполитої не втратив своєї історичної та національної ідентичності на користь Польщі. На європейському тлі заслуговують на повагу величезні здобутки народів Речі Посполитої у розвитку парламентаризму, самоврядування, громадянських прав і релігійної віротерпимості.

Як ставляться історики до впливу Королівства Польського на українські землі? Що для них є важливим, та чому так різняться їхні оцінки?

Свідчать документи

Польський хроніст Ян Длугош про приєднання Галицької Русі до Королівства Польського (1340 р.)

А король польський Казимир... веде військо на Русь та здобуває... там своє панування — тим паче, що деякі добровільно піддавалися — замки і міста в Перемишлі, Галичі, Луцьку, Володимирі, Сяноку... та інші фортеці. А оскільки багато хто із шляхти і бояр руських бажав собі його панування, то в один рік... поширює панування своє на цілу Руську землю. І від того часу ніколи не відмовила вона в підданстві і послушенстві Королівству Польському.

Із Хроніки Київського Михайлівського монастиря (1362 р.)

Народ же цей (литовці) даниною руським князям служив. Коли ж він відчув, що його господарі (руські князі) розтрощені татарами, він змужнів... почав залишкам руським чинити насильство і... спустошені землі заселяв своїми людьми і на знесилених русів владу свою поширив.

Визначте протиріччя в наведених історичних джерелах. Чим ви можете їх пояснити?

1. Панорама м. Львова
(гравюра роботи художника
Абрагама Гогенберґа,
початок XVII ст.)

2. Міські вежі, як мотиви панорами,
використані в сучасному логотипі
Львова

3. Чорно-біла копія Панорами
Гогенберґа у 2006 р. була зображена
на блоці марок Укрпошти «750 років
з часу заснування міста Львова»

Розгляньте зображення та зіставте зовнішній вигляд Львова XVII ст. з будь-яким великим європейським містом того часу. Зробіть висновки.

2. СТАТУС УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У СКЛАДІ ОСМАНСЬКОЇ ТА СВЯЩЕННОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЙ І МОСКОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

2.1. ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ. СВЯЩЕННА РИМСЬКА ІМПЕРІЯ

Пригадайте, коли і за яких обставин були утворені Османська та Священна Римська імперії. Які землі входили до їх складу?

Частина земель Русі-України опинилась у складі Османської імперії. **Закарпаття** ще з XI ст. перебувало під владою королів Угорщини, і тільки за часів князя Льва Даниловича (1280–1320 рр.) на нетривалий час поверталось до Галицько-Волинської держави. У 1526 р. османи завдали поразки угорським військам у битві під Могачем. Відтоді південна частина Угорського королівства потрапила під владу Османської імперії, а Закарпаття було поділено. Східна частина увійшла до складу Трансильванії — васального князівства Османської імперії, а західна — до Священної Римської імперії, де правили імператори з австрійської династії Габсбургів.

Відео «Хотинська фортеця»
(тривалість 02 хв 02 с)
<https://cutt.ly/UyC1Qhw>

Буковина із занепадом Галицько-Волинської держави з XIV ст. входила до Молдавського князівства. Проте в 1538 р. Буковина також визнала васальну залежність від османів.

Ще однією територією османів був **Крим**. Кримський хан Менглі-Гірей у 1478 р. визнав себе васалом Османської імперії, зберігаючи особливий статус «союзника».

Хотинська фортеця
(м. Хотин, Чернівецька область)

Ханський палац у м. Бахчисарай
(Крим)

(фото початку XXI ст.)

Уявіть, що ви потрапили на онлайн-екскурсію до однієї із зображених пам'яток. Сформулюйте два–три запитання до екскурсовода. Спробуйте разом з однокласниками/однокласницями знайти на них відповіді.

2.2. МОСКОВСЬКА ДЕРЖАВА

Пригадайте, коли і за яких обставин було утворено Велике князівство Московське.

На початку XVI ст. на кордонах Великого князівства Литовського виникла нова загроза — Московське князівство. Воно перетворилося на досить *велику централізовану деспотичну державу*, яка успадкувала самодержавні традиції Золотої Орди. Після падіння під ударами османів Константинополя в 1453 р. Московія залишилася *єдиною православною державою у світі*.

Обставини, що склалися, дали можливість правителям Московії розпочати боротьбу з Великим князівством Литовськом за спадщину Давньоруської держави. Великий князь московський Іван III почав титулувати себе «Государем і великим князем усієї Русі». *Це означало висування претензій на панування над усіма руськими землями, зокрема й над частиною території Великого князівства Литовського, яка до Московії ніколи не входила.*

Поміркуємо!

Подумайте, що намагалися підкреслити у своєму титулі московські володарі, називаючи себе «*Великими князями усієї Русі*».

Такі претензії московського правителя загострили відносини між державами та спричинили майже неперервні війни початку XVI ст. У результаті до 1503 р. Московія збільшила свої володіння завдяки Чернігово-Стародубському й Новгород-Сіверському князівствам. Землі, які приєднала Московія, були розділені на повіти (очолювали воєводи). Частина удільних князів стала на службу до великого московського князя та отримувала від нього земельні наділи. *У 1523 р. Новгород-Сіверське князівство було ліквідоване.*

Здійснюючи загарбницьку політику, Москва у 1507 р. розв'язала нову війну. У **1514 р.** московське військо захопило Смоленськ і рушило під Оршу — стратегічно важливе місто на перетині торговельних шляхів. Назустріч москвитам вийшло русинсько-литовське військо на чолі з князем Костянтином Острозьким. Незважаючи на чисельну перевагу московського війська, *8 вересня 1514 р. війська Костянтина Острозького здобули перемогу.* Завдяки цьому було збережено цілісність Литовського князівства.

Руські мешканці стали на захист своєї Вітчизни, незважаючи на спільну з московитами православну віру. Так вони чинитимуть і надалі, виступаючи «мечем і щитом» для Великого князівства Литовського. Православні владики благословлятимуть їх на цю боротьбу. Адже перемога Москви означала для духовенства кінець окремої Київської митрополії, для русинів — нищення їхніх традицій, а для еліти — поразку їхньої Вітчизни.

Здобута перемога не ліквідувала протиріччя між Великим князівством Литовським та Московією. Війни між ними призвели до того, що до 1573 р. князівство Литовське втратило майже третину своїх територій.

Поміркуймо!

На думку американського історика Едварда Кінана, «московити ледве чи пам'ятали київський досвід, ...вкрай неймовірно, щоб Іван III чи його дорадники керувалися хоч скількись усвідомленим почуттям відновлення єдності, коли вони на схилку XV століття починали експансію в бік білоруських чи українських територій».

Якими ж міркуваннями, на вашу думку, керувалися московські князі, починаючи це захоплення?

Отже, у першій половині XVI ст. і в наступні часи статус і розвиток українських земель визначався особливостями держав, у складі яких вони перебували.

Діємо: практичні завдання

За допомогою додаткових джерел інформації виконайте творчий проект. Розділіться на групи й оберіть одну з держав: **а)** Королівство Польське; **б)** Велике князівство Литовське; **в)** Османська імперія; **г)** Священна Римська імперія; **д)** Московське царство. Підготуйте доповідь про становище населення українських земель в обраній державі за планом:

1. Суспільне й економічне становище.
2. Мова й культурні особливості.
3. Віросповідання, становище церкви.
4. Міста і їхні особливості.
5. Повсякденне життя (їжа, одяг, заняття людей тощо).

Представте доповідь у класі й обговоріть її.

Онлайн-вправа «Статус українських земель у складі Османської імперії та Московської держави»
<http://surl.li/ldsa>

Допоможіть історикам відновити текст документа, виконавши онлайн-вправу.

ЗНАЮ МИНУЛЕ ➤ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ➤ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і систематизую нову інформацію

1. Утворіть логічні пари між назвами держав і переліками українських земель, які до них входили.

1 Королівство Польське

А Закарпаття, Буковина, Крим

2 Велике князівство Литовське

Б Чернігово-Сіверська земля

3 Османська імперія

В Київщина, Волинь і Східне Поділля

4 Московська держава

Г Галичина і Західне Поділля

5 Священна Римська імперія

2. Поясніть принцип литовської держави, якого вона дотримувалася в XV ст.: «*Старовини не рушимо, новини не вводимо*».
3. Що зумовило відносно мирне підпорядкування руських князівств владі Литви?
4. Коли Московська держава захопила Чернігово-Сіверщину? Що цьому сприяло?

Обговорюємо в групі

1. Чому історики часто називають Велике князівство Литовське «*Литовсько-Руською державою*»?
2. Зіставте політичний устрій Великого князівства Литовського в XIV–XV ст. та Русі в XI–XIII ст. Визначте, що між ними спільного, а що — відмінного.
3. Складіть розгорнутий план за темою: «Українські землі у складі Великого князівства Литовського і Королівства Польського».
4. Визначте за картою (с. 13) територіальне розселення українців у XV–XVI ст. Зіставте його із сучасними кордонами України.

Мислю творчо

1. Доведіть або спростуйте твердження: суть політики Королівства Польського в Галичині у XIV–XV ст. полягала в перетворенні її на невід’ємну частину Польщі.
2. Чим були обумовлені претензії Москви на спадщину Русі-України?
3. Як вплинули на розвиток українських земель Велике князівство Литовське та Королівство Польське?
4. Під керівництвом вчителя підготуйте історичне есе на тему: «Велике князівство Литовське — руський спадок, польська тінь чи місцевий феномен?».

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам’ятайте їх:

1514 р. Перемога в битві під Оршею війська князя Костянтина Острозького над московським військом

Люблінська унія та її вплив на українське суспільство. Об'єднання більшості українських земель у складі Речі Посполитої

Пригадайте, коли вперше виникла ідея об'єднання Велико-го князівства Литовського та Польського королівства. Що таке унія? Коли було підписано Кревську унію і якими були її наслідки для українських земель?

1. ПЕРЕДУМОВИ ПІДПИСАННЯ ЛЮБЛІНСЬКОЇ УНІЇ 1569 р.

Передумови для об'єднання Польського королівства та Великого князівства Литовського були закладені ще в XIV ст., коли посилилася **військова загроза з боку Тевтонського ордену**. Укладена між цими державами **Кревська унія** поклала початок **соціально-політичному та культурному впливу Королівства Польського на Велике князівство Литовське**. **Городельська унія** (1413 р.) посилала цей процес, зрівнявши в правах польську й литовську знать, за умови прийняття останньою католицизму. Крім цього, у Великому князівстві Литовському було здійснено низку внутрішніх реформ за польським зразком: утворено воеводства, повітові шляхетські сеймики (представницькі зібрання шляхти, яка обирала депутатів на сейм і вирішувала важливі справи свого регіону), нову мережу судів.

У другій половині XVI ст. **відновилася експансія Московського царства** на захід. Московські претензії на українські та білоруські землі посилювалися під час Лівонської війни 1558–1583 рр., яку Московія вела зі Швецією, Данією, Литвою і Польщею.

Втрачаючи території у війні з Московським царством, **Велике князівство Литовське шукало союзників**. **Королівство Польське**, зі свого боку, **прагнуло до розширення території**, а головне — мало інтерес до родючих земель України.

Від часів Кревської унії 1385 р. Велике князівство Литовське та Польське королівство **мали спільного монарха**, тож у 1568 р. відновилися переговори щодо майбутнього союзу.

Помірдуємо!

Роздивіться монету, присвячену 450-річчю Люблінської унії, і дайте відповіді на запитання.

1. Кого зображено на аверсі монети?
2. Як ви розумієте цитату на монеті: «Вільний з вільним, рівний з рівним»?

Пам'ятна срібна монета, випущена Національним банком Польщі, на честь 450-річчя Люблінської унії (2019 р.)

2. СТАВЛЕННЯ СУСПІЛЬСТВА ДО ЛЮБЛІНСЬКОЇ УНІЇ

Діємо: практичні завдання

Підготуйтеся до дискусії «Люблінська унія: за і проти». Об'єднайтеся в групи за назвами верств українського суспільства та доберіть аргументи на користь кожної з позицій.

Ідею об'єднання Польського Королівства та Великого князівства Литовського по-різному сприймали в тогочасному суспільстві.

Литовські магнати погоджувалися на союз лише за умови збереження самостійності Литви. Михайло Грушевський зазначав, що в Литві було панство, налаштоване навіть на військовий супротив Польщі, проте «...литовські пани не відважилися зривати з королем... супроти неприхильного настрою шляхти, що... перла до унії». Українські князі, поєднані шлюбами з литовською елітою, а водночас і з польським панством, схоже, вичікували. Очевидно, вони побоювалися за свій статус «некоронованих королів» в українських воеводствах.

Середня та дрібна українська шляхта виступала за унію, сподіваючись здобути військову підтримку. Адже Велике князівство Литовське не впоралося із складним завданням захисту своїх південно-східних рубежів. Водночас активна частина української шляхти очікувала отримати широкі права, якими користувався політичний народ — шляхта у Польському королівстві.

Серед польських магнатів і шляхти противників унії майже не було, адже вони бажали отримати нові землі та залежних селян.

3. ЛЮБЛІНСЬКИЙ СЕЙМ І ЙОГО НАСЛІДКИ

У 1568 р. король Сигізмунд II Август скликав сейм у м. Люблін для завершення справи унії. Через розбіжності литовська делегація спробувала зірвати сейм і покинула Люблін. Сигізмунд II Август, скориставшись відсутністю невдоволених, прийняв рішення про *входження Волині, Підляшшя, Київщини та Брацлавщини до складу Польського королівства*. «*Вся Руська земля з давніх часів, починаючи від предків наших королів польських, була приєднана разом з іншими частинами до Польської корони*», — відзначив король під час сейму.

На звістку про приєднання до Корони волиняни на своєму зібранні 29 березня підготували лист до Сигізмунда Августа. Вони писали, що загалом не заперечують унію, однак ніхто не має права приєднати їх силою. А тому учасники зібрання пропонували скликати окремий сейм й обговорити там умови унії. Князі і шляхта з'явилися лише наприкінці травня, однак і тут заявили, що присягнуть лише тоді, коли їм у відповідь присягнуть король і польська шляхта. А це значить, що *волиняни уважали себе рівноправними партнерами поляків*. І хоч після тривалих словесних баталій волиняни погодилися на приєднання, однак за те отримали можливість самим написати привілеї, «як найкраще і найкорисніше [для себе] розуміють».

Свідчать документи

Із промови князя Костянтина Вишневецького

Приєднуємося як люди вільні й свободні, аби не були в почитивості своїй шляхетській принижені, бо ми є народ такий почитивий, що жодному народові не поступимося, і чуємося в тому шляхетстві рівними кожному народові.

1. Поміркуйте, про який народ говорить князь?
2. Подумайте, які важливі для себе речі українська шляхта внесла до Люблінських привілеїв?

Очевидно, що ані поляки, ані литвини не очікували, що *українська шляхта заявить про себе як окремий народ зі своєю власною позицією*. Волиняни досить швидко зорієнтувалися на сеймі. Вони домоглися приєднання до Коро-

лівства ще й Київського воєводства і стали авторами привілеїв для трьох українських воєводств.

Думки істориків

Наталя Старченко, українська історикиня

Волиняни витиснули в безнадійній ситуації право самим написати привілей — договір, який регулював умови приєднання Волинського і Брацлавського воєводств до Польського Королівства. До привілею впишуть і гарантії непорушності кордонів, і збереження власного права, і уживання руської мови як офіційної на цих теренах, і рівність прав православних і католиків, і ще багато чого, на що посилатимуться надалі, відстоюючи свою суб'єктність у новопосталій Речі Посполитій.

Генрік Літвін, польський історик

Волиняни трактували зв'язок із Коронаю як двосторонню угоду, де кожна сторона — рівноцінний суб'єкт.

Яку роль відводять історики волинянам у підписанні унії?

Литвини, тяжко переживаючи втрату майже половини територій Великого князівства Литовського та побоючись за свої землі й посади, повернулися до Любліна.

Пемірхуймо!

Розгляньте картину відомого польського художника XIX ст. Яна Матейка «Люблінська унія». Як ви вважаєте, чому автор полотна зобразив головного протинника унії — Миколая Радзивілла — на колінах перед королем і з оголеним мечем?

Люблінська унія (картина художника Яна Матейка, 1869 р.)

4. РІШЕННЯ ЛЮБЛІНСЬКОГО СЕЙМУ. УТВОРЕННЯ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

1 липня 1596 р. Люблінський сейм ухвалив унію між Великим князівством Литовським і Польським королівством. У результаті дві держави об'єднувалися в одну — *Річ Посполиту* (у перекладі — *Республіка*), яка була *федеративною державою*. Нова держава мала спільного короля, який обирався на сеймі та титулувався як *Король польський і Великий князь Литовський*. Польща і Литва зберігали власне законодавство, судову систему, військо та фінанси. Крім цього, литовсько-руська шляхта зрівнювалася в правах і привілеях з польською. Спільними ставали скарбниця і грошова одиниця.

Вартє за пам'ятки!

Федеративна держава (федерація) (від лат. *federatio* — об'єднання, союз) — союзна держава, частинами якої є державні утворення, що мають суверенні права.

Князі і магнати домоглися збереження свободи віросповідання, традицій і звичаїв. Тому зміна підпорядкування українських земель відбулася майже непомітно для населення — справжньою владою все одно залишалися князі.

Пам'ятник Люблінській унії (1) та барельєф на ньому (2) у м. Люблін, Польща (сучасне фото)

1. Розгляньте зображення пам'ятника Люблінській унії. Поміркуйте, що означає барельєф на ньому.
2. Як ви вважаєте, чому цей пам'ятник визнано одним із символів об'єднаної Європи?

Поміркуймо!

Яку позицію обстоювали на Люблінському унійному сеймі князі-посли Литви та шляхта від українських земель?

5. НАСЛІДКИ ЛЮБЛІНСЬКОЇ УНІЇ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Київське, Волинське та Брацлавське воєводства за умовами унії отримали автономний статус в межах Польського королівства. Позитивним наслідком стало *об'єднання українських земель у складі однієї держави*.

Поміркуючи!

Чому, на вашу думку, українська дослідниця Наталя Яковенко назвала одним з наслідків Люблінської унії «зустріч Русі з Руссю»?

Люблінські привілеї закріпили дію правового кодексу — II Литовського статуту (1566 р.) — в межах трьох воєводств. Цей статут згодом дістав назву Волинського. Збереглася судова система й ведення діловодства місцевою (руською) мовою. Посади в межах трьох воєводств мала отримувати лише місцева шляхта.

Українські землі у складі Королівства Польського стали значно ближчими до *західноєвропейських впливів*. А головне — остаточно зруйнувалося відчуття єдності колишніх руських земель: від Московії Русь-Україна вже здавна була відділена державним і церковним кордоном, а тепер виник і кордон з «литвинами» — білорусами. Так складалася окрема *українська ідентичність*.

Душки істориків

Сергій Плохій, український і американський історик

Модерні українські, білоруські та російські історики здебільшого вважали, що Люблінська унія відкрила шлюзи для польської культурної і релігійної експансії на схід... Мало хто помітив, однак, тривалий вплив унії на проекти творення української та білоруської ідентичностей.

Використовуючи історичні факти, доведіть або спростуйте думку історика.

Герб Речі Посполитої

Роздивіться герб Речі Посполитої і поясніть, як він символічно відображає результати Люблінського сейму.

Поміркуймо!

Доведіть або спростуйте думку історика Ярослава Грицака: «Україна є результатом розширення Заходу на Схід». Свою відповідь аргументуйте.

Наслідки Люблінської унії 1569 р. для українських земель

ПОЗИТИВНІ

Об'єднання українських земель у межах однієї держави

Адміністративні посади мала обіймати лише місцева шляхта

Позитивний вплив європейської культури на українські землі

Закріплено однаковий статус православних і католиків

НЕГАТИВНІ

Вплив польської культури і католицької церкви на українські землі, що призводило до часткового окатоличення населення

Зростання земельних володінь польських магнатів завдяки українським територіям

Думки істориків

Михайло Грушевський, український історик

Литовські представники, що прибули на сейм, не мали енергії протестувати проти територіальних захоплень: вони відчували, що в них «обрізано крила», як вони висловились.

Наталя Старченко, українська історикиня

Рішучість, упевненість і тверезий розрахунок, які вчуваються за діями волинян упродовж березня-червня 1569 року, засвідчують існування спільноти з власною ідентичністю, яка може й викристалізувалася під тиском обставин, однак, поза сумнівом, сформувалася значно раніше. Ця спільнота маркувала себе народом із власною територією, власною мовою та власним правом, які були їй гарантовані люблінськими привілеями.

Наталя Яковенко, українська історикиня

Люблінська унія вивела суспільство зі стану двохсотлітньої сплячки, розбудила для опору й боротьби за виживання усі прояви суспільної активності: релігійної, етнічної, економічної, культурної, збройної.

1. З якою оцінкою українських істориків щодо наслідків Люблінського сейму ви погоджуєтесь? Відповідь аргументуйте.
2. Як ви розумієте вислів Михайла Грушевського, що литвинам було «обрізано крила»? Чи були, на вашу думку, інші варіанти дій у литовської делегації?

Отже, Люблінська унія призвела до виникнення сприятливих умов для розвитку українських земель. Більшість українських земель, за винятком Берестейщини, Пінщини та Чернігівщини, опинилися у складі Польщі. Люблінські привілеї забезпечували широку автономію українських воєводств у Речі Посполитій. Вони мали пришвидшити творення власної ідентичності. Однак унія тала й низку небезпек. Польська шляхта була політично зрілішою і домінувала в публічному просторі. Всі ці обставини несли з собою ризик асиміляції та колонізації.

Люблінська унія 1569 р. Утворення Речі Посполитої

1. Визначте за картою території, які відійшли до складу Польщі за умовами Люблінської унії.
2. Визначте кордони Речі Посполитої.
3. Вкажіть назви й центри воєводств Речі Посполитої на українських землях.

ЗНАЮ МИНУЛЕ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і систематизую нову інформацію

1. Утворіть логічні пари між назвами документів і датами їхнього прийняття.

1 Кревська унія

А 1569 р.

2 Городельська унія

Б 1385 р.

3 Люблінська унія

В 1413 р.

4 Литовський статут

Г 1566 р.

2. Виконайте тренувальну онлайн-вправу: розгадайте історичний кросворд і знайдіть ключове слово-відгадку.

Онлайн-кросворд «Люблінська унія»

<https://cutt.ly/yhCSMSY>

Обговорюємо в групі

1. Чи можна вважати Річ Посполиту федерацією рівноправних держав?
2. Чи вважаєте ви, що підписання Люблінської унії стало результатом тривалого історичного процесу?

Мислю творчо

1. Доведіть або спростуйте твердження:
 - а) Литва мала другорядне значення у складі Речі Посполитої;
 - б) союз Литви та Польщі не враховував інтереси жодної верстви українського суспільства;
 - в) унаслідок укладення Люблінської унії українська шляхта перетворювалася на польську.
2. Під керівництвом учителя, долучивши додаткові джерела, підготуйте історичне есе на тему: «Люблінська унія: втрата надій на волю чи відкриття нових можливостей?».

Текст Люблінської унії (1569 р.)

**Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:**

1569 р. Укладення Люблінської унії. Утворення Речі Посполитої

§4

Соціально-економічне становище українських земель у XVI ст.

Пригадайте, хто і чому був зацікавлений в підписанні Люблінської унії? Якими були наслідки Люблінської унії?

1. СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Як ви знаєте з курсу історії України 7 класу, верхівку суспільства у Великому князівстві Литовському становили князі — представники династій Рюриковичів і Гедиміновичів. Князі разом з іншими землевласниками належали до привілейованого стану суспільства — *шляхти*. У середині XVI ст. до шляхти в Речі Посполитій належало близько 8 % населення. Від польського короля вона поступово отримала низку привілеїв та перетворилася на окремий спадковий стан. Однак формування цього стану пройшло довгий шлях. Його основу становили різні групи землевласників, серед яких лише верхівка початково мала у володінні спадкові землі. Натомість більшість отримувала маєтки від великого князя за службу на різних умовах. За своїм становищем вони нагадували європейське рицарство. Межі цих груп були досить плинні, окрім князів, якими треба було народитися. Історики умовно ділять землевласників на *панів* — верхівку стану, які зазвичай і мали спадкові землі, та *бояр-зем'ян*. Частина бояр, коли шляхетський стан почав закриватися, не змогла довести «правильність» походження і потрапила до проміжної групи між шляхтою і селянами. Ця частина вільних людей, яка дістала назву бояр, зазвичай володіла землею, однак виконувала за неї різноманітні повинності. Частина з них втратила нерухомість і поповнила категорію слуг у багатшої шляхти, або послужила основою для складання козацької спільноти.

На Київщині велику вагу серед магнатської верхівки мали волинські князі, які виконували обов'язки королівських намісників-старост. Однак приблизно від початку XVII ст. на розлогі королівські землі, що тривалий час стояли пустою, звертають увагу заможні

Острог — родове гніздо Острозьких (сучасне фото)

люди. Вони створюють великі майнові комплекси й активно освоюють через своїх намісників степову частину українських земель. Справжнім «королем» Лівобережжя став князь Ярема Вишневецький.

Представники шляхетської верхівки мали велику владу на місцях: організовували судочинство й оборону, забезпечували пррядок, значною мірою завдяки особистому війську. Серед середньої та дрібної шляхти переважали місцеві роди.

Рід князів Острозьких посідав особливе місце в тогочасному українському суспільстві.

Вартє запад'ятати!

Магнат (від лат. *magnus* — *великий*) — людина високого соціального стану, шляхетського походження; великий землевласник, представник родової знаті.

Історичні подробиці

Острозькі були найбагатшими з українських князів, які збільшили свій вплив після підписання Люблінської унії. Князь Костянтин Острозький володів 80 містами і містечками, селами та багатьма землями. Влада Острозького була такою великою, що його називали «некоронованим королем Русі».

Битва під Оршею (фрагмент картини, ймовірний художник Ганс Крелл, 1520–1534 рр.)

Розгляньте картину. Пригадайте події битви. Про що свідчить наявність герба князів Острозьких на картині?

Відео «Битва під Оршею»
(тривалість 01 хв 23 с)
<https://cutt.ly/CyC320Z>

Також до привілейованого стану українського суспільства належало вище *духовенство* — митрополити, єпископи та архієпископи, ігумени (настоятелі) монастирів. Духовенство поділялося на *біле* (приходські священники) і *чорне* (монахи, позбавлені права на шлюб, жили усамітнено).

Міське населення також було неоднорідним і складалося з міської верхівки — *патриціату* (багаті та знатні міщани, що брали участь в управлінні містом), *бюргерства* (середній клас) та *плебсу* (дрібні ремісники, крамарі).

Найбільш безправною та найчисельнішою верствою тогочасного суспільства були селяни. За право жити і господарювати на землі селяни сплачували ренту: натуральну (продуктами), грошову та відробітками у панському господарстві. Становище селянин було неоднорідним. Воно залежало від власника землі, від характеру його господарства, від розміру та переліку податків, від регіону.

У великих землеволодіннях — *фільварках*, де вирощували сільськогосподарські продукти на продаж, переважали відробітки у панських господарствах. У більшості шляхетських маєтків селяни «сиділи» на дворищах — мали у своєму розпорядженні ділянки землі (від 50 до 200 га), які їм обробляли. На одному дворищі зазвичай мешкало кілька родин. Відробітки на панських полях могли сягати від двох до шести днів на тиждень. Однак зазвичай працював один представник від селянського домогосподарства.

Разом із членами великих родин часто жили дальші родичі та навіть чужі люди — *коморники* і *підсусідки*. В селянських господарствах також працювали наймити, домашні слуги та челядь-невільники. Це було поширене явище.

Селяни були досить заможні. В їхніх господарствах налічувалося по кілька десятків різної худоби. Досить часто траплялося, що селяни орендували додаткові ділянки землі, шинки чи корчму.

Однак що об'єднувало селян, так це практична відсутність особистої свободи. Спочатку можливість покинути пана скоротилася, а згодом взагалі зникла. А оскільки на українських землях не бракувало землі, натомість не вистачало робочих рук, то досить часто траплялися селянські втечі. Але втечі рідко були стихійними. Зазвичай селян переманювали представники іншого пана, пропонуючи ліпші умови життя та різноманітні пільги.

На Київщині, де пустками лежали неорані землі, власники намагалися привабити селян, звільняючи їх від ренти

на різні терміни. Такі поселення називалися «слободами». Як тільки закінчувався термін «свобод», селяни намагалися перейти до іншого власника. *Регулярна панщина у цей час так і не була впроваджена.*

Судили селян або їхні пани, або панські намісники-урядники. Для королівських селян існував спеціальний королівський суд, до якого вони могли поскаржитися на визиск королівських урядників на місцях.

Вартє залам'ятати!

Рента — дохід, який отримують землевласники за надання селянам права користуватися землею. Може бути натуральна (оплата частиною врожаю) або відробіткова.

Оренда — наймання земельної ділянки в користування за плату.

Наприкінці XV ст. починається процес становлення нової суспільної верстви, міжстанового соціального прошарку українського суспільства — *козацтва*.

СТАНИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (XVI – перша половина XVII ст.)

Привілейовані

ШЛЯХТА

- Магнати
- Пани
- Зем'яни
- Бояри

ДУХІВНИЦТВО

- Священники
(контролювали духовний і моральний стан населення; піклувалися про розвиток культури та освіти)
- Ченці і черниці

Привілейовані

КОЗАЦТВО

Напів привілейовані

МІЩАНИ

- Патриціат (заможні магістратські урядники)
- Бюргерство (ремісники, майстри)
- Плебс (дрібні торговці, підмайстри)

Непривілейовані

СЕЛЯНИ

1. Опрацюйте схему. Подумайте, чи могли представники одних станів переміщуватися до інших?
2. Чому, на вашу думку, козаків можна назвати міжстановим прошарком суспільства?

2. ЛИТОВСЬКІ СТАТУТИ

Першим шляхетським привілеєм, який проголошув особисту недоторканність особи (знамените «*ніхто не може бути ув'язненим без судового вироку*»), був привілей Ягайла 1430 р. Він містив також кілька важливих пунктів, що розширювали права шляхетського стану: недоторканність спадкового майна землевласників; звільнення їх від низки обов'язків, окрім укріплення замків; право шляхти судити своїх підданих; право спадкування маєтків синами і доньками. Перший **правовий кодекс** Великого князівства Литовського, що охоплював усю територію держави та права всіх її станів, був затверджений у **1529 р.** Він дістав назву *Перший Литовський статут*.

Кодекс був рукописним. Він ділився на 13 розділів, а ті — на окремі правові норми «артикули». Звичайно, у суспільстві, де кожний стан мав свої окремі права, не могло бути єдиних для всіх законів. Однак законодавці уважно проаналізували норми римського права, «Руську правду», місцеві правові звичаї, приписи німецького права «Саксонське зерцало», польські та чеські норми. Вони створили унікальну на той час правову пам'ятку. Статут стосувався всіх без винятку станів Великого князівства Литовського.

Другий Литовський статут 1566 р. містив 14 розділів. Він *зрівнював у правах шляхту та магнатів, впроваджував виборні суди та повітові сеймики*.

Литовський лит, присвячений 475-річчю укладення Першого статуту Великого князівства Литовського, 1529 р.

Сторінки Третього литовського статуту, 1588 р.

1588 р. Велике князівство Литовське прийняло для себе *Третій Литовський статут*, який затвердив Сигізмунд III Ваза. Він значно розширював Другий Литовський статут

і виправляв його вади. Сучасники вважали його найбільш досконалим юридичним документом тогочасної Європи. Водночас кодекс позбавив селян особистої свободи.

Вартє залам'ятати!

Кріпа́цтво — особиста залежність селянина від пана; прикріплення селянина до земельного наділу землевласника.

3. ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ СЕЛА І МІСТА. ТОРГІВЛЯ

У XVI ст. основою господарювання на українських землях залишалося землеробство. В Європі відбулася «революція цін», яка спричинила зростання попиту на продукцію сільського господарства. Поширювалася фільваркова система господарювання. Основними експортними продуктами з України були лісові товари та велика рогата худоба. Розширення цих видів господарювання не потребувало залежних людей у такій мірі, як землеробство.

Вартє залам'ятати!

Фільва́рок (з нім. — *хутір* або *ферма*) — велике багатогалузеве товарне господарство, засноване на праці селян й орієнтоване на отримання прибутку з продажу продукції.

Вартє залам'ятати!

Па́нщина — примусове і безоплатне виконання селянами певного обсягу робіт у господарстві землевласника.

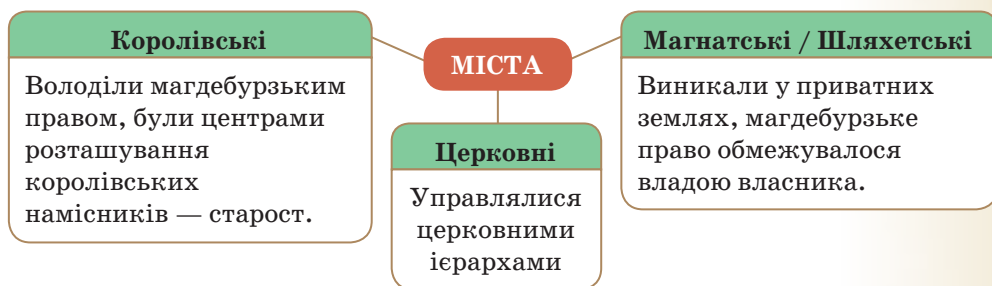
З поживленням економічного життя на наших теренах, швидко зростала мережа міст. Цей процес був пов'язаний з розвитком великого і середнього землеволодіння. Міста виникали як їхні центри. Вони поставали через надання статусу міста вже існуючим селам, або «осаджувалися» на голому місці згідно з королівськими привілеями. Отож головне, що відрізняло село від міста, був привілей на його заснування. Власники були зацікавлені, щоб виклопотати у короля ще й магдебурзьке право для своїх міст і містечок.

Міста були переважно приватні. Міські громади хоч і залежали від власника, однак користувалися досить широким самоврядуванням. Більшість міських жителів займалася ремеслами, торгівлею і промислами.

Містяни отримували ширші життєві можливості, аніж селяни. Магдебурзькі права у повному обсязі отримували міські громади у королівських містах. Окреме самоврядування та судочинство мали єврейські та вірменські громади.

На середину XVII ст. в Україні існувало понад 1100 міст і містечок. Королівськими містами, де міські громади мали повне магдебурзьке право, зазвичай були центри воєводства і повітів: Київ, Брацлав, Житомир, Луцьк, Львів тощо.

1. Поміркуйте, за якими ознаками тогочасне місто відрізнялося від села.
2. За допомогою карти (атласу) назвіть міста, що були королівськими, а також приватними (церковними, шляхетськими).
3. Якими шляхами формувалися великі магнатські землеволодіння на українських землях?

Вартю запам'ятовати!

Магдебурзьке право — право на самоврядування, за яким міста звільнялися від управління та суду великих землевласників.

Міста, що мали магдебурзьке право, повністю або частково управлялися **магістратом** — виборним становим органом, що складався з **ради та лави**.

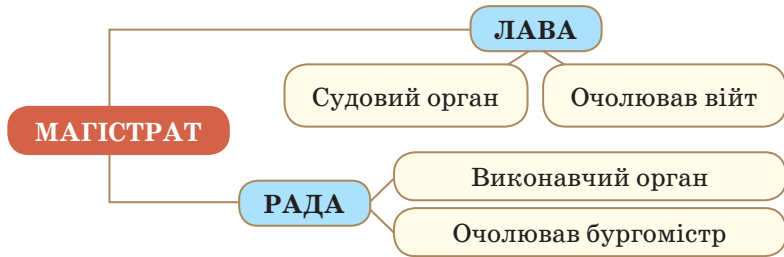
Рада займалася адміністративними справами та судочинством у цивільних справах, а лава — кримінальними злочинами. На чолі лавничого суду стояв **війт**, який водночас тримав у своїх руках і загальне керівництво громадою на магдебурзькому праві. З числа райців, що обиралися на рік, почергово визначався **бургомістр**, який очолював магістрат.

Магістрат розташовувався у будівлі ратуші, що переважно зводили в центрі міста.

Пам'ятна монета, присвячена магдебурзькому праву в Україні

1. Пригадайте, коли та де виникло магдебурзьке право.
2. Чому в Середньовіччі вважали, що «міське повітря робить людину вільною»?

Пеміржуймо!

Поясніть, чому здобуття магдебурзького права було важливим для статусу того чи іншого міста.

Свідчать документи

Із трактату Бартоломео Гроїцького, присвяченого міському праву (1558 р.)

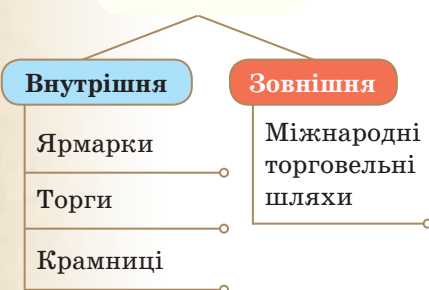
Бургомістр і рада мають обов'язком принаймні раз на тиждень або кожного разу, як буде потреба, сходитися на ратушу, радити про добро громади, здобувати нові користі для громади і запобігати шкодам... лагодити спори, наглядати різників і пекарів, пильнувати обманства у мірі і вазі, в продажі їжі і напоїв та всякого товару... запобігати сварам у місті, боронити від кривд сиріт і вдів... складати рахунки з усіх доходів міських...

Які повноваження і обов'язки мав міський бургомістр?

Міста були центрами ремесла й торгівлі. На початку XVII ст. налічувалося понад 100 різних ремісничих спеціальностей. Більшість ремісників об'єднувалася в *цехи*. Вони мали захищати інтереси ремісників, контролювали ціни та виробництво товарів.

Традиційно в містах розвивалася торгівля. Кілька разів на рік у великих містах (Київ, Львів, Луцьк) відбувалися *ярмарки*, а кілька разів на тиждень — *торги*. Купці і торговці також мали власні професійні об'єднання — *гільдії*. Гільдії створювалися з метою захисту прав купців. Вони контролювали якість продукції, вирішували питання збуту товарів. Розвитку міжнародної торгівлі сприяла і наявність важливих торговельних шляхів, які проходили по теренах

ТОРГІВЛЯ

Подумайте, як розвиток торгівлі впливав на соціально-економічне становище українських земель у XVI ст.

українських земель. З українських земель продукти місцевого виробництва (сіль, мед, віск, зерно, хутро, солону риба тощо) везли до країн Центральної і Західної Європи.

Онлайн-кросворд «Литовські статuti»
<http://surl.li/ldsn>

Поміркуймо!

За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся про Сорочинський ярмарок в Україні. Поміркуйте, чи відрізняються сучасні ярмарки від тих, які влаштовували в XVI ст.

Ярмарок у с. Великі Сорочинці на Полтавщині (сучасне фото)

Душки істориків

Михайло Грушевський, «Історія України-Русі»

Так в 1497 р. Луцьк... дістає два ярмарки по тижню часу. Острог мав «з давніх часів» ярмарок на Святого Онуфрія, а великий князь Жигимонт Старий додав ще два — на зимного Миколая і на Йордан. Київ при підтвердженню своїх прав в 1516 р. дістає також два тижневі ярмарки. Надаючи князю Константину Острозькому Чуднов і Звягель і дозволяючи йому в сих маєтностях «місто садити», великий князь дозволяє мати в них ярмарки (раз до року в кожному) — «а мито на нього має брано биті со всіх купців»... Хоч ярмарки засновувалися в інтересах міста, для піднесення добробуту його й місцевої людности, про те се був меч обосічний. Як інтересно було стягати купців і побирати з них різні доходи й користі, так знов їх конкуренція могла бути небезпечною для інтересів місцевого купецтва...

1. Як впливали на розвиток міст і добробут населення ярмарки?
2. Чи можна вважати їх привілеєм?
3. Про яку загрозу для місцевих ремісників і купців пише історик в останньому реченні документа?
4. Чому землевласники були зацікавлені у заснуванні ярмарків на своїх землях?

ЗНАЮ МИНУЛЕ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і систематизую нову інформацію

Утворіть логічні пари між назвами станів українського суспільства в XVI — першій половині XVII ст. та їхніми представниками.

1 Шляхта

А Митрополити, єпископи

2 Міщани

Б Ремісники, купці

3 Селяни

В Королівські, церковні, шляхетські

4 Духовенство

Г Князі, магнати, зем'яни

Обговорюємо в групі

1. Поширення яких відносин (капіталістичних чи феодалістичних) означав розвиток фільваркового господарювання?
2. Що означають поняття «панщина» та «кріпацтво»?
3. Поясніть необхідність створення міщанами та купцями цехів і гільдій. Яка основна мета створення цих професійних союзів?
4. Розкажіть про соціальну структуру тогочасного суспільства.

Мислю творчо

1. Як ви знаєте, сучасна ратуша у Львові є загальнодоступною для відвідувачів. Але донедавна пересічних громадян у ратушу не допускали — вежу вважали стратегічним об'єктом. Чому, на вашу думку, ратуші надавалася така важлива роль?
2. Як ви розумієте вислів українського історика Ярослава Грицака: «Без Колумба не було б України»?
3. За допомогою слів хмаринки і матеріалів параграфа схарактеризуйте основні суспільні стани українського суспільства в XVI – першій половині XVII ст.

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:

1529, 1566, 1588 рр. Литовські статuti

Церковні та релігійні проблеми в Україні XVI ст.

Пригадайте, що таке Реформація. Коли і з яких причин вона розпочалася в Європі? Які зміни вона спричинила в політичному та культурному житті європейських країн?

1. КРИЗА ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ в XVI ст.

У XVI ст. в становищі православної церкви наростали кризові явища. Після падіння Константинополя в 1453 р. всі православні патріархи опинилися на території Османської імперії, що поставило їх у політичну залежність від мусульманської держави. Віддалені від Константинополя землі України майже не відчували духовного впливу й підтримки центру світового православ'я. У 1589 р. московського митрополита проголошують Патріархом Московським. І хоч ці дії були самочинними і деякий час не визнавалися православним світом, але на боці московської церкви стояла сильна держава.

ПРИЧИНИ КРИЗИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Відсутність підтримки в межах держави

Втрата Константинополем ролі центру православ'я

Конкуренція з боку Московської митрополії

Опрацюйте схему. Пригадайте/дізнайтеся, які історичні події призвели до виникнення названих у схемі причин кризи української православної церкви. Спробуйте доповнити її, використавши знання з курсу *всесвітньої історії*.

Православна церква в Речі Посполитій попри проголошені в державі принципи віротерпимості, відчувала жорсткий тиск з боку дедалі сильнішого католицизму. В останній третині XVI ст. католицька церква активно реформується. Це виявилось з *підвищенням освітнього рівня духовенства, відкриттям спеціальних освітніх закладів, впровадженням суворої дисципліни і нових вимог до вірян*. Католицькі проповідники посилили конкуренцію з протестантами за душі вірних. У цей час в їхнє поле зору потрапили і православні. Певна напруга в релігійних відносинах дала про себе знати із впровадження в 1582 р.

Поштова марка Німеччини до 400-річчя введення григоріанського календаря

Римським Папою Григорієм XIII нового календаря, що дістав назву *григоріанського*. Але православна церква його не визнала та продовжувала здійснювати релігійні відправи за старим юліанським календарем.

Питання врешті було полагоджено. Король Стефан Баторій у 1584 р. видав універсал, яким залишав православним старий календар у сфері богослужіння.

Свідчать документи

Привілей Сигізмунда Августа, 1572 р.

Хочемо та постановляємо, щоб українці нарівні з іншими міщанами та перед міщанами поляками римської віри вживали всіх прав, привілеїв, вільностей... наданих місту Львову... і користувались ними без всяких винятків... Священники їхні, церкви грецького обряду, які тепер живуть і будуть жити у майбутньому, повинні бути вільні та звільнені від будь-яких податків...

Скарга Львівського Успенського братства 1593 р.

Насамперед змушувала рада Львова великим насильством нас, осілих міщан, наших дітей і нашу челядь до послуху папському косяолу, до свят нового календаря, мордюючи в'язницями і караючи штрафами... А такого навіть у поганській державі не терпить християнський народ.

У чому, за свідченням документів, полягає відмінність між правовим статусом і реальним становищем православних у Речі Посполитій?

У православних Речі Посполитої посилювалося відчуття меншовартості своєї церкви. І справа була не тільки в тиску католицтва — *православна церква мала значні внутрішні проблеми*. Першою з них було *право патронату* світських володарів. Представники шляхетського стану за власний кошт утримували церкву, надаючи їй землі та грошові кошти. Отже, вони впливали на всі церковні справи аж до призначення священників і єпископів. А це породжувало негативні явища, коли духовними особами ставали геть невідповідні особи, використовуючи гроші та протекцію. Інша проблема полягала в *низькому освітньому рівні православного духовництва*: частина священників були неписьменними, адже не було спеціальних закладів для навчання духовних осіб. Вони не могли скласти конкуренцію освіченим католицьким богословам. Не ліпшим був і моральний стан духовництва — порушення біблійних настанов і моральних норм, торгівля церковними посадами і жага до наживи стали повсякденним явищем.

Думки істориків

Сергій Плохій, український і американський історик

Низький освітній рівень духовництва, порушення моральних стандартів і церковних канонів, поширеність симонії (купівлі і продажу церковних посад) і цілковитий контроль над церквою з боку світських патронів були проявами загальної кризи українського православ'я наприкінці XVI ст.

Як історик оцінює стан православної церкви? У чому, на вашу думку, він вбачає причини її кризи?

Перебуваючи у такому стані, православна церква дедалі більше програвала змагання за статус в державі та вплив на вірян більш динамічному і гнучкому католицтву.

**Церковне життя на українських землях
у складі Речі Посполитої в XVI – першій половині XVII ст.**

1. Укажіть межі утворення Київської православної митрополії. Встановіть, які території (єпархії) прийняли унію.
2. Які землі та держави сповідували іслам, православ'я, католицтво.
3. Назвіть осередки діяльності єзуїтів в українських землях.

2. РЕФОРМАЦІЯ І КОНТРЕФОРМАЦІЯ В УКРАЇНІ

Пригадайте, які верстви населення і з яких міркувань підтримали Реформацію в країнах Західної Європи.

У 30–40-х роках XVI ст. Реформація досягла теренів Речі Посполитої. Протестантами ставали переважно представники шляхти і магнатських родів. Саме ці верстви приваблювали кальвіністські ідеї — послаблення влади церковних ієрархів, ліквідація церковного землеволодіння, обмеження втручання держави та короля в церковні справи і контроль мирян над духівництвом.

Серед української шляхти протестантів було небагато, проте траплялися прибічники кальвінізму. Народна мова в богослужінні, спрощення обрядовості, ліквідація церковної ієрархії, моральне самовдосконалення — ці ідеї падали на сприятливий ґрунт. Хоч Реформація виникла в лоні католицької Церкви, відколовши від неї значну частину вірних, вона послужила водночас добрим *поштовхом для оновлення православної церкви*.

Душки істориків

Сергій Плохий, український і американський історик

Протягом XVI ст. в Західній і Центральній Європі релігія невпинно перетворювалася на потужну зброю боротьби аристократів проти наступу королівської влади на їхні права... в тандемі з реформаційними рухами, насамперед кальвінізмом. У руських землях польського королівства та Великого князівства Литовського магнатська опозиція збиралася, здебільшого, під стягом православ'я.

Поміркуйте, чим зумовлена відмінність у виборі релігії опозицією в Західній Європі та руських землях.

Пересопницьке Євангеліє,
1556–1561 рр.

Проявом оновлення православної церкви був перший переклад Святого Письма народною староукраїнською мовою, здійснений в **1556–1561 рр.** та відомий як «*Пересопницьке Євангеліє*».

Пригадайте ознаки Реформації. Поясніть, чому переклад «Пересопницького Євангелія» можна вважати проявом впливу Реформації на українські землі.

Слідом за Реформацією на землі Речі Посполитої поширилася **Контрреформація** — реакція католицької церкви на загрозу, яка виникла. Головними засобами боротьби з протестантизмом католики обрали освіту, церковну проповідь, поширення книжок. Створений у 1540 р. орден єзуїтів після 1569 р. почав відкривати в Речі Посполитій **єзуїтські колегіуми**. Ці навчальні заклади давали найкращу на той час освіту, поєднуючи її з католицьким вихованням учнів. На українських землях були створені 13 таких колегіумів: зокрема у Львові, Луцьку, Перемишлі та Кам'янці.

Пеміржуймо!

Подумайте, чи можна вважати поширення єзуїтських колегіумів складовою розвитку культури й освіти на українських землях. З якою метою їх створювали і яким був вплив єзуїтських шкіл на українське суспільство?

3. ПРАВОСЛАВНІ БРАТСТВА. КНИГОВИДАННЯ. ВАСИЛЬ-КОСТЯНТИН ОСТРОЗЬКИЙ

Пригадайте, як була організована освіта в європейських школах й університетах. Що таке «сім вільних мистецтв»? Коли і ким було започатковано книгодрукування?

Вплив Реформації призвів до того, що православні місцани за зразком протестантських самоврядних громад почали створювати **братства**.

БРАТСТВА ТА ЇХНІ ФУНКЦІЇ

Опіка над
православною
церквою

Зміцнення її
матеріального становища
та авторитету

Допомога бідним
і хворим братчикам

Організація шпиталів

Облаштування громадських богослужінь,
місцевих церковних урочистостей

Яке значення відігравали братства у житті українського суспільства?

Перше братство було створене в 1542 р. у Львові. Невдовзі братства з'явилися і в інших містах. Братства підтримували православних ремісників і торговців, займалися доброчинністю, утримували православні храми. Особливим напрямом їхньої діяльності була освіта. Братства виступали

захисниками православ'я. Конкурувати з єзуїтськими колегіумами було складно, але необхідно. У **1585 р.** була створена братська школа у Львові, при ній заснована друкарня. Освіта в братських школах була побудована за європейським зразком і спиралася на вивчення «семи вільних мистецтв», до яких зазвичай додавалися грецька і церковнослов'янська мови.

Печатка Львівського
Успенського братства

Вартє запам'ятати!

Церковні братства — національно-релігійні об'єднання українських православних міщан у XVI–XVII ст.

Свідчать документи

Грамота патріарха Іоакима від 15.01.1585 р.

Хочуть... панове міщани львівські школу заснувати для навчання дітям християнським усіх станів, які би мали вчитися Письма Святого грецького і слов'янського, щоб не був їхній християнський рід неначе безсловесним через свою невченість. І також купити друкарню, потрібну для тієї школи.

1. Як пояснює патріарх мету створення школи?
2. Навіщо було засновувати при школі друкарню?

При братствах засновували друкарні, найбільші з яких — у Львові та Києві. До Львова був запрошений друкар **Іван Федорович**, змушений тікати з Москви, де на той час книгодрукування сприймалося як ересь. У 1574 р. коштом Львівського братства було видано книгу «Апостол» накладом близько тисячі примірників і «Азбуку» для братських шкіл. У 1591 р. — підручник грецької та церковнослов'янської мов «Адельфотес».

Поміркуймо!

Як ви розумієте вислів історика Сергія Плохія: «Застосування друкарського верстата поглибило релігійну боротьбу в українських і білоруських землях»?

На гроші Львівського братства було збудовано Успенську церкву, до комплексу якої входили також каплиця Трьох святих і вежа Корнякта.

Самоврядні братства набули великої ваги, найбільші з них домоглися права *ставропігії* — прямого підпорядкування константинопольському патріарху. Так вони стали не просто незалежними від місцевих єпископів і духовництва, а намагалися встановити свій контроль над церковними справами. Це спричинило загострення відносин між братствами та православними ієрархами.

Церква Успіння Пресвятої Богородиці та вежа Корнякта у м. Львові, XVI–XVII ст.
(листівка початку XXI ст.)

Захисниками православної церкви були не тільки міщани, а й шляхта, яка на Волині та Київщині була переважно православною. До них долучилися деякі представники аристократичних магнатських родів. Найяскравішою постаттю серед оборонців православ'я був князь **Василь-Костянтин Острозький**.

Які особисті якості князя, на вашу думку, хотів підкреслити художник?

Портрет князя В.-К. Острозького
(невідомий художник XVII ст.)

1. Поміркуйте, про які цілі та можливості Львівського братства свідчило спорудження Успенської церкви.
2. Скориставшись додатковими джерелами, дізнайтесь, які ще церкви були зведені на українських землях коштом православних братств.

Історичні подробиці

Князь Василь-Костянтин Костянтинович Острозький (1526/1527–1608 рр.) наприкінці XVI ст. був найбільшим після короля землевласником Речі Посполитої, ... володів містечками та більш як двома тисячами сіл, отримуючи з цих земель величезні прибутки. Самотужки міг виставити військо чисельністю 15–20 тис. осіб. З 1559 р. був воєводою київським, а в 1573 р. одним з можливих кандидатів на королівський престол. Зробив свою резиденцію в Острозі

культурним осередком, заснував монастирі та церкви, підтримував Львівське братство. Освітня і меценатська діяльність князя сприяла поєднанню українських традицій із західноєвропейськими ідеями Відродження.

У **1578 р.** в Острозі князем була заснована академія, яка створила протизагу єзуїтським колегіумам і протестантським школам. Тут вивчали «сім вільних мистецтв», латинську, грецьку і церковнослов'янську мови. Так було започатковано новий тип навчального закладу — *слов'яно-греко-латинську школу*.

Поміркуймо!

Опишіть навчальний процес у слов'яно-греко-латинській школі. Чим цей заклад відрізнявся від інших типів шкіл, які існували?

Думки істориків

Наталія Яковенко, українська історикиня

Створення школи слов'яно-греко-латинського типу було справжньою революцією в освітній православній традиції, вперше поєднавши на порубіжжі греко-слов'янського культурного ареалу і католицької Європи візантійський Схід з латинським Заходом.

Чим відрізнялася Острозька академія від європейських університетів? Чим були зумовлені ці відмінності? Чому, на вашу думку, дослідниця вважає її створення революцією?

Того ж 1578 р. на запрошення князя Острозького до Острога переїздить Іван Федорович. У **1581 р.** він видав «Острозьку Біблію» — перше у світі друковане Святе Письмо слов'янською мовою.

Князь Острозький навіть просував ідею переведення центру патріархату з османського Константинополя до православного Острога. План не був реалізований, але він свідчив про великі амбіції українських магнатів.

Титульний аркуш з «Острозької Біблії»

Віртуальна екскурсія Музеєм книги і друкарства м. Острога в Рівненській області

Поміркуйте, у чому полягало значення видання друкованої Біблії слов'янською мовою для православного населення українських земель.

Помірдуємо!

Аргументовано доведіть або спростуйте думку Сергія Плохія: «Як Кальвін обернув Женеву на протестантський Рим, Острозький намагався зробити з Острога православну Женеву».

4. ВИНИКНЕННЯ ІДЕЇ ЦЕРКОВНОЇ УНІЇ. ПОЛЕМІЧНА ЛІТЕРАТУРА

Пригадайте, коли та з яких причин відбувся розкол єдиної християнської церкви на католицьку й православну.

Незважаючи на те, що розкол у християнській церкві тривав з XI ст., в обох церквах завжди були прихильники відновлення єдності християнства. Рух за церковну унію активізувався наприкінці XV ст., коли над Візантією нависла османська загроза. Православна церква сподівалася на підтримку католицького Заходу в боротьбі проти мусульман. Висловлювала згоду перейти під владу Папи Римського за умови збереження православних обрядів і порядку богослужіння. Зацікавлені були в об'єднанні і католики. У 1439 р. у Флоренції відбувся об'єднавчий церковний собор, який проголосив *Флорентійську унію* — відновлення єдності християнських церков під владою Папи Римського.

Але проголошена унія насправді не відбулася. Протиріччя між церквами були глибші, ніж здавалося їй авторам. Унію не визнало Московське царство. А невдовзі ситуація погіршилася через захоплення Константинополя османами.

Наприкінці XVI ст. ідея унії християнських церков знову ожила — тепер її просували не так православні, як католики, які прагнули єдності перед загрозою поширення протестантизму. У 1581–1582 рр. папський посол Антоніо Поссевіно відвідав спочатку Москву, а потім Острог, намагаючись схилити православних володарів до єдності.

У 1577 р. побачив світ трактат єзуїта Петра Скарги «Про єдність Божої Церкви під одним пастирем». У трактаті Скарга вказує на необхідність унії православної та католицької церков у Речі Посполитій. Скарга вважав, що тільки унія дасть змогу зняти суперечності між православними й католиками, зміцнити єдність держави та викоренити ересь протестантизму. Трактат Скарги сприяв появі *полемічної літератури* — жанру богословських творів, присвячених захисту або спростуванню ідеї унії церков. У 1587 р. ректор Острозької академії **Герасим Смотрицький**

відповів твором «Ключ Царства небесного», у якому заперечував підкорення православної церкви Риму. Його син **Мелетій (Максим) Смотрицький** написав поетичний «Тренос» — символічний плач Східної Церкви за своєю волею. Нищівній критиці піддав церковних ієрархів богослов **Іван Вишенський** в «Посланні до єпископів». Від прибічників унії переконати православних намагався священник Іпатій Потій у трактаті «Унія». Тільки до нашого часу збереглося близько 200 творів цього жанру.

Вартє залам'ятаси!

Полемічна література — жанр богословської літератури, у якій обговорювалися дискусійні питання щодо унії католицької і православної церков.

Свідчать документи

3 твору «Тренос» Мелетія Смотрицького

...Біда в містах і селах, біда в полях і дібровах, біда в горах і земних безоднях. Немає жодного місця спокійного ані житла безпечного. День у болістях і ранах, ніч у стогнанні і зітханні. Влітку спека до млості, взимку мороз до смерті: бо ж гола-голісінька і аж на смерть гнана буваю. Колись гарна і багата, тепер споганіла і убога. Колись королева, всьому світові любя, тепер усіма зневажена і спечалена. Приступіть до мене, усі живі, всі народи, всі жителі землі! Послухайте голосіння мого і дізнайтесь, якою я була колись, і подивуйтеся...

Якою автор зображає у своєму творі православну церкву? До чого закликає вірян?

Церковна унія

ВИНИКНЕННЯ ПОЛЕМІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Прибічники унії

Петро Скарга «Про єдність Божої Церкви під одним пастирем»

Іпатій Потій «Антиризис»

Опрацюйте схему. За допомогою додаткових джерел інформації складіть коротку біографічну довідку одного з авторів-полемістів.

Противники унії

Мелетій Смотрицький «Тренос» (1610 р.)

Іван Вишенський «Послання до єпископів»

Христофор Філалет «Апокрисис» (1597 р.)

«Пересторога» (автор невідомий)

Свідчать документи

Петро Скарга

... і бджоли, і лелеки, і звіри одного мають вожака,... одне сонце в небі освітлює всі зорі, один суддя в одному місті, один король в одному королівстві... і церква ангельська здійснюється до одного глави... має відкинути помилки греків та об'єднатися з осередям істинної віри.

Герасим Смотрицький

Учителі костюлу римського... звертаються до вас, народи руські, різними методами, засобами підносячи честь, святобливість, багатство і над всіма під небом зверхність своїх католиків римських і від них встановлені закони і віри також, а ваших патріархів грецьких... явно топчуть ногами і закликають вас до єдності.

Мелетій Смотрицький

Ви, архієреї і ієреї, пастирі і учителі овець розумного стада Христового! Стійте і не хитайтеся в дарованій вам од Бога вірі, дбайте... про довірених вам овечок.

Іван Вишенський

Хай прокляті будуть владики, архімандрити і ігумени, котрі монастирі привели в запустіння і починили собі із святих місць фільварки, а самі... у них перебувають тільки тілесно і по-скотському... гроші збирають з тих прибутків, що подані для Христових богомольців... синів одягають, жінок прикрашають, слуг множать... заживають розкіш поганську.

Іпатій Потій

Знай же тоді, християнський брате, що найголовніших артикулів, які перешкоджають тій згоді є п'ять: перший — про походження Духа Святого; другий — про чистилище; третій — про зверхність... найстаршого пастора; четвертий — про календар; а п'ятий... — про антихриста... Вся служба Божа, святі тайни і всі інші... обряди нашої святої Східної Церкви залишаються цілими і ні в чому не порушеними.

За допомогою наведених цитат і додаткових джерел інформації виконайте творчий проєкт. Об'єднайтеся в дискусійні групи, підсумуйте аргументи прибічників і противників церковної унії. За підготовленими тезами проведіть у класі дискусію щодо можливості й необхідності об'єднання православної і католицької церков.

Отже, наприкінці XVI ст. у православній церкві України наростали кризові явища. Пошуки виходу із цієї кризи своєю чергою загострили протиріччя всередині православних громад.

Онлайн-вправа
«Полемічна література»
<http://surl.li/ldvm>

ЗНАЮ МИНУЛЕ ≈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ≈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і систематизую нову інформацію

1. У чому полягала криза православної церкви в Україні у XVI ст.?
2. Як впливало на розвиток православної церкви право патронату?
3. Коли було видано Пересопницьке Євангеліє?
4. Що таке братство? Схарактеризуйте діяльність православних братств.

Обговорюємо в групі

1. Як вплинуло на релігійну ситуацію в Україні поширення реформаційних і контрреформаційних впливів?
2. Який вплив на церковну ситуацію в Україні мала Острозька академія?
3. Як ставилася українська знать до ідеї об'єднання православної і католицької церков?
4. Як впливав на релігійну ситуацію в Україні розвиток полемічної літератури?
5. Роздивіться сучасну пам'ятну монету, випущену Національним банком України. Складіть її опис. Яку інформацію про православні братства ви отримали?

Мислю творчо

1. Підготуйте розповідь про сучасну історію Острозької академії. Чи хотіли б ви навчатися у цьому вищому навчальному закладі?
2. За допомогою вчителя і додаткової літератури зіставте становище православної церкви у Речі Посполитій і Московському царстві в XVI ст.
3. Підготуйте тези доповіді на науковій учнівській конференції на тему: «Реформація і контрреформація: український вимір».

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.

Запам'ятайте їх:

1556–1561 рр.	Створення Пересопницького Євангелія
1578 р.	Заснування Острозької академії
1581 р.	Видання Острозької Біблії
1585 р.	Заснування Львівської братської школи

Берестейська церковна унія 1596 року і її наслідки

Пригадайте, чому виникла ідея необхідності церковної унії. Які аргументи «за» і «проти» висловлювали письменники-полемісти з обох боків?

1. ПЕРЕДУМОВИ УКЛАДЕННЯ БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ ЦЕРКОВНОЇ УНІЇ

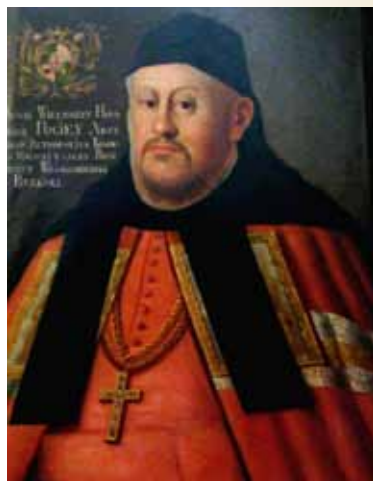
У 90-ті роки XVI ст. ідея необхідності церковної унії здобула багато прибічників. У 1590 р. більшість православного духовництва на чолі з луцьким єпископом Кирилом Терлецьким і володимирським єпископом Іпатієм Потієм висловила готовність до об'єднання церков. *Ієрархи православної церкви бачили в ній засіб вирішення низки питань:*

- позбавитися залежності від світських володарів;
- установити контроль над братствами і монастирями;
- підвищити статус православної церкви в державі;
- забезпечити для православних владик місце в сенаті нарівні з католицькими ієрархами.

Зацікавленим в унії був і *Рим*, який прагнув поширення свого впливу на схід, послаблення протестантизму та зміцнення антиосманського союзу.

Підтримував ідею і *польський король* (ревний католик), якого найбільше непокоїли претензії новопроголошеного Московського патріархату на керування православними «всєя Русі».

Роботу з утілення планів унії взяв на себе єпископ *Іпатій Потій*, якого часто називали «*батьком унії*».

Іпатій Потій (портрет XVII ст.)

За матеріалами параграфа й додаткових джерел напишіть довідку для Вікіпедії про Іпатія Потія.

Історичні подробиці

Іпатій Потій (1541–1613 рр.) — походив зі шляхетської родини. У Вільні, де він виховувався, були сильні кальвіністські настрої. Молодий Потій став протестантом і лише у віці 33 років повернувся у православ'я. Був одним з ініціаторів укладення Берестейської унії. Від 1599 р. і до смерті був Київським митрополитом греко-католицької церкви, проте змушений був переїхати до Литви через конфлікт з православними.

Українські землі у складі Речі Посполитої

ІДЕЯ УНІЇ КАТОЛИЦЬКОЇ І ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКОВ

Наростання кризи всередині православної церкви

Позбавлення контролю з боку світської влади

Намагання церковних владик отримати місця в сенаті

Досягнення фактичного рівноправ'я церков

Поміркуйте, які передумови унії можна додати до цієї схеми.

У 1595 р. православні єпископи, до яких долучився і Київський митрополит Михайло Рогоза, зібралися в містечку Торчин, де ухвалили «Торчинські артикули». Цей документ визначив *зміст церковної унії*:

- Форми обрядів, таїнства і свята православної церкви залишалися незмінними.
- Церковні ієрархи призначалися лише з людей «руської і грецької нації».
- Митрополит Київський обирався єпископами, але його кандидатура мала бути затверджена Папою.
- Уніатські ієрархи отримували місця в сенаті Речі Посполитої нарівні з католицькими єпископами.
- Усі монастирі, церкви і церковні братства мали перебувати під контролем єпископів без втручання світських осіб.
- Заборонялося вихрещувати православних у католицтво.
- Церква може засновувати школи, семінарії та друкарні.
- Ліквідувалася юрисдикція Константинопольського патріархату «на території Русі».

Таким чином, у документі *йшлося про умови «об'єднання» церков, але жодним чином не про їхнє «злиття»*. Православні погоджувалися на прийняття католицької редакції Символу Віри і юрисдикцію папського престолу, а це для них було менш важливим, ніж збереження звичного «візантійського обряду».

Поміркуймо!

1. Чому, на вашу думку, збереження обрядовості було для багатьох вірян важливішим за зміни в релігійних догматах?
2. Висловіть припущення, яким буде ставлення до унії у представників різних верств і груп українського суспільства.

Свідчать документи

З «Артикулів, що належать до з'єднання з Римською церквою», 1595 р.

Якби згодом, по Божій волі, й інші брати нашого народу й релігії грецької приступили до цієї ж святої єдності, то щоб вони не дорікали нам за те, що ми випередили їх у цій єдності. Бо ми повинні були так поступити з певних і поважних причин, заради згоди в християнській Речі Посполитій і щоб уникнути подальшого розладу й незгоди.

Які поважні причини для підписання церковної унії мали на увазі православні митрополити? Чи були ці причини особистими?

Думки істориків

Сергій Плохій, український і американський історик

Умови унії, що їх підписали в червні 1595 р. митрополит Михаїл Рогоза та більшість єпископів, мали на меті урівняти права православних із правами католиків і посилити владу єпископів коштом зменшення прав світських патронів і істотного обмеження впливу братств. У статтях не було практично нічого про підвищення морального і освітнього рівня духовництва... Ієрархія, взявши курс на церковну унію з Римом, практично цілковито відкинула програму реформування православ'я зсередини, яку висунули та втілювали братства. Єпископи... боялися реформаторів з братського середовища та намагалися запобігти їхньому союзу зі східними патріархами.

Наталія Яковенко, українська історикиня

Цей крок навряд чи можна розцінити як разюче несподіваний. Необхідність кардинальних реформ була очевидною для кожного, хто критично дивився на деморалізацію церковних верхів... та на разючу неосвіченість і принижене становище нижчого кліру, залежного від примх світських землевласників. Почавлення релігійного життя в католицькій церковній спільноті, започатковане Тридентським собором, ставило Східну церкву в особливо програвше становище...

У чому, на вашу думку, збігаються і у чому різняться наведені оцінки істориків? Спробуйте узагальнити їх і зробити власний висновок щодо причин унії.

Із проголошеними умовами згодні були не всі. *Князі й шляхта не хотіли втрачати контроль над церквою, ставропігійні монастирі воліли зберегти свою незалежність, землі і власність, православні братства прагнули церковних реформ, а не посилення влади єпископів.* Головним противником унії був князь Василь-Юстиянтин Острозький, який спершу був її палким прибічником. Од-

нак він бачив унію як рівноправне об'єднання двох гілок християнства. Під його тиском львівський єпископ Геден Балабан і перемишльський єпископ Михайло Копистенський висловили протест проти унії. Князь звернувся за допомогою до протестантів і погрожував виставити 20-тисячне військо для захисту «грецької віри». Відбувся розкол серед православних.

Водночас, за підтримки короля Сигізмунда III, Іпатій Потій і Кирило Терлецький здійснили подорож до Риму, де в грудні 1595 р. отримали *папську буллу* про згоду на унію.

2. ЦЕРКОВНІ СОБОРИ У БЕРЕСТІ в 1596 р.: РОЗКОЛ ПРАВОСЛАВНОЇ І УТВОРЕННЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Пригадайте обставини й основні умови прийняття Флорентійської унії в 1493 р. Чому вона не відбулася?

Церковний собор для проголошення унії був скликаний 8 жовтня **1596 р.** у Бересті. Він розглядався як урочиста процедура — усі питання змісту унії були вже вирішені.

Але противники унії на чолі з Острозьким відмовилися брати участь у соборі та проголосили свій окремих собор. *Відбулися фактично два собори.*

На боці прибічників унії були майже всі єпископи, підтримка короля і Папи. Острозький, зі свого боку, залучив до участі в соборі представників східних патріархів, православної шляхти і братств. Підтримали православний собор також 12 із 15 монастирів, найпотужнішим з яких був Києво-Печерський. Собори проголосили взаємне відлучення своїх противників від церкви.

Свідчать документи

Прочитайте документи та визначте, які факти з історії Берестейської унії вони повідомляють. Назвіть відповідні фрагменти в документі.

Офіційне проголошення унії Руської церкви з Апостольським престолом, укладене на Берестейським соборі

Року Божого 1596-го, восьмого дня місяця жовтня за старим календарем, Ми, в Бозі зібрані на черговім соборі в Бересті... митрополит і єпископи грецького обряду... на вічну пам'ять проголошуємо:...просимо, щоб як найвищий пастир вселенської католицької церкви прийняв нас під свій послух та визволив від зверхності царгородських патріархів і розрішив нас, зберігаючи за нами обряди і звичаї східних церков, грецьких і руських, не роблячи жодних змін у наших церквах; але щоб залишив їх за переданням святих грецьких отців навіки. Що він і вчинив...

Осудження Берестейської унії на православному соборі

А зневажена ними свята Божа Східна церква дозволяє на те і через нас обов'язково наказує на нинішньому соборі, щоб вицезгаданий митрополит Михайло був скинутий, а також і згадані єпископи і вже... відсуджені від усякого управління і порядкування, навіть від самого імені свого єпископського, і постановити на тому соборі церковному, щоб були геть викинуті і виписані.

Проаналізуйте документи й оцініть ступінь гостроти протиріч між авторами документів. Чим, на вашу думку, вони були зумовлені?

Греко-католицька церква:

- зберігала православні обряди;
- богослужіння відправлялися церковнослов'янською мовою;
- право на власну митрополію;
- нижче духівництво могло вступати в шлюб;
- визнавалася зверхність Папи Римського;
- приймалися догмати (вчення) католицької церкви.

Православний собор ці рішення не визнав.

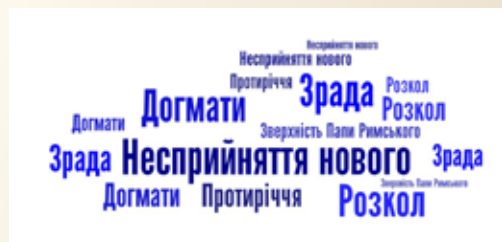
Онлайн-вправа
«Люблінська
і Берестейська унії»
<http://surl.li/leev>

Вартю запам'янтати!

Унійна (греко-католицька) церква — помісна католицька церква, яка використовує у церковному житті православний обряд і порядок богослужіння.

Діємо: практичні завдання

1. За допомогою додаткових джерел інформації підготуйте та проведіть у класі дискусію на тему: «Берестейська унія 1596 р.: компроміс еліт чи зрада духівництва?».
2. За допомогою слів хмаринки аргументуйте унію з точки зору її прибічника/прибічниці або противника/противниці.

3. ВПЛИВ БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ УНІЇ НА ЦЕРКОВНЕ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ

Душки істориків

Дмитро Дорошенко, український історик

Тут, у Галичині, унія... зреформувала церковне життя, піднесла освітній рівень духівництва і... зробила головним захисником української народності проти полонізації та зросійщення. Це вона, властиво, врятувала Галичину від національної смерті.

Чим можна пояснити таку оцінку історика саме щодо Галичини?

Наталія Яковенко, українська історикиня

Починалося велике протистояння..., що перетворило Берестейську унію, задуману як інструмент порозуміння, на символ розбрату, ворожнечі і насильства... Розмірковуючи над витокami цього феномена, мусимо визнати, що православний загаль Україна-Русі на унії нічого не втрачав,... логіка владик-уніатів, які... шукали опіки могутнього Риму і тим самим зміцнювали позиції православних у католицькій державі, була... слушною... Тож в основі ворожого ставлення до унії лежав... опір новині, неприйняття всякого нововведення, яке сприймалося як замах на усталену, а відтак — справедливу і добру старовину.

Чи погоджуєтесь ви з оцінкою дослідниці? Думку аргументуйте.

Унію визнали шість з восьми єпископів Київської митрополії, першим унійним митрополитом став **Михайло Рогоза (1596–1599 рр.)**. 15 грудня 1596 р. польський король Сигізмунд III видав універсал про обов'язковість переходу на унію. Православна церква в Речі Посполитій стала *юридично невизнаною*. Замість того, щоб сприяти порозумінню і єдності християн, унія перетворилася на інструмент розколу суспільства.

Зміну церковної належності почали розглядати як зраду свого наро-

Вітраж «Берестейська унія» (робота вітражиста Лео Мола в Митрополичому кафедральному храмі Святих Володимира і Ольги УГКЦ у м. Вінніпег, Канада)

Поміркуйте й поясніть, чи підтримує автор вітража унію. Які її ідеї він втілює у своєму мистецькому творі?

ду — нібито «руський народ» становили тільки православні, а уніатів вважали частиною польсько-литовської спільноти. Одинокий голос Мелетія Смотрицького, який намагався розірвати цей хибний зв'язок, майже ніхто не почув.

Свідатьсь документи

Мелетій Смотрицький

«Виправдання невинності», 1621 р.

Не вироджується зі своєї крові той, хто міняє віру. Хто з руського народу римську віру приймає, не стає одразу ж іспанцем чи італійцем. Не віра русина русином, поляка поляком, литвина литвином робить, а уродження і кров руська, польська, литовська.

1. Чому, на вашу думку, ця позиція Мелетія Смотрицького не була сприйнята сучасниками?
2. Чому можна стверджувати, що погляди Смотрицького «випередили свій час»?
3. Що саме, на вашу думку, в поглядах М. Смотрицького було прогресивним?

Мелетій Смотрицький
(робота невідомого художника, XVIII ст.)

Таким чином, Берестейська унія стала **відповіддю на кризу православної церкви та проявом процесу Контр-реформації в Речі Посполитій**. Водночас вона **поглибила розкол у суспільстві та загострила релігійні протиріччя**. Намагання створити єдину церкву замість двох призвели до виникнення третьої.

Завдяки релігійній полеміці викристалізувалася й ідея «руського народу» як третього учасника федеративної Речі Посполитої. Цю ідею озвучить у 1641 р. на сеймі православний сенатор Адам Кисіль, майбутній київський воєвода: *«Ми приєдналися до нашої спільної Вітчизни не як до країни, але з країною, не до релігії, але з релігією...»*.

Інтерактивна карта УГКЦ в сучасному світі
<https://map.ugcc.ua/>

Історичні подробиці

«Символ Віри» — короткий і точний виклад системи догматів християнського віровчення, прийнятий в 325 р. на Нікейському Вселенському соборі. Католицький варіант відрізняє те, що у згадуванні про походження Святого Духа «від Отця» додані слова «і Сина» («Filioque»), щоб підкреслити рівність Бога Отця і Бога Сина у Святій Трійці.

ЗНАЮ МИНУЛЕ ✨ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ✨ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

✨ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ✨

✨ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Скориставшись довідкою, заповніть таблицю.

Прибічники унії	Противники унії

Д о в і д к а: король Сигізмунд III, князь В.-К. Острозький, митрополит М. Рогоза, єпископи І. Потій та К. Терлецький, єпископи Г. Балабан та М. Копистенський, братства, монастирі, Папа Римський.

2. Чим закінчилися церковні собори в Бересті 1596 р.?
3. На яких засадах була утворена унійна церква?
4. Що змінилось у становищі православної церкви після Берестейської унії?
5. Схарактеризуйте Берестейську церковну унію за планом: 1. Передумови укладення. 2. Причини укладення. 3. Зміст унії. 4. Результати і наслідки.

✨ Обговорюємо в групі

1. Поясніть, чому можновладці й вище духовництво прихильно ставилися до ідеї церковної унії.
2. Чому ідея унії не здобула широкої підтримки серед міщан і селян?

✨ Мислю творчо

1. Уявіть себе українським, польським або російським істориком. Використовуючи додаткові джерела інформації, підготуйте доповідь про Берестейську унію з відповідної точки зору.
2. Роздивіться світліну Пам'ятного Хреста на честь Берестейської унії, встановленого в Чернівцях. Запропонуйте власний проект такого пам'ятника.

Пам'ятний хрест з нагоди 400-ліття Берестейської Унії в м. Чернівці (вставлено на подвір'ї собору Успіння Пресвятої Богородиці УГКЦ, 1996 р.)

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію. Запам'ятайте їх:

- 1596 р.** Церковні собори в Бересті, укладення Берестейської церковної унії, утворення греко-католицької церкви

Церковне життя в Україні першої половини XVII ст.

Чому, на вашу думку, більшість населення на українських землях не підтримала унію? Як можна прокоментувати вислів: «На початку XVII ст. ієрархи залишилися без вірян, а віряни — без ієрархів»?

1. БОРТЬБА ЗА ВІДНОВЛЕННЯ ІЄРАРХІЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Перші два десятиліття після укладення Берестейської унії були для православної церкви періодом виживання. Київська митрополія фактично розділилася на «з'єднану» — визнану королем правонаступницею православної церкви, і «нез'єднану», яка після королівського універсала 1596 р. формально перестала існувати. Її наступницею ставала унійна церква, до якої переходило й усе майно попередниці. Те духовенство, яке відмовилося прийняти унію, було оголошене відступниками, особами, що втрачали свій сан. Адже король надавав землі соборам і монастирям, а також затверджував церковних ієрархів. На захист церкви стали братства — вони складали колективні протести проти дій греко-католиків й ініціювали судові процеси за церковне майно. *Унія зблизила православних із протестантами.* У 1599 р. між ними був укладений союз для спільних дій. Не залишилися осторонь і давні протектори церкви — шляхта, які перетворили сейм на поле боротьби за відновлення її статусу.

Король і частина прибічників унії були змушені йти на поступки. До них активно долучалися на сеймах католицькі депутати від різних воєводств. Адже для шляхти унія, проведена в такий спосіб, означала порушення королем свого обов'язку — зберігати релігійний мир. Королю вказували, що він порушив свою присягу, дану на коронації. Адже її частиною якраз і був пункт про релігійний мир. Захисники православної церкви у своїх виступах і текстах також активно посилалися на Люблінські привілеї, які містили параграф про рівні права католиків і православних. У 1603 р. Сигизмунд III дав дозвіл на обрання православного архімандрита Києво-Печерського монастиря. У 1607 р. було поновлено право «правити службу Богу» та дарувати маєтності православним церквам і монастирям.

Але головна загроза для православної церкви полягала в тому, що після смерті Гедєона Балабана (1607 р.) і Михайла

Копистенського (1609 р.) *церква залишилася без єпископів*. Це означало, що висвячувати священників більше нікому, тож втрата ієрархів загрожувала покласти край існуванню церкви. На допомогу прийшов новий соціальний стан українського суспільства — *козаки*. Змагаючись за власні права і привілеї, вони вбачали природного союзника у скривдженій православній церкві. У **1616 р.** гетьман реєстрового козацтва Петро Конашевич-Сагайдачний демонстративно вступив до Київського Богоявленського братства «зо всім військом Запорозьким». Це істотно змінило ситуацію — козаки були потужною військовою силою, тож тепер зброєю православної церкви були не тільки голоси шляхти на сеймах, а й козацькі шаблі.

У **1620 р.**, скориставшись проїздом через Україну єрусалимського патріарха Феофана, який повертався з Москви після висвячення на патріарший стіл Філарета Романова, Сагайдачний організував *висвячення на Київського митрополита Йова Борецького*, а також чотирьох єпископів. *Православну ієрархію було відновлено*. Однак король вбачав у цьому акті порушення своїх прав. Адже затверджувати єпископів на їхніх кафедрах мав саме він. Отож висвячення він не визнав.

Діємо: *пражцянні забданя*

За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся про сучасну українську греко-католицьку церкву. Чи існують греко-католицькі храми у місцевості, де ви живете?

Патріарший собор Воскресіння Христового УГКЦ в м. Київ (споруджено в 2002–2013 рр. за проектом архітектора Миколи Левчука)

Онлайн-вправа «Відновлення православної ієрархії»
<http://surl.li/legh>

Виконайте онлайн-вправу: встановіть послідовність подій боротьби за відновлення православної ієрархії.

Свідчать документи

Київський літопис про висвячення на Київського митрополита Йова Борецького та інших єпископів

Року 1620 прибув з Москви святійший патріарх ерусалимський іменем Феофан і зупинився в монастирі Братському і був прийнятий з великою честю духовними та світськими людьми. Того ж року... святійший патріарх... поставив і висвятив на митрополію Київську чоловіка гідного і чесного. Іменем Йов Борецький, у письмі слов'янським, і грецьким, і латинським ученого, і з ним чотирьох єпископів на різні місця: Мелетія Смотрицького на єпископство Полоцьке, Ісайю Копинського на... Перемишльське, Паісія Іполітовича на... Холмське і Белзьке, Йосифа Курцевича на... Володимирське.

Знайдіть на карті «Церковне життя в українських землях у складі Речі Посполитої в XVI — першій половині XVII ст.» (с. 43) центри і межі нових єпископств православної церкви.

Тільки в **1632 р.** після обрання нового короля Владислава IV були ухвалені **«Пункти для заспокоєння народу руського»**, якими визнавалося право православних на власну ієрархію і поновлювалося юридичне визнання православної церкви.

Свідчать документи

«Пункти для заспокоєння народу руського»

1. Усім уніатам і неуніатам надається право вільного відправлення свого богослужіння, ... ремонтувати свої церкви й будувати нові...
2. ...церква Св. Софії київська з підданими, що живуть навколо неї, повинна залишатися за неуніатами й митрополитом, що має посвяту від патріарха константинопольського; він, митрополит, за давніми правами й звичаями, повинен обиратися з-поміж руської шляхти духовними й світськими обивателями Корони [Польської] і Великого князівства Литовського релігії грецької, що не перебувають в унії і мають привілеї з боку короля...
3. Те ж саме треба розуміти й щодо Львівського, Луцького, Перемишльського й Мстиславського владик й архимандритів Печерського й Унівського...

1. З якою метою було ухвалено документ?
2. Які права православним надавав документ?
3. Поміркуйте, чому саме церква Св. Софії київська залишалася за православними?
4. Чи могло його підписання зняти гострі міжконфесійні проблеми в суспільстві?
5. Дізнайтеся за допомогою додаткових джерел інформації, як зазначений документ вплинув на стан християнських храмів.

Свідчать документи

3 листа Йова Борецького

Упродовж останніх 25 літ нам не вдається забезпечити мир релігії нашій від тих великих насильств, утисків і правопорушень, які над нами чиняться. Що далі, то гірші й тяжчі переслідування, зловмисні звинувачення та обмови доводиться нам зносити від противників наших... Не є гріхом, не є зневажанням прав, не є образою королівської гідності..., не є бунтом, не є криміналом, не є шпигунством, ані зрадою, ані змовою з ворогами корони, що ми, за поміччю Духа Святого, маємо посвячених митрополита та єпископів.

1. Спираючись на документ, схарактеризуйте становище православної церкви в Речі Посполитій після Берестейської унії.
2. Подумайте, чому Йова Борецького називали «козацьким митрополитом».

Йов Борецький
(стінопис дзвіниці
Михайлівського
Златоверхого
монастиря в Києві)

2. СТАНОВИЩЕ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ

Думки істориків

Український і американський історик Сергій Плохій про митрополита Іпатія Потія

Людина кмітливого розуму, він добре усвідомлював недоліки передунійного православ'я та прагнув їх виправити через унію з Римом. Однак він не бачив інших способів ствердити власну правду, крім насильства, яке спиралося на підтримку королівської адміністрації та породжувало нове насильство.

Чому, на вашу думку, не вдавалося залагодити конфлікт між православними і уніатами?

Після смерті Іпатія Потія греко-католицьким митрополитом став **Йосиф (Велямін-Рутський) (1613–1637 рр.)**. Завдяки його діяльності греко-католицькі та єзуїтські школи були зрівняні у правах, а українське духовництво отримало можливість навчатися у семінаріях Західної Європи. Він здійснив реорганізацію унійного чернецтва за зразком ордену єзуїтів. Об'єднав його у Василіянський орден, при монастирях якого також засновувалися шко-

ли. Усвідомлюючи згубність протистояння двох руських церков в ситуації посилення католицької церкви, у 1621 р. Рутський розпочав перемовини з вищими православними ієрархами про *примирення «Русі з Руссю» — створення об'єднаного Київського патріархату, підпорядкованого Риму*. Однак проти цього виступала православна шляхта й козаки. З іншого боку, виник конфлікт із католицьким духовництвом, невдоволенням зміцненням уніатів і збільшенням його популярності серед вірян. Домовитися про примирення не вдалося.

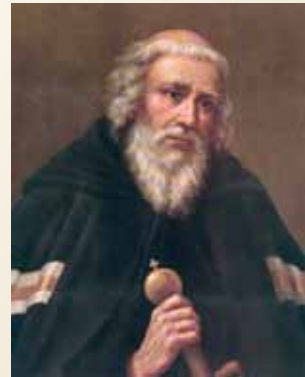

Герб
Василіянського
Чину

Свідчать документи

Список настанов київського унійного митрополита Йосифа (Веляміна-Рутського)

Великою перешкодою унії в Києві є нове братство, засноване схизматиками три роки тому в Києві без привілею, де вони збираються і радяться. Наслідком цього з самого початку було те, що втопили митрополичого офіціала, а потім викрали слугу з грошима, який збирав подвійний побір, вивели його в дике поле й прикули до гармати; також тепер викрали і невідомо куди діли попа-уніата, який був один на Київ. Якщо те братство не буде зліквідоване, то важко думати про щось добре: зліквідувати його можна як владою воєводи, так і судовим шляхом. Не меншою перешкодою святій єдності і славі Божій в цьому королівстві є чужоземні владки — греки і серби, які, нікого не повідомивши, коли хочуть, приїжджають..., нікому не показують своїх охоронних листів, висвячують попів і в наших дієцезіях виконують всі єпископські обов'язки...

Йосиф (Велямін-
Рутський)

Про що свідчить цей документ? Чи було насильство у цьому конфлікті одностороннім?

Діємо: практичні завдання

За змістом опрацьованого матеріалу про Йосифа Веляміна-Рутського та наступного матеріалу про діяльність Петра Могилы створіть карту пам'яті «Заходи зі зміцнення унійної та православної церков». Основними гілками в карті будуть «Діяльність Й. Веляміна-Рутського» та «Діяльність П. Могилы». Після завершення роботи зіставте діяльність обох митрополитів. Що в ній було спільного?

3. РЕФОРМИ МИТРОПОЛИТА ПЕТРА МОГИЛИ ТА ЗМІЦНЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Після смерті Йова Борецького, митрополитом Київським став нащадок молдавського аристократичного роду **Петро Могила (1632–1647 рр.)**. П. Могила вжив заходів для упорядкування церковного управління. Єпископи були поставлені під суворий контроль. Контролювався процес призначення священства і впроваджувалися іспити для них. До монастирів і єпархій були направлені спеціальні «митрополичі намісники». Під контроль митрополита потрапили братства. П. Могила домігся послаблення патронату, домовившись зі світськими володарями про чітке визначення їхніх прав і обов'язків. Для розв'язання поточних проблем скликалися єпархіальні собори, а конфлікти між духівництвом вирішував церковний суд — митрополича *консисторія*.

У 1646 р. було видано «Требник», що визначав порядок проведення православних обрядів. У 1645 р. митрополит особисто написав «Катехізис» та «Православне сповідання віри» із викладом основ християнського віровчення.

Думки істориків

Сергій Плохій, український і американський історик

Москва надалі провадила політику самоізоляції, тоді як Константинополь зазнавав впливу протестантизму. Виклик прийняв найздібніший серед православних провідників того часу митрополит Петро Могила, який перетворив Київ на потужний інтелектуальний та церковний центр східного християнства.

У чому історик бачить значення діяльності Петра Могили? Наведіть аргументи, що підтверджують вашу думку.

Петро Могила (поштова марка Молдови, 1996 р.)

У 1632 р. завдяки діяльності Петра Могили стало можливим об'єднання братської та лаврської шкіл монастиря і створення Києво-Братського (а після його смерті Києво-Могилянського) колегіуму. Цей заклад був побудований за кращими зразками єзуїтських колегіумів та з урахуванням досвіду європейських університетів. Колегіум мав філії, крім того, митрополит опікувався монастирськими та братськими школами.

Митрополит Київський,
Галицький і всієї Русі
Петро Могила (робота
невідомого художника)

Велика церква Києво-
Печерської лаври
(картина художника
Василя Верещагіна, 1905 р.)

Онлайн-вправа
«Реформи
митрополита
Петра Могили»
<http://surl.li/legv>

Петро Могила
(картина
художника
Володимира
Слепченка, проєкт
«Обрані
часом»,
2011 р.)

На основі поданих зображень, інформації підручника та додаткових джерел складіть історичний портрет Петра Могили.

Свідчать документи

Із записку мандрівника Павла Алепського (1654 р.)

По всій козацькій землі ми помітили прекрасну рису, що нас дуже здивувала: всі вони (мешканці), крім небагатьох, навіть більшість їхніх жінок і дочок, уміють читати і знають порядок церковних служб та церковні співи, крім того, священники навчають сиріт та не дозволяють, щоб вони тинялися неуками по вулицях.

Наслідком чого, на вашу думку, був такий стан освіти?

П. Могила був прихильником поліпшення взаємин з уніатами. Він особисто підтримував проєкт спільного патріархату та залагодження відносин між церквами. Могилі була набагато ближча думка про спільну церкву європейського зразка, а не протистояння та плекання православного консерватизму. Але смерть митрополита в 1647 р. та вибух Хмельниччини за рік по тому зробили ці плани неможливими.

Думки істориків

Сергій Плохій, український і американський історик

Хоча розрив між двома гілками київської церкви був незагоюваною раною, розділена церква досягла деяких цілей, що були недосяжні для неї, як цілого. У першій половині XVII ст. і православна, і уніятська церкви зазнали доконечної церковної реформи та пристосувалися до нових обставин... Церкви спромоглися підсилити церковну дисципліну та впровадити обов'язкові для всіх вірян норми віри і моралі. Обидві церкви перейнялися проблемами освіти духівництва і кожна у власний спосіб змогла їх розв'язати. У 1610-х і 1620-х роках попереду були уняти, але на середину 1640-х років православна частина колись єдиної церкви і сама досягла істотних результатів і стала провідною силою у православному світі.

Аргументовано доведіть або спростуйте думку історика щодо подолання церковної кризи першої половини XVII ст.

Діємо: практичні завдання

Як Берестейська церковна унія пов'язана з Люблінською 1569 р.? Заповніть накреслену в зошитах порівняльну таблицю.

	Люблінська унія	Берестейська унія
Причини підписання		
Дата підписання		
Основний зміст		
Видатні постаті		
Наслідки підписання		

Таким чином, у першій половині XVII ст. православна і унійна церкви, якщо і не подолали кризу, то зробили великий крок до цього. Примирення «Русі з Руссю» — поєднання розколотого народу України, здавалося цілком можливим. Воно так і не відбулося, вже не із церковно-релігійних, а з соціально-політичних причин.

ЗНАЮ МИНУЛЕ ❧ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ❧ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

❧ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ❧

❧ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Які чинники визначали становище православної церкви після Берестейської унії?
2. Коли і за яких обставин в Україні була відновлена вища православна ієрархія?
3. Які події сприяли узаконенню існування православної церкви в Речі Посполитій?
4. Чим становище греко-католицької церкви відрізнялося від православної?
5. Які реформи провів Петро Могила для оновлення церковного життя?

❧ Обговорюємо в групі

1. Схарактеризуйте місце православної та греко-католицької церков у суспільно-політичному житті Речі Посполитої.
2. На прикладі постаті Петра Могилы зробіть висновки про роль особистості в історії.
3. У протистоянні, яке виникло між православними та греко-католиками після укладення Берестейської унії, протестантські громади одразу почали допомагати православній церкві. Чим, на вашу думку, це було зумовлене? Яким засобам боротьби з католицькою церквою протестанти могли навчити православних?

Пам'ятник Петру Могилі на території Києво-Печерської лаври (2008 р.)

❧ Мислю творчо

На думку історика Сергія Плохія: «Офіційне визнання православної ієрархії означало кінець тісної співпраці між бунтівним козацтвом і православною церквою». Поясніть, чому так сталося.

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.

Запам'ятайте їх:

- 1599–1613 рр.** Київську митрополію греко-католицької церкви очолює Іпатій Потій
- 1620 р.** «Феофанове свячення» — висвячення єрусалимським патріархом Феофаном ієрархів православної церкви в Україні
- 1620–1631 рр.** Київську православну митрополію очолює Йов Борецький
- 1632 р.** Видано «Пункти для заспокоєння народу руського»
- 1632–1647 рр.** Київську православну митрополію очолює Петро Могила

Культурне життя на українських землях у XVI – першій половині XVII ст.

Пригадайте, як релігійна ситуація в Україні позначилася на розвитку культури. Висловте припущення, що впливатиме на розвиток української культури в XVI – першій половині XVII ст.

1. ОСВІТА, ЛІТЕРАТУРА І КНИГОДРУКУВАННЯ

В умовах відсутності в українців власної державності, у XVI–XVII ст. гостро *постало питання збереження і розвитку українцями власної культури*. Культурні традиції Русі-України поєднувалися із впливом західноєвропейської культури, ідей Реформації і Відродження.

Руською мовою у XVI – першій половині XVII ст. називали писемну мову українського та білоруського народів. Зокрема, нею написані Литовські статuti, вона була мовою судочинства і діловодства у Великому князівстві Литовському.

Під впливом реформаційних ідей у **1556–1561 рр.** із церковнослов'янської українською народною мовою було перекладено *Пересопницьке Євангеліє*. Перекладачами були син священнослужителя з м. Сянок Михайло Василевич й архімандрит Пересопницького монастиря на Волині Григорій.

Ювілейна монета, присвячена Пересопницькому Євангелію (серія «Духовні скарби України» Національного банку України, 2011 р.)

Сторінка Пересопницького Євангелія

Розгляньте сторінку Пересопницького Євангелія. Чим її оформлення відрізняється від сторінок сучасних книжок? За допомогою додаткових джерел інформації дізнайся, що таке *ініціал* і *мініатюра*.

Фактично книгу написано літературною староукраїнською мовою, «для лепшого виразуміння люду християнського посполитого». Оригінал Пересопницького Євангелія зберігається в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (м. Київ), має 482 пергаментні аркуші та важить 9 кг 300 г. У сучасній Україні на Пересопницькому Євангелії складають присягу українському народові президенти України.

Діємо: практичні завдання

Пригадайте з вивченого раніше (с. 49–51), що таке полемічна література. Коли, за яких обставин вона з'явилася? Назвіть імена й твори письменників-полемістів.

Особливе місце серед тогочасних українських літературних і церковних діячів посідає письменник-полеміст **Іван Вишенський**.

Історичні подробиці

Іван Вишенський народився на Львівщині, у містечку Судова Вишня. Точний рік народження і справжнє ім'я полеміста не відомі. У 1570-х роках став ченцем Афонського монастиря у Греції, де прожив 40 років. У 1604 р. прибув на Україну і два роки прожив у Львові. Згодом повернувся на Афон, де усамітнився у кам'яній печері.

Іван Вишенський є автором збірки «Книжка», куди ввійшли його твори, зокрема послання до князя Костянтина Острозького і до єпископів. У 1600–1601 рр. Вишенський написав «Краткословний отвіт» Петру Скарзі.

Проповідь Івана Вишенського
(розпис монастиря Різдва Христового
в м. Жовква на Львівщині)

1. За допомогою QR-коду прочитайте V частину поеми Івана Франка «Іван Вишенський».
2. Напишіть історичне есе про постать Івана Вишенського.

Зображення Петра Сагайдачного з «Віршів на жалісний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного» Касіяна Сакович (гравюра, 1622 р.)

За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся про роль Петра Сагайдачного в захисті української церкви та культури.

Окрім полемічної літератури, яка виникла у зв'язку з упровадженням церковної унії, з'явилися художні твори. Набув розквіту *український епос* — думи, балади, історичні пісні. Поетичні твори найчастіше склали мандрівні дяки й учні духовних шкіл. Проте існували й авторські вірші та поеми — «Роксоланія» Себастьяна Кленовича, «Вірші на жалісний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного» Касіяна Саковича, «Про Острозьку війну» Симона Пекаліда. У поезіях найчастіше використовували біблійні теми, висвітлювали проблеми моралі й релігії.

Освіта на українських землях розвивалася у складних умовах. Тривалий час освіту здобували у *церковних (парафіяльних) школах* при церквах і монастирях. Після поширення контрреформації, виникли *єзуїтські колегіуми* — вищі школи. Навчання в них велося польською і латинською мовами, а учні отримували виховання в дусі католицької віри. Створювали свої гімназії на теренах України і протестанти.

У **1578 р.** коштом князя Василя-Костянтина Острозького було **відкрито слов'яно-греко-латинську школу у м. Острог**. Ця школа з часом перетворилася на перший в українських землях вищий навчальний заклад західно-європейського типу. Сучасники називали цю школу «академія». Першим її ректором був письменник-полеміст *Герасим Смотрицький*, для роботи запрошували фахівців з європейських країн. При школі діяли науковий гурток і друкарня. На жаль, після смерті Острозького у 1608 р. школа почала занепадати, а згодом припинила своє існування, щоб відродитися вже в незалежній Україні.

Ще одним вищим освітнім навчальним закладом в Україні вважалася Львівська братська школа, яка була відкрита у 1585 р. стараннями братства та утримувалася його коштом. Тоді ж було відкрито друкарню, у якій опублікували «Адельфотес» (граматику грецькою і

церковнослов'янською мовами). Учасники та керівники Львівського братства створили перший своєрідний статут школи — «Порядок шкільний» (1586 р.), у якому чітко визначалися права й обов'язки учнів школи, вчителів і батьків. У статуті зазначалося: *«Багаті над убогими у школі нічим вищі не мають бути, тільки самою наукою, плотію же рівні всі...»*. Це свідчить про те, що до братських шкіл приймали дітей різних майнових станів, зважаючи тільки на їхні здібності. Високі вимоги висувалися до вчителя, якого називали *дидакал*. Він повинен був навчати учнів науки, карати їх за непослух, стежити за поведінкою.

Навчання в братській школі (гравюра з «Букваря», XVII ст.)

За ілюстрацією складіть розповідь «Навчання в братській школі». Зверніть увагу на дії персонажів гравюри.

Розвитку української культури сприяло і книгодрукування. У середині XVII ст. в Україні було 40 друкарень. Однією з найбільших була друкарня Києво-Печерської лаври, де на початку XVII ст. побачили світ словники, граматики, букварі та твори релігійного змісту.

2. КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКИЙ КОЛЕГІУМ

У **1615 р.** київські міщани заснували *Київське Богоявленське братство*. Воно існувало завдяки благодійним внескам, церковним прибуткам і пожертвам. При Богоявленському братстві було створено школу та друкарню, утримувався притулок для нужденних.

За кілька років братська школа перетворилася на колегіум. Архімандрит Києво-Печерського монастиря **Єлисей Плетенецький** організував навчальний процес за зразком Львівської братської школи. У Лаврі виник освітянський гурток, до якого запросили видатних діячів української культури. Вони вчителювали, редагували й видавали книжки. Першим ректором Київського колегіуму був Йов Борецький, який у 1620 р. став першим київським православним митрополитом.

Думки істориків

Михайло Грушевський, український історик

Плетенецький відкрив нову добу в життю сеї твердині українського аскетизму і зробив з Печерського монастиря першорядну культурну силу... Плетенецький був батьком не тільки для лаври, а й для всього народу... сім заслужив він собі на вічну пам'ять в історії українського життя... Єлисей Михайлович був шляхетного роду, з дрібної шляхетської родини... В початках 1590-х рр., маючи сорок літ, став він архімандритом пінського Ліщинського монастиря і в сім титулі брав участь у православнім соборі берестейським... Правдоподібно тут звернув він на себе увагу рішучою опозицією унії...

Які біографічні дані про Єлисея Плетенецького наводить Михайло Грушевський? Що історик вважає головним досягненням архімандрита?

Церква Київського
Богоявленського
братства
(фото XIX ст.)

Єлисей Плетенецький
(портрет XVII ст.)

Професором, а згодом і ректором Київської братської школи був **Мелетій Смотрицький** — автор «Граматики словенської» (1618 р.), яка вплинула на становлення багатьох норм української мови. Український літературознавець Кирило Студинський зазначав: «Чоловік (Смотрицький) знаменитих здібностей і благородних поривів, але

без гонору, зломаний противностями, які приготували йому час і люди... покликаний і спосібний до всього, тільки не до богослов'я...». Дейвід Фрік, американський історик: «Діяльність Смотрицького протягом цілого життя була націлена на те, щоб Русь не стала народом темного селянства».

Діємо: практичні завдання

Складіть історичний портрет Мелетія Смотрицького. За необхідності скористайтеся додатковими джерелами інформації.

Учнів Київської братської школи називали *спудеями*, або «студентами» (від лат. *studeo* — *вчуся*). Найбідніші та іногородні спудеї жили у спеціальному приміщенні — бурсі, що утримувалася коштом братчиків.

Спудеї організували театральні аматорські вистави, здебільшого релігійного змісту. Такі пересувні лялькові театри називалися *вертепом*. Вертепний ляльковий театр мав форму двоповерхового дерев'яного будинку: на другому поверсі зазвичай показували різдвяну драму, а на першому — сатирично-побутову інтермедію.

Вартю запам'ятати!

Вертеп — старовинний пересувний український ляльковий театр, поширений у XVII–XVIII ст.

Проіснувала Київська братська школа до 1632 р.

У **1632 р.** архімандрит Києво-Печерської лаври Петро Могила у приміщенні Троїцької церкви відкрив *Лаврську школу* на 100 осіб. Школа передбачала п'ять класів, а також викладання польською і латинською мовами. Після переговорів і суперечок у 1632 р. було вирішено об'єднати братську та лаврську школи. Це перетворило школу на вищий навчальний заклад, «розсадник, що випускав зі своїх стін чимало знаменитих освічених і добродесних пастирів, державних чиновників і в усіх відношеннях зразкових громадян». Школу почали називати *Києво-Братським колегіумом (академією)*, а після смерті П. Могилы — *Києво-Могилянським*.

Вигляд старого академічного корпусу Києво-Могилянської колегії (гравюра XVIII ст.)

Києво-Могилянський колегіум відповідав загальноєвропейським освітнім стандартам, складався з восьми класів. Найвищими вважалися дворічний філософський клас або чотирирічний богословський. Навчання тривало від семи до дванадцяти років.

Думки істориків

Михайло Грушевський, український історик

Петро Могила відживив і упорядкував запущене і розстроєне церковне життя православне. Високо поставив братську колегію — пізнішу київську академію, що на честь його потім носила ім'я «Могилянської». Розвинув рух видавничий, дбав про розвій літератури й ученості, хоч, треба сказати, ся київська могилянська ученість досить далека була народному українському життю, бо приновлялась більше до церковнослов'янських взірців, з одного боку, і до польсько-латинської культури шляхетської — з другого.

На які заслуги Петра Могили у створенні Києво-Могилянської академії вказує історик? Чому Михайло Грушевський вважає, що академія була «далека народному українському життю»? Чи погоджуєтеся ви із цією думкою?

3. АРХІТЕКТУРА ТА МІСТОБУДУВАННЯ. ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

Діємо: практичні завдання

Працюючи з текстом підручника, визначте, які історичні процеси, явища події впливали на розвиток архітектури й образотворчого мистецтва в Україні. Позначте місця розташування пам'яток на контурній карті.

Нові тенденції у будівництві були пов'язані з діяльністю європейських будівничих, здебільшого італійців. Із другої половини XVI ст. готичний стиль поступається новітньому стилю *бароко*. В Україні цей стиль мав певні особливості, що дає змогу говорити про *українське (козацьке) бароко*.

У XVI ст. будівництво міст велося способом *регулярної забудови*. Вулиці, площі та квартали розбудовувалися за певним планом, геометрично. Починали будівництво міста із центральної частини — міської площі та ратуші. Активно відбувалося відновлення фортифікацій старих міст. Оновлювалися укріплення Кам'янця-Подільського, Острога, Львова й інших великих міст. Так, у другій половині XVI ст. у Львові збудовано *Порохову вежу*, відновлено після пожежі Міський арсенал. В ансамблі Острога з'явилася *Кругла вежа*, що є однією з класичних пам'яток *ренесансу*.

Вартю запад'япати!

Бароко — стиль у європейському мистецтві й архітектурі кінця XVI — початку XVIII ст., для якого характерні пишність, парадність, яскравість кольорів, асиметрія конструкцій.

Ренесанс — стиль у європейському мистецтві XV — початку XVI ст. В архітектурі відроджував античні форми, симетрію і простоту.

Українське (козаське) бароко — сполучення західноєвропейсько-го бароко та ренесансу з творчо переробленим спадком православної храмової архітектури й українською народною традицією.

Порохова вежа в м. Львові,
XVI ст. (сучасне фото)

1. Роздивіться вежу. Чим, на вашу думку, зумовлена її архітектура?
2. Поміркуйте, які функції, крім оборонної, могли виконувати вежі в XVI–XVII ст.

Особливого поширення в XVI ст. набуло світське муроване будівництво. Кам'яні будинки називали *кам'яницями*. Прикладом такої ренесансної забудови є Львів з його *площею Ринок*. Ратушу було побудовано у 1617–1619 рр. Вона стала центром архітектурного ансамблю. На площі було збудовано ряд кам'яниць, особливе місце серед яких посідає будинок купця Костянтина Корнякта. Будівля розташовувалася одразу на двох ділянках, тому має просторий внутрішній двір з галереями й арками. *Будинок Корнякта* було завершено у 1580 р., про що повідомляє дата над головним його входом.

Будинок Корнякта (а) і Чорна кам'яниця (б) — пам'ятки ренесансної архітектури в м. Львові (сучасне фото)

Львівська ратуша
(літографія художника
Карела Ауера, 1838 р.)

Ще одна пам'ятка львівської архітектури XVI ст. — так звана *Чорна кам'яниця*. Цей будинок у 1577 р. спорудили для міщанки Софії Ганель. Будинок мав багатий декор фасаду та вікон.

Як і раніше, у центрі уваги залишається храмове будівництво. У Львові до 1630 р. було завершено будівництво Успенської церкви. Автор проєкту й архітектор храму — італійський будівничий *Павло Римлянин*. Споруда є прикладом італійського ренесансного будівництва. У 1568 р. ансамбль храму доповнила *дзвіниця*, а трохи згодом було збудовано *каплицю Трьох святих*.

До найяскравіших пам'яток Пізнього Ренесансу у Львові належить *каплиця Боїмів*. Вона була збудована на початку XVII ст. на території сучасного міського цвинтаря. Усипальницю було побудовано для багатой родини Боїмів, де поховано 14 представників цього львівського роду.

Успенська Церква,
Львів
(поштова
листівка
початку XX ст.)

Каплиця Боїмів
(картина
художника
Альфреда
Каменебродського,
початок XX ст.)

Церква Святого Духа в с. Потелич на Львівщині включена до списку світової спадщини ЮНЕСКО (сучасне фото)

До зразків церковного монументального будівництва XVI ст. належить також відома *церква Святого Духа* у с. *Потелич* на Львівщині. Цей дерев'яний храм вважають найстарішим зі збережених в Україні. Ймовірно, 1577 року, було збудовано нову церкву Успенського монастиря в Дорогобужі. У Києві за ініціативи митрополита Петра Могили було відновлено Десятинну церкву та церкву Спаса на Берестові.

Загрози постійних нападів зі Степу посилили у XVI ст. *замкове оборонне будівництво*. Продовжили застосовувати вежову систему укріплень. Зокрема, було відновлено Київський замок і розбудовано замок в Острозі. Фортеця у *сmt Меджибіж* (Хмельниччина) зазнала докорінної перебудови й була однією з найпотужніших того часу.

Меджибізький замок на Хмельниччині — пам'ятка фортифікаційної архітектури XVI ст. (сучасне фото)

У розвитку мистецтва епоха XVI — першої половини XVII ст. стала продовженням традицій минулих років. Водночас у мистецькому житті українських земель відбувалися певні зміни, пов'язані із західноєвропейськими культурними впливами.

Продовжувало розвиватися *монументальне малярство*. Художники розписували церковні вівтарі, внутрішні й зовнішні стіни. Таке оформлення мала, наприклад, вежа П'ятницької церкви у Львові. Найпоширенішим залишався *іконопис*. Його осередком у XVI ст. був Перемишль, у якому працював відомий іконописець Олексій Горошкович. Як окремий жанр малярства починає розвиватися *світський портрет*. Відомі за копіями портрети княгинь Беати з Костелецьких і Софії з Тарновських. Найдавнішим зразком вважають портрет короля Стефана Баторія, написаний маляром Войцехом Стефановським у 1576 р. для міської ратуші. Взірцем цього жанру є портрет Яна Гербурта — робота львівського маляра Якуба Лещинського.

Портрет Стефана Баторія (картина художника Войцеха Стафановського, 1576 р.)

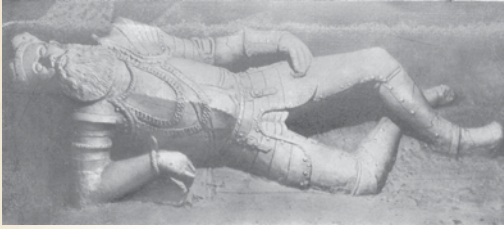

Портрет Яна Гербурта (картина художника Якуба Лещинського, 1570-ті роки)

Історичні подробиці

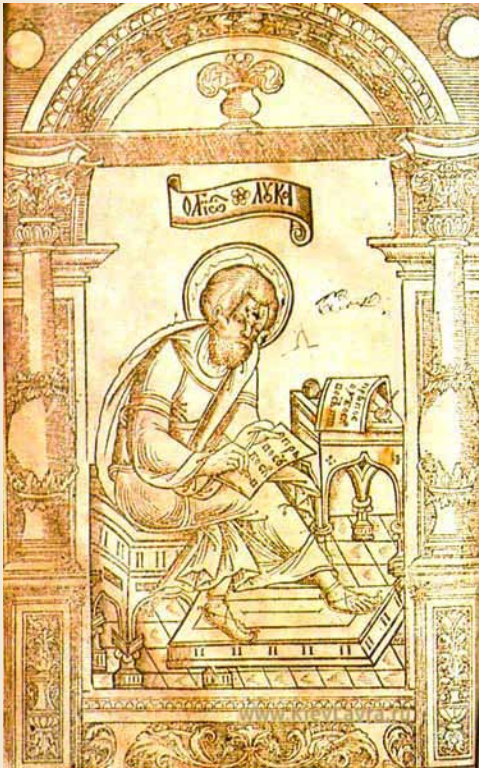
Картина Войцеха Стефановського мала розміри 61 x 52 x 7. У правому верхньому куті полотна є напис з датою «1576 р.». На думку мистецтвознавців, картина є прижиттєвим портретом короля Стефана (Іштвана) Баторія.

Також поширення набув скульптурний портрет. До скульптурного портрету можна віднести надгробок князя Костянтина Івановича Острозького, який було втрачено.

Скульптурний портрет мав зберегти пам'ять та уславити образ померлого. Здебільшого виконувався на замовлення.

Фрагмент втраченого надгробка князя Костянтина Острозького (фото початку XX ст.)

Гравюра із зображенням євангеліста Луки в «Апостоли» (друковане видання І. Федоровича, 1574 р.)

Мініатюра з Пересопницького Євангелія (рукописна книга, 1556–1561 рр.)

Також розвивалися *книжкова мініатюра* та *гравюра*. Мініатюрами прикрашали рукописні книги, здебільшого релігійного змісту. Визначною ранньою пам'яткою книжкової мініатюри є ілюстрації до «Пересопницького Євангелія». Також відоме Євангеліє Кучірки 1602 р. (замовив Григорій Кучірка для свого сина священника), яке належить до спадщини львівських майстрів.

Прикрашали *гравюри* та друковані видання. У львівському «Апостолі» **1574 р.** вміщено гравюру «Євангеліст Лука» — авторство Венделя Шрафенберга. Серед ранніх здобутків також відзначилися видання Острозької друкарні, зокрема Біблія та книга Василя Великого «О постничестві» 1594 р. У «Служебнику» 1604 р. є гравюри із зображенням Іоанна Златоуста, Василя Великого та Григорія Богослова.

Вартє запам'ятати!

Гравіюра (від франц. Graver — *вирізати*) — вид графічного мистецтва, де зображення отримується з допомогою відтиску форми з попередньо нанесеним на її поверхню малюнком. В Україні у XVI ст. були поширені дерев'яні форми-матриці, а виконані у такий спосіб гравюри називалися дереворитами. У другій половині XVII ст. набули популярності металеві форми (мідьорит, офорт). Гравюру активно використовували у книжковій ілюстрації.

Діємо: практичні завдання

За допомогою додаткових джерел інформації виконайте творчий проєкт. Створіть віртуальну екскурсію найвідомішими пам'ятками архітектури Ренесансу.

Підгорєцький замо́к (або **Палац у Підгірцях**) — пам'ятка архітектури епохи пізнього Ренесансу і бароко. Розташований у селі Підгірці Бродівського району Львівської області.

Замок було збудовано протягом 1635–1640 рр. під керівництвом архітектора Андреа дель Аква за вказівкою коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського. Підгорєцький замок є одним із найкращих в Європі зразків поєднання ренесансного палацу з бастионними укріпленнями.

Таким чином, у XVI — першій половині XVII ст. українська культура отримала нові імпульси до розвитку, поєднавши впливи західноєвропейського Відродження з традиціями української культури. Освітні заклади європейського типу, книгодрукування, архітектура й образотворче мистецтво створили модерний образ України як осередку європейської культури.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації і виконайте завдання:

1. Встановіть, яких діячів або історичні пам'ятки зображено.
2. Дайте узагальнювальну назву цій добірці ілюстрацій.
3. Складіть коротку розповідь, використовуючи інформацію параграфа й ілюстрації.

Онлайн-вправа «Православні братства.
Книговидання. Князь К.-В. Острозький»
<http://surl.li/lepn>

ЗНАЮ МИНУЛЕ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ
ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

 Знаю і систематизую нову інформацію

1. Утворіть логічні пари між назвами творів і їхніми авторами.

1 «Азбука», «Апостол»

А Мелетій Смотрицький

2 «Про Острозьку війну»

Б Іван Федоров

3 Портрет Стефана Баторія

В Симон Пекалід

4 «Грамматика словенська»

Г Войцех Стефановський

2. Які навчальні заклади в Україні можна порівняти з університетами?
3. Назвіть пам'ятки архітектури й образотворчого мистецтва XVI – першої половини XVII ст.
4. Виконайте онлайн-вправу «Архітектура та містобудування».

 Обговорюємо в групі

<http://surl.li/lend>

1. Подумайте, чи можна вважати культуру українських земель XVI–XVII ст. невід'ємною частиною культури Речі Посполитої? Які традиційні риси мала українська культура? Що змінилося і було «привнесене» західноєвропейськими віяннями?
2. Які факти свідчать про вплив культури Відродження на українське мистецтво?

 Мислю творчо

1. За допомогою додаткових джерел підготуйте сценарій телевізійного ролика, присвяченого площі Ринок у Львові.
2. Скориставшись додатковою літературою, підготуйте історичне есе «Видатні випускники Києво-Могилянської академії».

**Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:**

1556–1561 рр. Створення «Пересопницького Євангелія»

1578 р. Відкриття князем Острозьким слов'яно-греко-латинської школи

1585 р. Відкриття Львівської братської школи

1574 р. Видання «Букваря» та «Апостола» Івана Федоровича у Львові

1615 р. Заснування Київського Богоявленського братства

1632 р. Відкриття Лаврської школи Петром Могилою, створення Києво-Братського колегіуму (академії)

Практична робота. Повсякденне життя і світогляд різних станів українського суспільства

Яким було становище українських земель у складі різних держав? Як вплинули Люблінська та Берестейська унії на життя українського суспільства? Які суспільні стани сформувалися на українських землях у XVI ст.?

1. УСТАНОВЛЮЄМО ВІДПОВІДНІСТЬ

Ознайомтеся з ілюстраціями та характеристиками суспільних станів. Установіть між ними відповідність.

А «Шляхта дуже небагаточисленна, наслідує польській і, схоже, соромиться того, що належить до іншої, аніж римська, віри, щоденно переходячи до неї, хоча вся знать і всі ті, що титулюються князями, вийшли з грецької віри.»

Б «Тутешні селяни мусять працювати власноручно і зі своїми кіньми три дні на тиждень на користь свого пана, а також сплачувати йому залежно від наділу, який тримають, зерно, курей, гусей і курчат перед святами.»

В «Римські католики мають у місті чотири костьоли, а саме: кафедральний собор, храм домініканців на ринку, бернардини — попід горою, а з недавнього часу — езуїти, які розмістилися між бернардинами і річкою; грекорусини мають близько десяти храмів, які вони називають церквами.»

Г «У місті є лише три гарні вулиці, всі ж інші, не будучи ні прямими, ні правильно дугоподібними, звивисті на зразок лабіринту. Місто наче розділене на два: єпископське, а друге — городян. Там торгівля жвава.»

2. ЗАПОВНЮЄМО ТАБЛИЦЮ

Використовуючи текст підручника та додаткові джерела інформації, заповніть накреслену в зошиті таблицю.

Стани суспільства	Особливості повсякденного життя
Шляхта	
Духівництво	
Міщани	
Селяни	

3. ЗАЛИЦЯННЯ І ОДРУЖЕННЯ УКРАЇНЦІВ

Уявіть себе журналістом/журналісткою. Використовуючи подані історичні джерела, напишіть коротке есе на тему «Залицяння і одруження українців».

Відмова від угоди міщан, які попередньо домовилися про весілля малолітніх дітей

Міщанин з Торчина Євхим, ставши до суду зі своїм сином Гаврилом, визнав: «Вже кілька років тому... змовив був за свого сина, літ недорослого і такого, що не мав повного розуму через молодість, дочку підданого володимирської єпископії в селі Городку під Луцьком Ілька Шабунчича Одарку, і шлюб їм священник давав. Але тепер, коли син мій до кращого розуму і літ більших... так син мій, як і вказана дівка, себе незлюбили, і згідно з тими домовленостями мешкати не хочуть. Тож ми, батьки з обох сторін, між собою через добрих людей добре поміркували й погодили, і з тих домовленостей дітей наших визволили». Тут же той Гаврило, «особисто визнав, що дочку Ількову із зашлюбин визволив і вільною вчинив, дозволяючи піти заміж за кого схоче, у чому він шкодити не має. Так же Ілько Шабунчич того Гаврила іменем дочки своєї з тих зашлюбин визволив, дозволяючи йому взяти за дружину кого захоче».

Відмова вже під час вінчання шляхтянки, яку брат домовився видати заміж без її на те згоди

14 лютого 1599 у домі Яна Мервинського розігралася драма. Саме цього дня прибув Войтех Лонський з багатьма родичами, аби взяти шлюб із сестрою господаря дому Катериною, на той час сиротою. Однак коли наречені вже стояли на весільному килимі, а священник запитав наречену, чи є на те воля Божа і її власна піти заміж за Лонського, дівчина відповіла відмовою: «Пан брат мій з паном Лонським без волі моєї і відомості, також без приятелів моїх і брата молодшого, не при мені, не в домі своєму, а в домі пана Соломи заочно якусь обіцянку Лонському дав. Однак я так розумію, що на те волі Божої і моєї в стан святий подружній за пана Лонського піти немає, і я на те не погоджуюсь. Не тільки брат мій, але батько і мати змусити на те мене не могли б».

Із Волинської судової книги

Узагальнення з розділу 1 «Землі України у складі Речі Посполитої (XVI – перша половина XVII ст.)»

1. УЗАГАЛЬНЕННЯ: ОСНОВНА ІНФОРМАЦІЯ

- До початку XVI ст. українські землі перебували у складі сусідніх держав: Велике князівство Литовське, Королівство Польське, Османська та Священна Римська імперія, Московська держава.
- Статус і розвиток українського населення визначався особливостями державницької політики країн, у складі яких вони перебували.
- Загроза з боку Московської держави, успішний досвід попередніх взаємин сприяли укладенню між Великим князівством Литовським та Королівством Польським нової унії.
- Утворена 1569 р. держава — Річ Посполита — мала надати потужну відсіч агресії з боку Московської держави, водночас закріплювала зверхність польського короля, що неоднозначно сприймалося різними соціальними станами.
- Соціальний склад населення у Речі Посполитій був представлений привілейованим, напівпривілейованим і непривілейованим станами, окрему групу становило козацтво.
- Унаслідок європейської «революції цін» зростав попит на сільськогосподарську продукцію, що сприяло збільшенню панських фільварків, заснованих на праці залежних селян.
- У другій половині XVI ст. на тлі Реформаційних та Контрреформаційних рухів поживалося релігійне питання. Це призвело до появи «полемічної» літератури та укладення Берестейської церковної унії.
- Перебування більшості українських земель у складі Речі Посполитої сприяло формуванню єдиної мережі культурних та освітніх закладів, поширенню впливів європейської культури.

2. ЗАВДАННЯ ДЛЯ ТЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ

ЕКСПРЕС-РОЗМИНКА

Пригадайте найважливіші події періоду перебування українських земель у складі Речі Посполитої (XVI — перша половина XVII ст.):

а) установіть хронологічну послідовність: заснування Острозької академії, «Феофанове свячення», створення Пересопницького Євангелія, Люблінська унія, церковний собор у Бересті, видання «Пунктів для заспокоєння народу руського»;

б) виправте помилки у твердженнях:

- Річ Посполита — це об'єднання двох держав: Королівства Польського та Тевтонського ордену.
- 1574 р. Іван Федорович видав книги «Апостол» та «Азбука» у Києві.
- 1578 р. зусиллями князя Острозького у Львові відкрито перше братство.
- 1596 р. шляхом злиття Лаврської і Братської шкіл був утворений Києво-Могилянський колегіум.

ВПРАВА «КІНООПЕРАТОРИ»

Розгляньте кадри та спробуйте поєднати їх у сюжет. Запропонуйте власний сценарій фільму.

ЩО МИ ЗНАЄМО З ТЕМИ

Перевірте, як ви засвоїли матеріал теми за допомогою онлайн-тесту. Для виконання завдання перейдіть за посиланням:

<https://forms.gle/freQive71s2VpDg96>

або скористайтесь смартфоном — зчитайте QR-код.

Бажаємо успіху та високих балів!

Становлення козацтва (XVI – перша половина XVII ст.)

§ 13

Походження українського козацтва. Дмитро Вишневецький. Запорозька Січ

Пригадайте, коли і за яких обставин уперше в історичних документах було вжито назву «Україна». Як називався цей документ?

1. ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

Споконвіку Україна була кордоном з Великим Степом, який простягався від земель Угорщини на тисячі кілометрів на схід, аж до Китаю. В усі часи тут тривало протистояння різних племен і народів. За Русі цей кордон в народі почали називати **Вкраїною**.

Пізніше історики дали назву цим територіям — **Великий Кордон**. Руські князі міцно тримали українське прикордоння.

Свідчать документи

Похвала прикордонним воякам з Руських літописів за різні століття

«Підпер гори Угорські своїми залізними полками, ...зачинив ворота Дунаєві...», «а мої ті Куряни свідомі кмети, под трубами повиті, под шеломи взлеліяні, кінець копія вскормлені, путі їм відоми, яруги їм знаєми, луки в них напружені, тулі отворені, саблі ізострені, самі скачють як сірії волки в поле...» (XII ст.)

«Він бо кинувся був на поганих, як той лев, сердитий же був, як тарись, губив (їх), як той крокодил, і переходив землю їх, як той орел, а хоробрий був, як той тур...» (XII–XIII ст.)

«Князь київський Семен чесно боронив отчину свою, град Київ, від сильніших за себе ординських царів і від татар.» (XV ст.)

1. Які терени згадуються в документі?
2. Уявіть себе істориками — дослідниками історичних літописів, і за змістом тексту спробуйте пояснити значення староруських слів «кмети», «шелони», «яруги» та ін.

Задля зміцнення кордону князі намагалися тримати на ньому спеціальне *прикордонне військо*, яке складалося з місцевого населення, яке тут оселилося (його називали «осаджене» населення).

Історичні подробиці

На цьому прикордонні існували анклавні (відокремлені землі) Русі уздовж так званих Змієвих валів. Переселенці засновували тут і поселення, відомі як Бродники, Галицькі вигонці, Берладники.

У XIV–XV ст. на прикордонні дедалі більше «осаджувалося» (оселялося) *військове населення*. У десятках сіл по річках Рось і Дніпро мешкали військові люди, які на чолі з отаманами виступали на війну. Це було вільне населення, яке підпорядковувалось винятково князю. Як наслідок, «народна колонізація» посунулася далеко на південь.

З курсу історії Середніх віків, пригадайте, що означає «колонізація». До якого виду колонізації — внутрішньої чи зовнішньої — належало переселення людей до поселень на півдні?

Але в другій половині XV ст. усередині Великого князівства Литовського посилювалися централізація держави і *перетворення шляхетського стану на більш закриту спільноту*. Було ліквідовано князівства, їхні території перетворили на області («воєводства»). А головне — розпочався перерозподіл земельної власності на користь шляхти: князів і панів. Унаслідок цього *було зруйновано стару систему відносин, а за нею і всю систему оборони півдня*.

Це швидко далось взнаки, і вже у 1482 р. Київ було захоплено і спалено військами Кримського ханства. Під час наступних нападів степовиків кордон відсунувся на північ. Як наслідок, Київ, Черкаси, Канів, Вінниця, Брацлав знову стали прикордонними містами, навколо яких теплюлося життя. Центральний уряд *Великого князівства Литовського* виявився цілком безпорадним. Створити надійний захист українських земель на півдні коштом держави не вдавалося. За таких умов *з народної ініціативи виникла нова військова сила, яка мала взяти на себе захист кордону*.

Уперше в писемних джерелах *українські козаки згадуються в 1489 р.* у «Хроніці польській» Марціна та Йоахима Бельських. А з початку 1490-х років про козаків уже постійно писали в тогочасних документах.

*Свідчать документи***Джерела кінця XV ст. про українських козаків**

«1492 р. на дніпровській переправі захоплено кримський корабель і пограбовано ханських послів.»

«1493 р. пограбовано московського посла Суботу.»

«1500 р. черкаські і київські козаки влаштували засідку московському послу.»

«1502/1503 рр. козаки на човнах перекирили дніпровські переправи і розбили кримське посольство.»

Схарактеризуйте війсьну тактику козаків за фрагментами з історичних джерел.

Вартє залам'ятси!

Козак (з тюркських мов) буквально — вільна військова людина на прикордонні. Козаками звали степових вояків, які не визнавали владу хана.

Козак (гравюра з поетичного твору Касіяна Саковича «Вірші на жалісний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного, гетьмана війська його королівської милості Запорозького», перша половина XVII ст.)

Козак Мамай
(фрагмент народної
картини XVIII ст.,
Полтавська область;
зберігається в музеї
Івана Гончара,
м. Київ)

1. Зіставте образ козака на обох зображеннях. Чи змінився зовнішній вигляд козака за період часу, що минув між створенням зображень?
2. Опишіть зовнішність українського козака, використовуючи ілюстрації.

Історичні подробиці

У документах (Абдулгаффар Кирими «Умдет Ал-Ахбар») тих часів збереглися згадки про козаків: «Кадир-Берди став козаком, і відправився в сторону Криму...». У XVI ст. Буджаксько-Білгородська орда в джерелах називали «білгородськими козаками». Подібна категорія військового населення існувала й у осілих, християнських народів, наприклад — граничари у хорватів і сербів, козаки у росіян.

З кінця XV ст. українські козаки фігурують у джерелах спільно з шляхтою і найманцями як реальна військово-соціальна сила.

2. КОЗАЦЬКІ ЗИМІВНИКИ ТА ПОСЕЛЕННЯ

Господарська діяльність і спосіб повсякденного життя козаків, окрім військової служби, повторювали тогочасні традиції. Основним заняттям козаків було сільське господарство.

В історичних джерелах подібно описується і господарська діяльність військового люду, який мешкав на кордоні і був ядром формування українського козацтва.

Свідчать документи

Із Люстрації Київського воєводства 1471 р.

На [річці] Росі.

Село Водотиїн. А в тому селі дев'ять слуг кіньми служать, на війну ходили, сіно косили, став сипали. Але те князь Семен на них новину ввів. А один слуга дев'ятий службу служить з давнини за великого князя Вітовта...

Село Скочищев. А в тому селі сім чоловік і отаман, а всі слуги, на війну ходять, і лови ходять...

1. За фрагментами документа опишіть спосіб життя козаків.
2. Якими були заняття козаків, окрім військової справи?
3. Визначте за допомогою географічних назв, згаданих у документі, та карти (с. 101), у яких регіонах України формувалося козацтво.

В історичних документах згадуються «козаки Черкаські, Канівські, Київські». Іноді місця проживання козаків узагальнюють, і їх називають «Подніпровські».

Важливим джерелом доходів козацтва і механізмом, який скріплював їхню єдину силу, було **уходництво** — **господарські справи поза межами поселень: полювання, мисливство, бортництво та особливо видобування солі на півдні**. Так, під час транспортування солі та риби з Хаджибейського лиману козаки збиралися валками в 200–300 возів.

Такий тип господарства та небезпека з боку кочовиків спонукали засновувати у віддалених місцях не постійні поселення, а тимчасові — так звані **зимівники**.

Вартє запам'ятати!

Зимівник — вид відокремленого тимчасового поселення, утвореного для уходницького господарства.

Відео «Побут козаків»
(тривалість 02 хв 39 с)
<https://cutt.ly/EkC7Ma1>

Козацький зимівник

Перегляньте відео та за ілюстрацією проведіть словесну екскурсію козацьким зимівником. Поміркуйте про призначення його будівель. Зверніть увагу на кількість входів на територію зимівника. Як ви думаєте, чим вона зумовлена?

Поступово кількість козацтва, його активність у степах і відповідно концентрація зимівників зростала, що створювало умови для заснування на віддалених рубежах *постійних укріплених поселень*. На другу половину XVI ст. вся південна Київщина покритася десятками *укріплених містечок*.

З деяких із таких укріплених містечок виросли *міста*, які існують в Україні й сьогодні.

Дізнайтеся, які сучасні населені пункти виросли з козацьких поселень. Підготуйте коротку історичну довідку про ці населені пункти.

3. ПЕРШІ СІЧІ

Ще у 90-х роках XV ст. згадуються люди, які «на Дніпрі стояли» і повідомляли в Черкаси про наближення татар. Як наслідок, вже у 1524 р. володар Великого князівства Литовського і Польщі Сигізмунд I Старий запропонував поселити на Дніпровських островах одну-дві тисячі козаків.

Остафій Дашкович
(картина художника Яна Матейка, 1874 р.)

Остафій Дашкович (1470–1536 рр.) — староста черкаський і канівський, організатор перших козацьких загонів.

1. Зіставте зображення Остафія Дашковича із попередніми зображеннями козаків (с. 90). Що між ними спільного, а що — відмінного?
2. Який з образів козаків видається вам достовірнішим? Чому?

За десять років по тому, у 1533 р., Черкаський староста **Остафій Дашкович** висунув план щодо оселення на дніпровських островах двох тисяч козаків і кількох сотень вершників.

Приблизно в 1540-50-х роках литовський дипломат Михалон Литвин згадував, що островами користуються українські воїни для нападів на татар, і він пропонував тримати там постійне військо з човнами.

Отже, плани щодо **оселення козацтва на дніпровських островах** були популярними й базувалися на місцевих реаліях.

Достеменно відомою є фортеця, яка стала прообразом Січі. Першою Січчю в історії вважають укріплення, збудоване на Малій Хортиці князем Дмитром Вишневецьким у **1556 р.**

Віртуальний тур
«Запорозька Січ»
<https://cutt.ly/kkCXHne>

Запорозька Січ (історична реконструкція,
Національний заповідник «Хортиця», м. Запоріжжя)

Проведіть віртуальну екскурсію Запорозькою Січчю. Користуючись додатковими джерелами, опишіть призначення структурних елементів укріплення.

У 1557 р. цю Січ на Малій Хортиці було зруйновано. Проте саме козацтво не розійшлося, а за короткий час самотійно заснувало новий укріплений центр — **Томаківську Січ**.

Вартє запам'япати!

Запорозька Січ — назва укріпленого поселення на Дніпровському острові. Була місцем зберігання козацьких клейнодів, канцелярії та артилерії. На Січі відбувалися великі ради козаків. Із Січі козаки йшли у похід і сюди поверталися назад.

Кіш у козаків — укріплена стоянка. Із часом кошем почали називати органи управління Запорозької Січі й полків.

4. КНЯЗЬ ДМИТРО ВИШНЕВЕЦЬКИЙ

Діємо: практичні завдання

Опрацюйте пункт параграфа або відео про Дмитра Вишневецького та виконайте дослідницький проєкт (карта пам'яті, тези до історичного портрета, опорна схема тощо) про життя і діяльність історичного діяча.

Відео «Байда Вишневецький»
(тривалість 05 хв 22 с) <https://cutt.ly/VkC5yAV>

Князь Дмитро Вишневецький належав до старовинного українського князівського роду з Волині. Родина була славетна не лише своїми статками, а й активною участю у воєнних баталіях на кордоні. Відповідно і Дмитро, за прикладом пращурів, став воїном.

Як керівник військових походів князь згадується з 1540-х років. Так, у 1548 р. він є серед учасників нападу на м. Очаків. 1551 р. Дмитро Вишневецький став старостою Черкас і Канева — найпівденнішого форпосту Великого князівства Литовського.

Проте цього князеві було замало. Він, як і його попередник Остафій Дашкович, розумів необхідність створення укріпленої бази південніше, за порогами на островах в районі Хортиці.

Спочатку князь спробував діяти через дипломатію. Він намагався домовитися з Османською імперією. Проте перемовини були безрезультатними.

Дмитро Вишневецький
(портрет XVIII ст.)

Не було знайдено підтримки і з боку уряду Великого князівства Литовського та Королівства Польського.

Спроба самостійно закріпитися на Малій Хортиці, незважаючи на початковий успіх, закінчилася невдало. В січні 1557 р. хортицьку фортецю взяло в облогу кримське військо. Вишневецький спромігся захистити замок і протягом 24 днів відбивав ворожі атаки і приступи.

Улітку того самого року хан Девлет Гірей I повторив свою спробу. Цього разу кримців посилювали загони з Молдавії та османський флот. Тому Дмитро залишив фортецю і відступив.

У 1558–1561 р. Вишневецький перебував на московській службі. Як визнаний

і здібний воєначальник, він взяв участь в організації походів на Крим. Проте московський правитель Іван Грозний не довіряв князю. Зрештою, з початком чергової литовсько-московської війни, відомої як Лівонська, князь повернувся на батьківщину.

У 1563 р. Дмитро Вишневецький втрутився у війну за молдавський престол, проте був зрадницьки захоплений місцевими боярами. Князя відправили до Стамбула, де його було покарано на горло.

Історія життя та діяльності князя Дмитра Вишневецького уособлювала діяльність української шляхти в XVI ст., коли українські князівства вже не існували, проте пам'ять про самостійність ще була жива.

Крім того, серед українських можновладців було поширеним шукати своєї долі в закордонних походах, не зупиняючись винятково на обороні краю. І козацтво в цих акціях часто виступало головною військовою силою. Нездарма в народі складали поетичні твори про Байду (Дмитра Вишневецького).

Пам'ятна монета НБУ України, присвячена Дмитру Вишневецькому (реверс, 1999 р.)

Діємо: практичні завдання

Опрацюйте український історичний твір «Пісня про Байду». Визначте, якими рисами наділив народ Дмитра Вишневецького. Зачитайте в класі фрагменти, які підтверджують вашу думку.

«Пісня про Байду»

<https://cutt.ly/ThC2urD>

5. ЗАПОРОЗЬКА СІЧ — КОЗАЦЬКА РЕСПУБЛІКА

Запорозька Січ — унікальне явище в історії. Адже ця структура *існувала без підтримки держави, а нерідко і проти волі держави*, до якої вона належала. Більше того, під час повстання під проводом Богдана Хмельницького, *саме Січ стала основою для відродження української державності*.

Сучасні історики зазначають сьогодні місця існування *восьми Січей*. Протягом двох століть місця, де розташовувалися січі, постійно змінювалися. Відбувалися зміни у внутрішньому устрої, а також в особливостях економічної та господарчої діяльності.

Свідчать документи

Сучасник про місце Січей в 1580–90-х роках

А якщо хочемо знати, де перебувають козаки в певні часи і де спочивають — у Шабельниковій Вітці, або на Зборовського або на Ружинського станах зимують. Навесні, оскільки ж бо швидко води великі встають, тоді до Чортомлика звідти втікають або до Базавлука. А здобич свою і коні на Томаківці мають, бо там бої не бувають. Звідти ж, коли робацтво встає — відходять на літо у свої звичайні краї — до Хортиці, на скелю велику. А як скоро осінь прийде, натомість відходить чимало до Червоних гір. І так як місця свої знають, так теж на них у певний час переносяться....

Поміркуйте: які обставини спонукали козаків змінювати місце свого перебування? Як це позначалося на їхньому житті?

Назва Січі	Роки існування	Місце розташування
Хортицька	1553(6)–1557	Острів Хортиця
Томаківська	70-ті рр. XVI ст. – 1593	Острів Томаківка
Базавлуцька	1593–1638	Острів Базавлук
Микитинська	1639–1652	Острів Микитин Ріг
Чортомлицька	1652–1709	Острів, який омивався річками Чортомлик, Прочна і Скарбна
Кам'янська	1709–1711, 1730–1734	Мис, утворений річковою протокою Козацьке Річище та гирлом річки Кам'янка
Олешківська	1711–1728	Урочище Олешки на південь від місця впадання Інгулу в Дніпро
Нова	1734–1775	Півострів, що омивався річкою Підпільна (протока Дніпра)

За допомогою карти на с. 101 простежте переміщення перших Січей вздовж течії Дніпра.

Згадана нами Томаківська Січ існувала з 1570-х років. Але тоді для козаків особливу роль мав сам острів. Про це в історичних джерелах сказано: «...здобич свою і коні на Томаківці мають, бо там бої не бувають». Річ у тім, що козацтво на початковому етапі своєї історії сприймало Січ лише як сезонне місце збору козаків. Тому, зважаючи на чисельність козаків і природні умови (наприклад, повінь чи посуха), козаки й обирали для свого таборювання той чи інший острів нижче порогів.

Поступово, в міру збільшення чисельності, сили козацтва та формування його організації, Січі перетворилися на стале укріплене поселення.

Поміркуймо!

Поміркуйте і висловіть припущення, хто і з яких причин подавався до козацтва? Чи всіх охочих приймали на Січі?

Козацьке військо поділялося на **курені**, які відповідали тому чи іншому регіону України. Тому існували **київський, черкаський, канівський, чернігівський курені** тощо. На чолі куреня стояв **отаман**.

Над ним і на чолі всієї Січі стояв головний, або **кошовий отаман**. Отаман керував не сам, а за допомогою відповідного штабу, який складався з **писаря, судді, осавула** та інших.

Усі посади були виборні. Вибори відбувалися на раді раз на рік. Як правило, велику раду збирали на Покрову (у жовтні). Проте зібрати раду і провести вибори могли й позачергово, у разі війни чи інших особливих подій.

УРЯД ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ

Гетьман, або кошовий отаман

- Затверджував судові вироки
- Очолював дипломатичні переговори
- Мав вищу військово-адміністративну владу

Військовий суддя

- Вершив вищий суд
- Виконував обов'язки отамана за його відсутності

Писар

- Очолював канцелярію
- Складав і підписував документи
- Мав вищу військово-адміністративну владу

Осавул

- Організовував охорону Січі
- Підтримував дисципліну і порядок у війську

Обозний

- Очолював артилерію
- Керував побудовою табору в поході
- Займався обліком і комплектуванням війська

1. Про що свідчить наявність виборних посад на Січі?
2. Чи правильним є твердження істориків, що Запорозька Січ була демократичною республікою?

Вартє залам'ятси!

Козацька рада — узагальнена назва зібрання козаків для вирішення певних питань. Також існувала старшинська рада.

Кошовий отаман — старшина, який керував кошем. Зазвичай цим терміном позначали керівника Запорозької Січі.

Гетьман — воєначальник, командувач козацького війська в поході.

Козацькі клейноди — символи влади на Січі. До головних клейнодів належали бунчук, булава-пернач, хоругва, печатка, литаври й інші музичні інструменти.

Особливу роль у житті козацтва відігравали козацькі **клейноди** — відзнаки й атрибути влади козацької старшини. Клейноди зберігалися на Січі в Покровській церкві або в скарбниці. Їх урочисто виносили перед козацькими радами чи походами. До клейнодів традиційно належали корогва (прапор), булава, бунчук, пірначі, каламар, гербова печатка, литаври, духові труби, значки, палиці, гармати, тощо. Згідно з устроєм українського козацтва клейноди були різних рівнів: гетьманські, полковницькі, сотенні, курінні.

Перегляньте відео та виконайте завдання:

1. З'ясуйте, якими були на вигляд і як називалися козацькі клейноди.
2. Визначте, чому клейноди були особливою цінністю козацтва.
3. Дослідіть, як склалася доля козацьких клейнодів після завершення історії козацтва.

Відео «Козацькі клейноди» (тривалість 05 хв 22 с)

<https://cutt.ly/ekC5aQ9>

Бунчук

Булава

Корогва

Пірначі

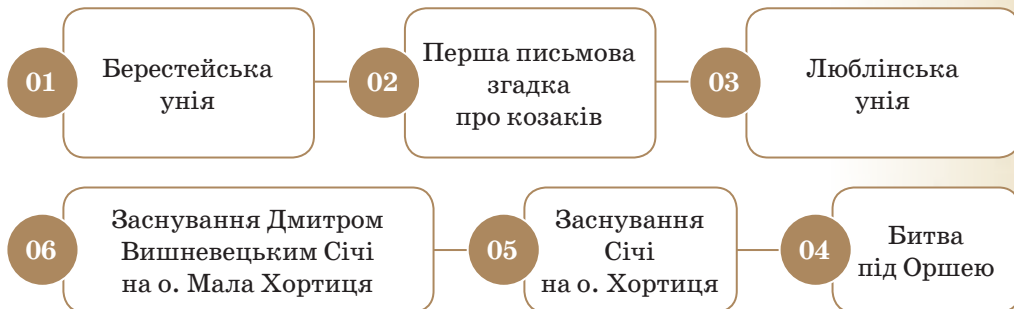

ЗНАЮ МИНУЛЕ ✨ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ✨ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і систематизую нову інформацію

1. Упорядкуйте хронологічну послідовність. Назвіть дати історичних подій цієї послідовності.

2. Утворіть логічні пари між поняттями і їхніми визначеннями.

1 Гетьман

А Представник козацької старшини, що завідував артилерією

2 Пірнач

Б Вид холодної зброї. Металева втулка з пластинами на держаку. Символ влади козацьких полків

3 Обозний

В Держак з металевою кулею, оздобленою камінням. Символ влади кошових отаманів і гетьманів

4 Булава

Г Воєначальник, командувач козацького війська в поході

Обговорюємо в групі

- Визначте, у чому полягало значення козацтва як військової сили на прикордонні Великого князівства Литовського і Степу.
- Поміркуйте, чому на Запорозькій Січі сформувалася саме республіка — демократична організація влади.

Мислю творчо

Уявіть, що козаки користувалися соціальними мережами, і на основі здобутих знань створіть ілюстровані інстаграм-історії про життя козаків.

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:

- 1489 р.** Перша письмова згадка про українських козаків
1556 р. Заснування першої відомої Запорозької Січі Дмитром Байдю Вишневецьким

Реєстрове козацтво. Козацькі повстання кінця XVI ст.

Покажіть на карті (с. 101) Запорозьку Січ, збудовану князем Дмитром Вишневецьким. Поясніть, чому козаки обрали саме цей район для створення Січі.

1. РЕЄСТРОВЕ КОЗАЦТВО

Діємо: *практичні завдання*

Побудуйте в зошиті шкалу часу та позначте на ній етапи формування реєстрового козацтва.

Велике князівство Литовське, а з 1569 р. — *Річ Посполита*, гостро потребувало військової сили для захисту кордонів та воєн із сусідами. Тому доволі швидко владні кола цих держав звернули увагу на козацтво і намагалися його залучити до своєї військової системи.

Уже *перша згадка козаків* у **1489 р.** вказує на їхню участь у складі польсько-литовського війська під час походу проти ординців. Те саме належить до їхньої участі в збройних виправах намісників-старостів з українських міст — Б. Глинського, О. Дашковича, С. Полозовича та ін.

Перший достеменно відомий факт *вербування козацького підрозділу на довготривалу службу поза українськими землями мав місце під час литовсько-московської війни 1534–1537 рр.* Тоді козацтво було зібрано в Чорнобилі, й далі на чолі зі своїми ватажками вирушило до Полоцька, де й несло службу, яка вразила урядовців і короля Сигізмунда Старого своєю ефективністю.

У 1560 р., під час чергової литовсько-московської війни, знову було наведено козацькі підрозділи.

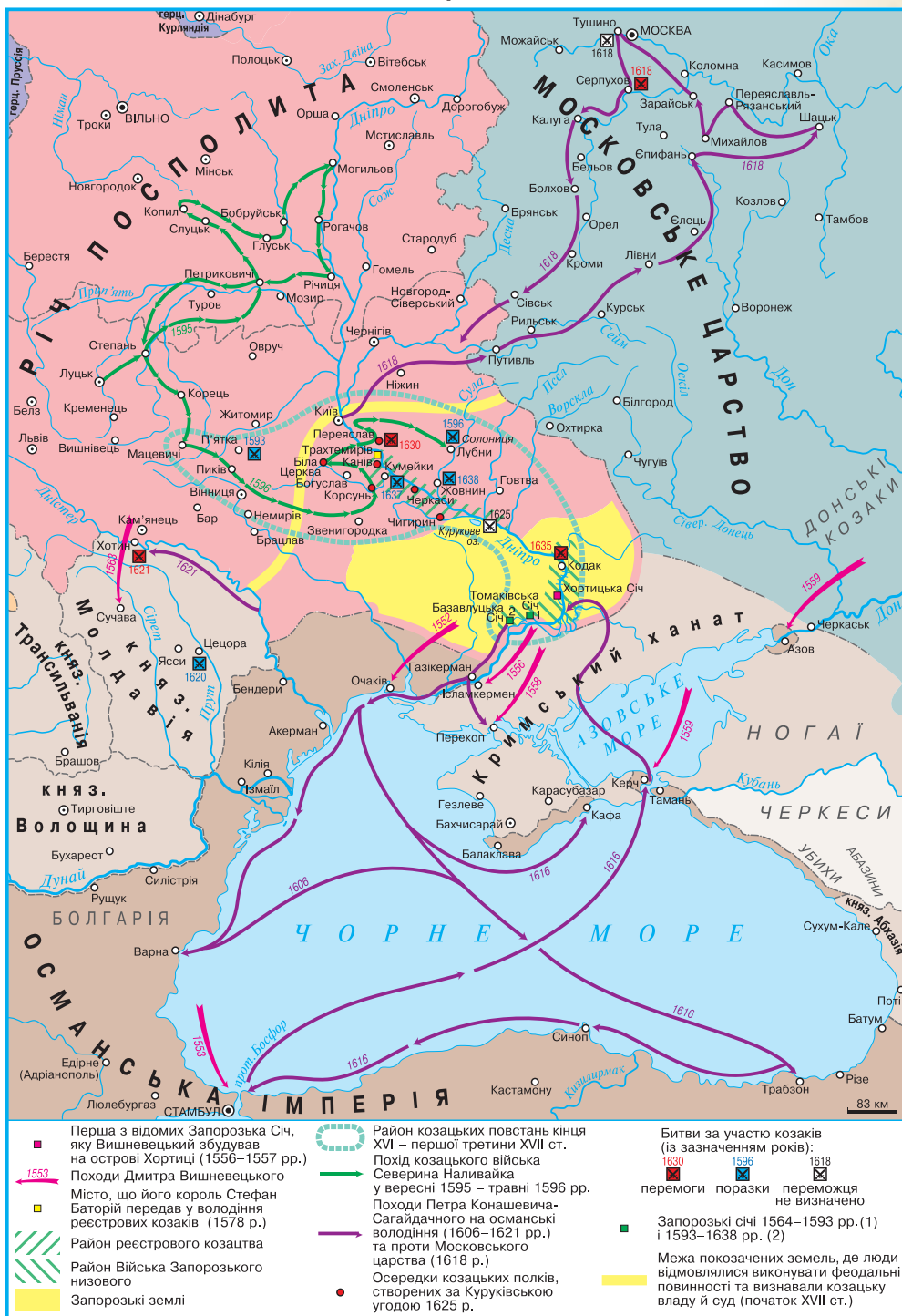
Історичні подробиці

У Литовській державі військо складалось із шляхетського ополчення та найманців. На той час статус козацьких підрозділів не відрізнявся від таких найманих військових структур.

Після Люблінської унії на всіх українських землях постала військова система Речі Посполитої. Було створене постійне **Кварцяне військо**, яке формувалося із найманих вояків, і фінансувалося з четвертої частини королівських прибутків («кварта» — *четверта частина*). Саме тоді і почалося формування війська козаків на державній службі та в мирний час.

Козацтво в XVI — першій половині XVII ст.

У **1572 р.** за короля Сигізмунда II Августа на постійну службу було наймано 300 осіб. Загальне керівництво здійснював коронний гетьман; на той момент — Юрій (Єжи) Язловецький. *Козаки мали бути вписані у певний реєстр. Відповідно від цього вони і дістали назву «реєстрові».*

Тих, *хто не потрапив до реєстру, називали нерєстровими, або виписчиками.* Офіційно вони титулувалися як Військо Запорозьке, або Військо Низове.

До кінця століття чисельність реєстру збільшилася до 1000 осіб. Король Стефан Баторій **1578 р.** до оплати додав реєстровим козакам ще й дозвіл на перебування на певній території, яка охоплювала південну Київщину.

Офіційним керівником козацтва було призначено черкаського старосту князя Михайла Вишневецького, а безпосереднім керманічем шляхтича Яна Оришевського — героїв прикордонної війни.

Проте козацтво вважало, що реєстр — це лише офіційне визнання їх як стану та їхніх прав. Щодо чисельності, то на Січі намагалися не виписувати певного реєстру козаків, а лише *приймати гроші на утримання всього Війська Запорозького.* Цей аспект, а також намагання закріпити за собою управління певною територією одразу заклало низку проблем у відносинах як усередині козацької спільноти, так і з урядом Речі Посполитої.

Піший козак реєстрового полку (середина XVII ст.)

Пеміркуюмо!

1. Поміркуйте, чому січовики уникали складання реєстру. У чому полягала хитрість?
2. Як, на вашу думку, будуть складатися відносини між реєстровим і низовим козацтвом?
3. Як виписчики реагуватимуть на невключення їх до козацького реєстру?
4. Що впливатиме на чисельність реєстрових козаків?

У XVII ст. чисельність реєстру поступово збільшилася до трьох-чотирьох тисяч. За Куруківською угодою реєстр встановлювався вже в шість тисяч.

Тоді ж остаточно було *утворено шість козацьких полків: Чигиринський, Черкаський, Корсунський, Канівський, Білоцерківський, Переяславський.*

У 1630 р. реєстр було збільшено до восьми тисяч. Проте після поразки козацького повстання у 1638 р. реєстр знову зменшили до шести тисяч.

Діємо: практичні завдання

Покажіть на карті «Козацтво в XVI — першій половині XVII ст.» (с. 101):

- територію надану козакам у користування королем Стефаном Баторієм;
- осередки полків реєстрових козаків, згаданих у тексті.

2. ФОРМУВАННЯ КОЗАЦЬКОГО СТАНУ

Для більшості козаків потрапити до складу шляхетського стану було неможливо (оскільки шляхтою могли бути лише спадкові землевласники). Відповідно козацтво почало обстоювати себе і свої права як окремого стану, який по своєму статусу дорівнював шляхті.

Пам'ятаємо!

Висловіть припущення, чому козацтво прагнуло визнання себе як окремих соціальний стан. Зверте свою версію з версією авторів підручника.

Українське козацтво сформувалося на основі військового населення Київської землі. Безпосереднім ядром козацтва були так звані слуги-бояри (панцерні, путні, посольські, ординські, есачні). Ці вояки не мали шляхетського походження і своїми правами (за які виконували ще й низку додаткових повинностей) були повністю зобов'язані великим князям. Після ліквідації Великого князівства Київського розпочався перерозподіл земельної власності і ця категорія населення виявилася найвразливішою. Слід пам'ятати, що в часи Середньовіччя і Раннього Нового часу власність на землі була найважливішим питанням. Водночас постійні війни на кордоні та брак постійних військ змушували місцевих урядовців заохочувати це населення до військової служби, отже — продовжувати виступати захисниками держави. Головною особливістю слуг-бояр, і ця специфіка перейшла у спадок до козацтва, була пам'ять про свої права від великих князів. І ці права сприймалися не як приватні, надані кожному вояку окремо, а як спільна символічна власність усієї верстви слуг-бояр. Відповідно цей соціальний прошарок сприймав себе як князівських вояків. Отже, в XVI ст. склалася така ситуація на землях Центральної України, коли існує певне населення, яке не є селянами, несе військову повинність, має пам'ять про

старі привілеї від великих князів, проте не має фактичних прав і гарантій з боку держави. Тому перед козацтвом, як нащадком слуг-бояр великих князів, постала необхідність зафіксувати себе в соціальній структурі держави як певний привілейований стан, єдиним обов'язком якого була військова служба. Доволі швидко до лав козацької старшини почали вливатися представники деяких шляхетських або навіть князівських родин, це ще більше сприяло росту їхньої «шляхетської» чи «лицарської» свідомості та самоприйняття.

Від виникнення козацтва треба говорити про існування окремої групи населення, об'єднаної способом життя та інтересами. А з появою реєстрового війська фактично козацтво оформилося як певний стан. Хоча офіційно уряд Речі Посполитої не визнавав за козаками такого статусу.

Поміркуюмо!

Чому Річ Посполита не хотіла визнавати козацтво окремим станом?

Тому козацтво, відстоюючи свої права, продовжувало посилалися на привілеї, отримані від великих князів Литви і королів Польщі.

Крім цього, у другій половині XVI ст. частішали випадки входження до козацької спільноти представників шляхти, особливо з території Руського воєводства (Галичини). Яскравими прикладами можуть слугувати історії гетьманів Криштофа Косинського та Петра Конашевича-Сагайдачного.

Свідчать документи

Кордони Війська Запорозького та діяльність російсько-турецької межової комісії

«...Вольності Війська Запорозького, згідно з правами і привілеями великих княжат литовських від ГЕДИМІНА, ОЛЬГЕРДА, ВІТОЛЬДА, СВИДРИГАЙЛА і інших, а королів їх милості Польських КАЗИМИРА, Яна Ольбрахта, Олександра, Жигмунта Першого, Жигмунта Августа, Стефана (Баторія), Жигмунта Третього, Владислава і недавнього короля його милості Яна Казимира, в скарбцю військовому які були...» або «від короля Витулта туркам граница по Буг, старий Очаков, а водою — конем, поки копитом дістає».

Прокоментуйте, як встановлювалися кордони Війська Запорозького за згаданим документом?

3. КОЗАЦЬКІ ПОВСТАННЯ кінця XVI ст.

Діємо: практичні завдання

1. Працюючи з текстом підручника або переглядаючи відео, заповніть у зошиті таблицю «Козацькі повстання кінця XVI ст.»

Відео «Повстання Криштофа Косинського і Северина Наливайка»
(тривалість 06 хв 09 с)
<https://cutt.ly/qkC5ghq>

Козацькі повстання кінця XVI ст.		
Причини	Головні події	Наслідки
Повстання під проводом Криштофа Косинського (_____ рр.)		
Повстання під проводом Северина Наливайка (_____ рр.)		

2. Покажіть на карті (с. 101) райони поширення повстання під проводом Криштофа Косинського та Северина Наливайка, місця головних битв.

Боротьба козацтва за відстоювання своїх прав протягом XVI ст. вилилася у збройне протистояння.

3.1. КОЗАЦЬКЕ ПОВСТАННЯ
НА ЧОЛІ З КРИШТОФОМ
КОСИНСЬКИМ (1591–1593 рр.)

Першим повстанням був виступ козаків на чолі з Криштофом Косинським у лютому 1591 р. *Причиною повстання* послужило затримання платні реєстровцям, а також обмеження польською владою права козаків на економічну діяльність.

Це було єдине повстання козаків, коли проти них діяли не державні війська, а лише військові сили місцевих українських магнатів. Безпосереднім противником січовиків виступав князь **Василь Острозький**.

Події розгорнулися тоді, коли син князя Януш, білоцерківський староста, силою приєднав до земель староства маєток Косинського в Рокитній, якій Криштоф Косинський отримав від уряду. До того ж поль-

«Криштоф Косинський»
(поштова марка України, 2010 р.)

ська державна влада не заступилася за права постраждалого. Серед козаків наростало обурення: якщо вже старшина не зміг мирним шляхом забезпечити свої права на власність, то годі й казати про можливості й безпеку рядового козацтва. Це обурення вилилося в повстання.

Запорозьке військо захопило фортеці-замки в Білій Церкві, Києві, Переяславі й інших містах, і вже на кінець 1592 р. фактично опанувало всю Київщину. Взимку 1592–1593 рр. повстанці рушили на Волинь. *Їхні лави збільшилися за рахунок селянства.*

Поміркуючи!

Висловіть припущення, чому до повсталих козаків долучалося селянство?

Битва між козацько-селянським і шляхетським військами відбулася під м. П'яткою 23 січня (2 лютого) 1593 р. Тут *повсталі зазнали поразки* та змушені були відступити на Січ.

У травні 1593 р. К. Косинський зібрав новий кількатисячний загін і вирушив на волость. Проте під час сутички в Черкасах *його було вбито* вояками князя Олександра Вишневецького.

3.2. ПОДІЇ ПІСЛЯ ПОРАЗКИ ПОВСТАННЯ КОСИНСЬКОГО

Загибель ватажка лише відтермінувала новий спалах протистояння. За рік відбулися важливі зміни і серед влади, і серед козацтва.

Так, князь Василь Острозький зробив все, аби домовитися з козаками і в майбутньому уникнути прямого протистояння з козаками. Як наслідок, *головною силою з придушення козацьких повстань надалі виступають вже не війська магнатів, а збройні сили Речі Посполитої*. До того новим коронним гетьманом став Станіслав Жолкевський, який підтримував рішучі дії проти козаків.

Певні зміни відбулися і в козацькому середовищі. Так, до запорожців долучився **Семерій (або Северин) Наливайко** зі своїм вояцтвом. Це військо становили представники прикордонного населення різного соціального походження. Таке поповнення козацьких лав зробило запорожців ще сильнішими, ніж вони були до поразки повстання Косинського.

3.3. ПОВСТАННЯ ПІД ПРОВОДОМ СЕМЕРІЯ НАЛИВАЙКА

Семерій походив зі слуг-бояр князів Острозьких, жив при дворі князя Василя Острозького, служив у його вій-

ську й навіть воював проти козаків у 1593 р.

Сучасники відзначали, що він був гарним і сильним, а також схвально відгукувалися про нього як про вмілого артилериста.

Згодом Семерій залишив службу у князя, створив свій військовий загін і подався на південь, де точилася прикордонна війна. Там він відзначився як здібний полководець.

Проте його статус залишався непевним. Тому С. Наливайко звернувся до козаків з проханням прийняти його і його вояків до своїх лав, що й було зроблено.

Після об'єднання із запорожцями *Наливайка обрано гетьманом*. Його помічниками були уславлені січові керманичі **Матвій Шах, Криштоф Кремпський, Григорій Лобода** та ін.

С. Наливайко на чолі козаків розпочав воєнні дії. Спочатку козацтво вийшло на волость, і змусило шляхту Київщини та Східного Поділля утримувати Запорозьке військо, надавати провіант, забезпечувати житлом тощо. Офіційно козацькі керманичі обґрунтовували свої дії тим, що вони йдуть воювати за державу проти османів в Угорщину. І справді, військо запорожців здійснило похід на захід. По поверненню, Наливайко повернувся на Волинь й далі до Білорусії, де провів певний час.

Саме в цей час козацтво дедалі частіше починає заявляти про себе як про носія справжньої влади на центрально-українських землях. Ходили навіть чутки про прагнення С. Наливайка утворити тут окрему державу.

У 1595 р. головні сили козаків повернулися на Центральну Україну й посилили тиск на шляхту. Тоді коронний гетьман взявся приборкувати козаків силою. Відтоді розпочалася активна фаза повстання козаків під проводом Семерія Наливайка і його соратника Григорія Лободи.

Перша битва відбулася під Білою Церквою 23–24 березня 1596 р. Табір запорожців витримав натиск коронної кінноти. Втрати були великі з обох боків.

Семерій Наливайко
(портрет роботи художниці
Наталії Павлусенко,
серія «Герої козацької України»,
2013 р.)

Проте в середовищі повсталих не було єдиної думки про те, що робити далі. Адже Річ Посполита була на той час наймогутнішою державою Центрально-Східної Європи. До того перед цим вояцтво цієї держави й Запорозького війська спільно діяли у війнах проти османів і московитів.

Тому Наливайко вирішив відступити на схід, намагаючись виграти час для того, щоб домовитися з урядом.

Козацьке військо переправилося через Дніпро й зупинилося в урочищі Солониця біля м. Лубни. Повсталі збудували потужні фортифікаційні споруди.

Спроба коронного війська за допомогою штурмів розгромити козаків зазнала фіаско. Проте *нестача прунасів і незгода в середовищі повсталих*, внаслідок чого було вбито Григорія Лободу, зруйнували єдність козаків. Частина козацької старшини пішла на переговори з С. Жолкевським. Було організовано заколот, *заколотники захопили Наливайка з його соратником Шаулою і видали їх гетьману*.

Хоча Жолкевський обіцяв не чинити насилля проти козаків, жовніри не дотрималися угоди й напали на табір. Чимало повстанців загинуло.

Проте одному з ватажків запорожців К. Кремпському вдалося зібрати півтори тисячі козаків, відбити напад, у контратаці прорвати ворожі бойові порядки й відступити на Січ.

3.4. НАСЛІДКИ КОЗАЦЬКИХ ПОВСТАНЬ XVI ст.

Після цих подій в Речі Посполитій вирішили, що козацтво державі не потрібне. Тим більше, що зовнішніх війн тоді не було. Натомість шляхта й особливо магнати намагалися здобути землю на Східному Поділлі, Київщині і Лівобережжі, й козацтво було перешкодою в цьому процесі.

Діємо: практичні завдання

Прочитайте уривок із праці української історикині Наталії Яковенко та визначте, чому Речі Посполитій не вдалося знищити козацтво.

Перший же після розгрому повстання сейм 1597 р. оголосив козаків *військовими злочинцями і ворогами держави...*, а гетьману доручив винищити їх до останку. Нездійснимість цієї ухвали, як і багатьох пізніших схожого змісту, витікала з тієї цілком очевидної причини, що козащина вже переросла межі урядового контролю, просякнувши все *українне* життя...

Цей сповнений самоповаги прошарок був переконаний, що його незалежність оплачена податком крові й вірною службою королю, а будь-який наступ на неї розцінював як замах на вищу справедливість.

ЗНАЮ МИНУЛЕ ❧ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ❧ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і систематизую нову інформацію

1. Утворіть логічні пари: доберіть до історичних діячів їхні короткі характеристики.

1 Криштоф Косинський

А Засновник першої відомої Січі на о. Мала Хортиця

2 Семерій Наливайко

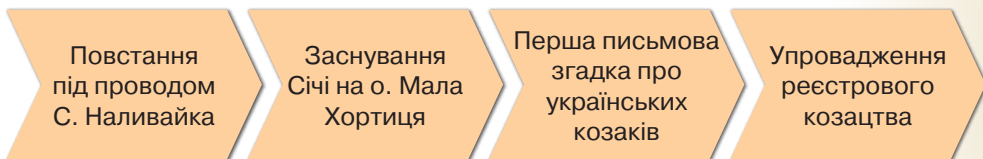
Б Лідер козацького повстання 1594–1596 рр.

3 Дмитро Вишневецький

В Надав реєстровим козакам у володіння південну Київщину

Г Лідер козацького повстання 1592–1593 рр.

2. Упорядкуйте хронологічну послідовність.

Доберіть із додаткових джерел або підручника із всесвітньої історії три-чотири події, які відбувалися в хронологічних межах цієї послідовності у Європі.

Обговорюємо в групі

Висловте судження, чому Річ Посполита провадила щодо реєстрового козацтва подвійну політику: саме королі були засновниками реєстрового козацтва, однак уряд намагався обмежити, а то й ліквідувати реєстрове козацтво.

Мислю творчо

На основі здобутих знань про перших козацьких лідерів складіть сенкани: «Дмитро Байда Вишневецький», «Криштоф Косинський», «Семерій Наливайко».

**Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:**

- 1572 р.** Упровадження реєстрового козацтва
- 1578 р.** Реформа Стефана Баторія
- 1591–1593 рр.** Козацьке повстання під проводом Криштофа Косинського
- 1594–1596 рр.** Козацьке повстання під проводом Семерія Наливайка

Походи козаків першої чверті XVII ст.

Петро Конашевич-Сагайдачний

Пригадайте, що вам відомо про військове мистецтво козаків. Що таке козацька чайка? Яку роль відіграло козацтво від часу свого виникнення?

1. ПОХОДИ КОЗАКІВ першої чверті XVII ст.

Військо Запорозьке після 1596 р. періодично очолювали нові козацькі керманичі — Гаврило Крутневич і Самійло Кішка. Вони проводили обережну політику, намагаючись домовитися з владою Речі Посполитої, аби козацтво було відновлене у своїх правах.

Відновленню позицій козацтва сприяли й зовнішні обставини. На початку XVII ст. Річ Посполита розпочала серію війн, у яких державі конче необхідна була військова сила. За тих умов козацтво було тією військовою силою, якої потребувала держава.

У 1600 р. запорожці на чолі з Гаврилом Крутневичем взяли участь у *поході коронного війська до Молдавії*. Козаки відіграли важливу роль у переможній *битві під Буковим* 20 жовтня 1600 р., у якій було розгромлено валасько-молдавське військо.

У 1602 р. козаки під проводом Самійла Кішки воювали проти шведів у складі військ Речі Посполитої.

Завдяки цим походам з козаків було знято заборони.

Історичні подробиці

Самійло Кішка був легендарним козарлюгою. Свій козацький шлях починав ще у війську Дмитра Байди Вишневецького.

Уславився Кішка морськими військовими експедиціями, під час яких нещадно громив турецькі галери. Він так дошкуляв, що османський султан навіть звернувся з вимогою до польського короля Сигізмунда II Августа приборкати «шалених» козаків. Саме тоді королю й прийшла в голову ідея взяти на службу реєстрових козаків, щоб контролювати цю вольницю.

В усній народній творчості («Дума про Самійла Кішку») оспівано його драматичне перебування протягом 25 років (!) в турецькому полоні.

Героїчний ватажок був прикутий, наче звір (так його боялися турки!) ланцюгом. Врешті 1599 р. йому вдалося підняти повстання на галері та втекти з полону. В Україні його знову обрали гетьманом і Самійло домігся ліквідації закону про заборону козацтва. Загинув легендарний ватажок козаків на початку XVII ст. в одній із воєнних кампаній.

Значний вплив на відновлення та збільшення сили запорожців справила *участь у так званій «Смуті» в Московській державі 1604–1618 рр. та польсько-московській війні 1609–1618 рр.* Козаки долучалися до військ різних претендентів на московський престол як окремими підрозділами, так і цілими військовими групами.

Проте все ж найважливішим напрямом козацької військової активності був захист південного кордону і походи проти Османської імперії та її васалів — Кримського ханства і Буджакської орди.

Та крім цього, військо Запорозьке перейшло в рішучий наступ углиб володінь Османської імперії, організовуючи воєнні морські експедиції до берегів Чорного моря і аж до околиць Стамбула.

Воєнні експедиції козаків у володіння Османської імперії

1602 р.	Розгром османського флоту під Кілією
1606 р.	Штурм Кілії, Білгорода, Варни
1608 р.	Взяття козаками Перекопа
1609 р.	Здобуття козаками Кілії, Ізмаїла, Аккермана
1614 р.	Захоплення козаками Трапезунда, облога Сінопа
1616 р.	Взяття козаками Кафи

Діємо: практичні завдання

1. Опрацюйте уривок із праці Дмитра Яворницького «Історія запорозьких козаків» та визначте, до яких хитрощів вдавалися козаки, щоб досягти мети морських походів.

Вільно розгулюючи по морю, вони довго залишалися невідомі для ворогів, тому що їхні чайки, підносячись над поверхнею води не більш як на 2,5 фути, зовсім ховалися в морських хвилях... Виглянувши здалека галери, козаки... вичікували або туманну погоду, або настання ночі... не випускаючи з уваги ворожого корабля... Щоб натомити і знесилити ворога, козаки при зустрічі... біля берегів моря прагнули «крутити веремію»: підійшовши на можливо близьку відстань до турецького судна, вони миттєво давали залп із рушниць і миттєво спливали у відкрите море; через декілька часу знов підпливали до судна, але вже з другого

боку, знов давали залп і знов спливали в море; потім третій раз, але вже з третього боку; і так, збивши з пантелику ворога, робили потім на нього напад з усіх боків і винищували без залишку.

2. Покажіть на карті «Козацтво в XVI — у першій половині XVII ст.» (с. 101) напрямки морських походів козаків і турецькі міста, які були об'єктами козацьких нападів.
3. Висловіть припущення, які наслідки мали морські походи козаків першої половини XVI ст.: для козаків, для Речі Посполитої, для Османської імперії.

2. ПЕТРО КОНАШЕВИЧ-САГАЙДАЧНИЙ

Одним з успішних козацьких лідерів першої третини XVI ст. був Петро Конашевич-Сагайдачний.

Історичні подробиці

Петро Конашевич походив зі шляхетського православного роду з Перемишля. Народився майбутній гетьман приблизно 1582 р. Він здобув добру освіту, навчався в знаменитій Острозькій академії.

Наприкінці 1590-х років П. Конашевич вступив до лав Війська Запорозького, де під проводом Г. Крутневича і С. Кішки взяв участь в походах на початку XVII ст. Також, вірогідно, він був залучений до переговорів з польськими урядовцями щодо козацьких прав і свобод.

Під час служби Конашевич дістав від козаків прізвисько «Сагайдачний».

Петро Конашевич-Сагайдачний
(портрет XVIII або XIX ст.)

1. Із додаткових джерел інформації дізнайтеся, чому Петро Конашевич дістав прізвисько «Сагайдачний».
2. Пригадайте, що вам відомо про П. Конашевича-Сагайдачного з раніше вивченого матеріалу.

Відео «Петро Конашевич-Сагайдачний»
(тривалість 06 хв 16 с)
<https://cutt.ly/0kC5Ibb>

Як гетьман П. Конашевич-Сагайдачний вперше виступив у поході 1616 р. Козацький флот під його орудою розгромив османську ескадру в Дніпрово-Бузькому лимані. Далі, приславши увагу противника, Сагайдачний таємно привів козаків під м. Кафа і за допомогою воєнної хитрості захопив місто й фортецю, а також чимало кораблів у порту. У Кафі було звільнено кілька тисяч бранців.

У другій половині 1618 р. запорожці виступили на допомогу війську королевича Владислава, який був претендентом на московський престол. Козаки на чолі із Сагайдачним пройшли від Сіверщини до Москви. По дорозі було захоплено кілька міст і *розгромлено московське військо*, яке заступило шлях. Лише слабкість війська Речі Посполитої врятувала московську столицю від захоплення.

Взяття козаками Кафи в 1616 р.
(гравюра 1622 р.)

Діємо: практичні завдання

За допомогою карти (с. 101) назвіть основні напрямки походів Петра Конашевича-Сагайдачного. Визначте, у яких воєнних експедиціях козаків брав участь П. Конашевич-Сагайдачний.

П. Сагайдачний уславився не лише воєнними звитягами. Саме з ним пов'язаний новий рівень козацької політики в Речі Посполитій. За Сагайдачного *Військо Запорозьке виступило на захист прав православної церкви і міських братств*. Причому саме Військо вступило до Київського братства.

Таким чином, козацтво з корпоративної військової спільноти перетворюється на суспільну силу загальноукраїнського значення.

3. ВІЙСЬКО ЗАПОРОЗЬКЕ І ХОТИНСЬКА ВІЙНА

Найбільшу славу Сагайдачний здобув під час *Хотинської війни (1620–1621 рр.)*.

У 1620–1621 рр. Річ Посполита пережила війну з Османською імперією. Її апогеєм були бої навколо м. Хотин.

Історичні подробиці

Хотинська війна (1620–1621 рр.) — війна султанської Османської імперії проти Речі Посполитої, метою якої було завоювання останньої. Цікаво, що козаки відіграли свою роль як у початку війни, так і в її завершенні. Однією з причин війни, окрім агресивних намірів турецьких султанів, були морські експедиції козаків (про них ми дізналися вище). Перемога Речі Посполитої у важкій війні стала можливою завдяки участі козаків на чолі з П. Конашевичем-Сагайдачним на боці Речі Посполитої.

У 1620 р. султан і король вислали свої війська до Молдавії, аби підтримати на престолі свого ставленика. 8–11 вересня відбулася рішуча *битва біля с. Цецори (неподалік Ясс)*. Польське військо було оточене і знищене, причому загинув і сам Жолкевський.

Однією з причин поразки було те, що було вирішено не залучати до війни козаків. Коронному гетьману приписують із цього приводу слова: *«не хочу я з Грицями воювати, нехай ідуть до ріллі альбо свині пасти»*.

Винятком був невеликий загін, яким командував **Михайло Хмельницький**, чигиринський підстароста та батько Богдана Хмельницького, який тоді потрапив в турецький полон.

Султан **Осман II** вирішив не зупинятися на прикордонному конфлікті, а завдати удару вглиб Польського королівства. У серпні 1621 р. Османське військо чисельністю 100 тис. осіб рушило через Молдавію до Хотина, аби скористатися місцевою переправою через Дністер.

На цей момент у Речі Посполитої були лише дві польові армії — литовська і запорозька. Війська Великого князівства Литовського на чолі з гетьманом **Яном Ходкевичем** і **королевичем Владиславом** у вересні встигли підійти до Хотина і заступили шлях противнику. Сюди ж прибували

Битва під Хотином (картина художника Олександра Климка, 1937 р.)

Уважно розгляньте картину і поясніть, за допомогою яких художніх засобів і образів художник передав велич перемоги П. Конашевича-Сагайдачного під Хотином.

навербовані за кордоном роти, а також і загони із числа мобілізованої шляхти. *Проте цих сил було замало, і всі розуміли, що без допомоги козаків перемоги не буде.*

На Січі вирішили виступити на захист Речі Посполитої, хоча й були побоювання у щирості намірів союзників. Тому до Варшави відправилось посольство на чолі з Петром Сагайдачним, аби отримати певні гарантії, а також домовитися про збільшення реєстру та контролю над певними територіями тощо.

Саме ж козацьке військо гетьман Бородавка повів під Хотин. Османи намагалися перехопити козаків. Проте гетьману вдалося оминати пастки.

Об'єднання обох військ із неприхованою радістю сприйняли у литовсько-польському війську. А надто, що козацьке військо налічувало 41 тис. проти 35 тис. польсько-литовських сил.

Проте все ж козаки дорогою до Хотина зазнали втрат, і провина на це була покладена на Бородавку. Його скарали на горло, а новим гетьманом став Петро Сагайдачний.

Османи здійснили більше десятка приступів фортеці, причому в більшості на позиції козаків. Проте запорожці не лише вистояли, а й провели кілька вдалих контратак. Крім цього, козацький флот завдав болючих ударів по морських комунікаціях турків.

Історичні подробиці

Під час Хотинської битви козаки застосовували особливі військові хитрощі, зокрема несподівані для ворога нічні атаки. Їх приписували характерникам. Так на Січі називали відбірних, найкращих вояків. Вважалося, що вони вміють чаклувати й використовувати таємні знання та надприродну силу, перетворюватися на тварин, напускати чари, управляти погодою та ін.

Кошовий отаман **Іван Сірко** — найвідоміший козак-характерник (фрагмент картини Іллі Рєпіна «Запорожці», 1878–1791 рр.)

1. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, чим славились характерники.
2. З'ясуйте, які є аргументи «за» і «проти» достовірності легенд про козаків-характерників.
3. Висловіть припущення, чому могли виникнути легенди про козаків-характерників.

Фактично козаки врятували Річ Посполиту від катастрофи, і захистили рідні землі. Сам П. Конашевич-Сагайдачний так оцінював значення Хотинської війни: «...На полях Хотинської війни вирішувалася не лише доля Речі Посполитої, а й значною мірою і доля християнської цивілізації». Проте чимало вояків загинуло чи померло від поранень. Петро Конашевич-Сагайдачний отримав тяжке поранення, внаслідок якого помер 10 (20) квітня 1622 р. у м. Києві.

Історичні подробиці

Є легенда, ніби королевич Владислав, відзначаючи заслуги Сагайдачного, подарував йому прикрашений золотом меч. Меч Сагайдачного був символом козацької відваги й хоробрості. Легендарній реліквії присвячені давні легенди та літературні твори, популярні в наші дні. А морська піхота у сучасних Збройних силах України має емблему у вигляді меча Сагайдачного.

ЗНАЮ МИНУЛЕ ➤ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ➤ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

➤ Знаю і систематизую нову інформацію

Утворіть логічні пари: поєднайте назви та короткі описи історичних подій.

1 Морські походи козаків

2 Похід козаків на чолі з П. Конашевичем-Сагайдачним на Москву

3 Перемога козаків у Хотинській битві

4 Взяття козаками Кафи

А Військова операція 1621 р. під командуванням П. Конашевича-Сагайдачного, що мала вирішальне значення у зупиненні турецької агресії у Європу

Б Одна з воєнних операцій «доби героїчних походів», що завершилася визволенням з турецького полону кількох тисяч українських бранців

В Воєнна операція доби Смутних часів у Московії, метою якої було завоювання царської корони для польського королевича Владислава

Г Воєнні експедиції козаків, метою яких був напад на турецькі фортеці вздовж узбережжя Чорного моря

Д Воєнна операція 1620 р., у якій брав участь один із найвідоміших козацьких гетьманів — Б. Хмельницький

Обговорюємо в групі

Опрацюйте в групі судження та доберіть аргументи на користь даної думки: «Козацтво першої третини XVII ст. відіграло суперечливу роль. З одного боку воно виступало захисником інтересів українського народу, здійснюючи боротьбу проти турків та виступивши на захист православ'я. З іншого боку саме воєнна активність козаків у турецьких володіннях спричинялася до загострення відносин між Османською імперією і Річчю Посполитою, що мало наслідком спустошливі для українських земель війни».

Мислю творчо

- Творчо попрацюйте з історичною хмаринкою:
 - поясніть значення слів, наведених у хмаринці. З'ясуйте, яке зі слів не належить до хронологічних меж, уроку;
 - складіть коротку захоплюючу оповідку про воєнні операції козаків першої третини XVII ст.;
 - створіть сенкани про історичних діячів, що згадуються в хмаринці.
- Виконайте творчий проєкт (презентація, ілюстрована карта пам'яті, лепбук, сторінка в соціальних мережах) «Петро Конашевич-Сагайдачний — видатний полководець, дипломат, захисник православної віри».

Пам'ятники Петру Конашевичу-Сагайдачному в м. Хотин (1)
у Чернівецькій області і в м. Київ (2)

**Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:**

- 1616 р.** Взяття Кафи
- 1621 р.** Хотинська битва

Козацько-селянські повстання 20–30-х років XVII ст. «Ординація Війська Запорозького»

Пригадайте, коли і чому було створене реєстрове козацтво. Яку роль відігравало козацтво в зовнішній політиці Речі Посполитої (зокрема, в часи Смути в Московії та в Хотинській війні)?

1. КОЗАЦЬКО-СЕЛЯНСЬКІ ПОВСТАННЯ 20–30-х років XVII ст. ПЕРЕДУМОВИ КОЗАЦЬКИХ ПОВСТАНЬ

Діємо: практичні завдання

Працюючи з текстом підручника, систематизуйте інформацію в таблицю або структурно-логічну схему, карту пам'яті тощо за планом: **1)** причини повстання; **2)** час повстання; **3)** лідери повстання; **4)** ключові події; **5)** результати й наслідки.

Заслуги козацтва в Хотинській війні давали запорожцям підстави очікувати розширення реєстру, відновлення прав православ'я, отримання інших обіцяних пільг. Проте владні кола Речі Посполитої вирішили інакше.

За мирним договором з турками *Річ Посполита гарантувала припинення козацьких походів і спалення запорозького флоту. Щодо реєстру — він мав обмежитися лише трьома тисячами осіб.*

Розміщення ж на українських землях особливо в зоні мешкання козаків *кварцяного війська* ще більше посилювало невдоволення діями влади.

Історичні подробиці

Кварцяне Військо — наймане військо Речі Посполитої. Існувало із середини XVI до кінця XVIII ст. Складалося з кінноти, піхоти й артилерії. Значна частина кварцяного війська базувалася на території України, що було пов'язане із захистом східних кордонів Речі Посполитої та необхідністю придушення народних повстань на українських теренах.

Кварцяне військо
(картина художника
Яна Матейка, до 1893 р.)

Останньою краплею терпіння козаків була *ліквідація слобід у прикордонних землях і дедалі більше поширення влади саме польської католицької шляхти на ті землі*, які козацтво сприймало як такі, яке воно заселило і захистило зброєю.

2. ПОВСТАННЯ 1625 р. ПІД ПРОВОДОМ МАРКА ЖМАЙЛА

Аби змусити козаків погодитися на умови уряду, на Київщину було перекинуто кварцяне військо на чолі з новим коронним гетьманом **Станіславом Конецпольським**. Разом із ним прибули *комісари* із числа магнатів — урядовці, які мали вести переговори з козаками. Комісари привели свої приватні війська, які чисельно дорівнювали кварцяним.

Запорожці виступили на переговори всім військом з гетьманом **Марком Жмайлом** на чолі.

Аби «підштовхнути» козаків до згоди, Конецпольський атакував залоги козаків під Каневом і в самому місті. Проте запорожці вирішили чинити збройний опір.

Головна битва відбулася 15 жовтня *на річці Цибульник*, що за Черкасами. Козаки відбили ворожі атаки. Проте запорожці вирішили відступити, аби спиратися тилом на Січові землі.

Наступний табір Жмайло заклав *біля Куруківського озера*. Тут знову дійшло до битви, і знову козаки відбили атаки жовнірів.

Обидві сторони погодилися на мирну угоду. Згідно з нею було збільшено реєстр до шести тисяч, обіцяно й інші поступки, але після рішення Сейму.

Та головне — *козацтво не дало себе зрадницьки розгромити*, як у 1596 р. Хоча козаки й не вибороли тих прав і привілеїв, на які сподівалися, проте Куруківська угода дала змогу *підтвердити існування саме реєстрової частини Війська Запорозького* — було створено шість козацьких реєстрових полків. Запорожці продемонстрували уряду, що козацтво готове захищати свої права зі зброєю в руках.

Станіслав
Конецпольський
(портрет XVII ст.)

Марко Жмайло
(портрет XVII ст.)

3. КОЗАЦТВО в 1626–1628 рр.

Хоча обидві сторони були незадоволені результатами угоди 1625 р., проте на деякий час конфлікт було припинено.

Війська Речі Посполитої вирушили на північ воювати проти шведів. Козацтво ж повернулося до захисту кордону, і вже в жовтні 1626 р. *Військо Запорозьке розгромило під Білою Церквою кримське військо.*

У ці самі роки Січ заявила про себе ще з нового боку. В цей час у Криму розпочалася внутрішня усобиця. Військо Запорозьке ще 1624 р. підписало угоду з ханом Мухаммедом Гіреєм III про взаємодопомогу. У 1628 р. хан зазнав скрути, бо потрапив в облогу в *Кіркорі (Чуфут-Кале)*. У травні-червні 1628 р. Військо Запорозьке на чолі з Михайлом Дорошенком здійснило похід, аби врятувати союзника.

Михайло Дорошенко
(портрет роботи художника
Олексія Томіна,
серія «Гетьмани України», 2011)

Ворожі війська, які склалися з кочовиків і османів (серед яких були навіть яничари), намагалися зупинити козаків. Проте всі ці спроби закінчувалися перемогою запорожців.

Зрештою козаки не лише врятували хана, а й *дісталися Кафу*, де захопили гармати, які у свій час турки захопили в поляків у битві під Цецорою. Щоправда, під час цієї блискучої воєнної операції загинув Михайло Дорошенко. Отже, в цій воєнній кампанії козаки виступали як окрема військово-політична сила.

4. ПОВСТАННЯ 1630 р. ПІД ПРОВОДОМ ТАРАСА ТРЯСИЛА-ФЕДОРОВИЧА

У березні 1630 р. спалахнуло чергове козацьке повстання. Його очільником став Тарас Федорович, на прізвисько Трясило.

Повстанці заклали табір *під Переяславом*. Військо значно збільшилося за рахунок повсталих селян.

Саме тут у травні спалахнули жорстокі бої. С. Конецпольський спробував рішучим наступом розгромити повстанців. Проте козаки відбили всі штурми. Однією з причин успіху було те, що Т. Федорович і чимало козаків нещодавно повернулися з театру Тридцятилітньої війни, *здобувши чималий воєнний досвід*. Козаки використали

найновіші досягнення європейської військової науки, особливо в артилерії і фортифікаційній справі.

У певний момент козацький гетьман отримав через розвідку інформацію, що Конецьпольський з кіннотою вирушив на перехоплення групи повстанців. Тоді козацько-селянське військо перейшло в наступ і 15 травня розгромило ворожий табір, завдавши противнику чималих втрат. Сучасники (П. Пясецький) писали, що жовніри втратили більше, «ніж за всю останню прусську війну». *Ця перемога залишилася в пам'яті народу, обростала легендами (наприклад, про загибель так званої «золотої роти»).*

Тарас Федорович (Трясило)
(портрет XIX ст.)

Великий Кобзар Тарас Шевченко присвятив їй свою поему «Тарасова ніч».

Поразка змусила коронного гетьмана піти на переговори. Запорожцям вдалося вибороти низку поступок, зокрема щодо збільшення реєстру до восьми тисяч.

5. КОЗАЦТВО в 1630-х роках і ВИСТУП ІВАНА СУЛИМИ

5.1. СПІЛЬНІ ВОЄННІ КАМПАНІЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ І КОЗАЦТВА

У 1632–1635 рр. Річ Посполита провела серію війн, у яких були залучені й українські козаки.

У жовтні 1633 р. козаки у складі кварцяного війська *взяли участь у відбитті нападу османського війська на Кам'янець-Подільський.*

У 1632–1633 рр. відбулася чергова війна між Річчю Посполитою і Московією. Військо останньої спробувало захопити м. Смоленськ, де й відбулися головні бої, тому війну прозвали *Смоленською*. Козацькі підрозділи діяли спільно з державними як на головному театрі, так і здійснювали напади з півдня.

У 1635 р. розпочалася нова *війна Речі Посполитої зі шведами*. Королю Владиславу IV конче необхідно було мати флот. Проте спроба збудувати свій флот закінчилася невдало. Тоді на Балтійське море було перекинуто козацький загін й українських майстрів. На збудованих чайках *січовики вийшли в море, де завдали поразки шведській ескадрі.*

Попри спільні дії на різних фронтах, *козацтво в цілому не довіряло уряду*. Адже більшість обіцянок Варшави так і не було виконано, і на Січі постійно очікували підступу.

У лютому 1635 р. на сеймі було вирішено збудувати навпроти Кодацького порога фортецю для контролю над козацькими пересуваннями. В липні фортеця була готова.

Генеральна карта України Г.-Л. де Боплана, 1648 р.

І в наш час багато любителів історії, доводячи старовинність своїх міст і сіл, звертаються до карти де Боплана. Працюючи вдома над домашнім завданням, дізнайтеся за допомогою інтернет-ресурсів, чи позначено ваш населений пункт на карті де Боплана.

Історичні подробиці

Фортецю **Кодак** зводили під керівництвом французького інженера Гійома Левассера де Боплана. Протягом 16 або 17 років він на запрошення польського уряду працював над спорудженням прикордонних фортець на теренах України. Підшуковуючи зручні для укріплень місця, Боплан чудово ознайомився з топографією, етнографією, побутом, розташуванням України та найближчих до неї місцевостей. За дорученням короля Владислава IV і коронного гетьмана Станіслава Конецпольського, Боплан складав докладну мапу України. Після повернення на батьківщину — у м. Руан (Франція) на основі зібраних матеріалів уклав працю «Description d'Ukraine» («Опис України»), яка є цінним історичним джерелом із вивчення доби козацтва.

План фортеці Кодак на карті Гійома Левассера де Боплана (XVII ст.)

5.2. ПОВСТАННЯ ІВАНА СУЛИМИ

Козаки одразу відчували утиски з боку кодацького гарнізону. Тому в серпні **1635 р.** запорожці на чолі з **Іваном Сулимою** влаштували нічну атаку й захопили фортецю. Гарнізон було знищено, а укріплення зруйновано.

Сулима намагався підняти повстання на волості, проте ця спроба не вдалася. Частина старшини була не готова до збройного протистояння з Річчю Посполитою. Тому І. Сулиму та ще кількох козацьких керманічів було схоплено та привезено до Варшави.

На цей раз, аби залякати козаків, Сулиму та більшість його оточення було страчено. Проте ця страта відіграла протилежну роль. *Серед козацтва дедалі більше поширювалися настрої, що з урядом домовитися неможливо.*

6. ПОВСТАННЯ 1637–1638 рр.

У **1637 р.** спалахнуло нове козацьке повстання, яке за своїм масштабом і гостротою перевищувало всі попередні. *Повстання розпочали козаки-випищики*, тому частина гніву лягла й на старшину, яку звинувачували в таємних домовленостях з польським урядом.

Пригадайте, кого називали «реєстровцями», а кого — «випищиками».

Гетьманом повстанці обрали **Павла Бута (Павлюка)**. Конфлікти всередині Війська Запорозького стримували початок активних воєнних дій. Тому спочатку Павлюк діяв через своїх посланців, намагаючись підняти на збройний виступ різні групи українського населення.

Кварцяне військо також не було готовим до швидких дій. Лише восени обидві сторони виступили з головними силами.

До битви дійшло *біля с. Кумейки, що на Черкащині*. Жовніри переважали козаків чисельно, особливо в кінноті. У Павлюка військо складалося з козаків і селян. Головною проблемою повстанців було те, що

Гетьман Іван Сулима
(портрет роботи художниці
Наталії Павлусенко, серія
«Герої козацької України»,
2013 р.)

Павло Бут (Павлюк)
(Павло Михнович)
(портрет XIX ст.)

частина реєстровців не підтримала цей виступ і зберігала нейтралітет, чи навіть билася в лавах коронного війська.

6 (16) грудня 1637 р. Павлюк перейшов у рішучий наступ. Він зайшов у фланг противника і вдало прикрився болотом (пізніше Потоцький виправдовувався за цю свою помилку, а його хронікер Окольський навіть написав, що то Павлюк потрапив до болота).

Командувач кварцяним військом польний гетьман **Миколай Потоцький** почав кидати в атаку всю свою кінноту. Проте козаки крок за кроком, за допомогою табору тіснили противника.

Лише значна чисельна перевага дала можливість жовнірам перемогти у битві. Павлюк відступив до Боровиці. Тут на переговорах між сторонами було вирішено, що Павлюк добровільно, спільно з кількома старшинами віддасть себе в руки Потоцького під гарантії безпеки. Це було умовою того, що залишки козацького війська не будуть скривджені, а сам Павлюк зможе захистити свої права у Варшаві.

Проте на Сеймі в лютому 1638 р. Павлюка та інших старшин було визнано винними і незабаром страчено.

Ця подія справила сильний вплив на козаччину, адже було порушено важливі домовленості. В січовому середовищі зрозуміли, що відтепер можна захистити себе лише зі зброєю в руках.

Узимку 1637–1638 рр. на Дніпровських островах за порогами було зібрано нове військо. Спроба Потоцького розгромити козаків закінчилася тут невдало.

Навесні новий козацький гетьман **Яків Острянин** рушив на Лівобережжя. До першої битви дійшло у квітні 1638 р. *під м. Голтва*, де повстанці завдали поразки кварцяному війську, яке почали відступ до *м. Лубни*. Під цим містом відбулася чергова битва, яка не принесла перемоги жодній зі сторін.

Але до жовнірів підійшла допомога із числа найманих підрозділів і магнатських приватних загонів. Коронне військо чисельно значно збільшилося. Козаки почали відступ. Відбулося кілька кривавих боїв без істотної переваги з обох боків.

Нарешті, до битви дійшло *під с. Жовнин*. Спочатку коронним підрозділам вдалося

Яків Іскра-Острянин
(Остряниця)
(портрет XVIII ст.)

прорвати козацькій табір. Навіть Остринин з групою козаків вдався до втечі. Проте за-порожці змогли зібратися й оточити в табо-рі частину ворожої кінноти. Битва закінчи-лася без явного переможця.

Новим гетьманом січовиків став **Дмитро Гуня**. Він перевів військо на більш зручну позицію в гирлі Сули на Старці (назва одно-го зі старих річищ річки). Тут козаки ціле літо відбивали атаки та штурми жовнірів. Лише нестача припасів змусила запорожців пристати на умови урядовців Речі Посполи-тої. Запорожці отримали вільний вихід із заблокованого поляками гирла річки.

У цілому поразка повстання позначила-ся і на результатах боротьби козаків за свої права.

Дмитро Гуня
(портрет XIX ст.)

7. ПРИЧИНИ ПОРАЗОК КОЗАЦЬКИХ ПОВСТАНЬ

1. *Козацьке середовище не мало єдиного бачення свого місця в Речі Посполитій.* Адже козаки були підданими цієї держави, з нею був пов'язаний весь їхній соціально-економічний устрій.

2. *Українське суспільство в цілому ще більше було не готове до розриву з Польщею.* Адже існував спільний монарх, зберігалася міцна пам'ять про спільні перемоги над ворогами, і тому панувало сподівання на мирне вирішення всіх конфліктів з Річчю Посполитою. Шляхта ж українських земель, попри свою руську ідентичність та відстоювання руської позиції на сеймиках і сеймах, сприймала Річ Посполиту як свою політичну Вітчизну.

3. *Частина професійних вояків із числа реєстровців воювала проти повстанців,* особливо це далось взнаки в 1637 і 1638 рр.

4. *Річ Посполита перебувала на піку своєї потужності,* і її військовий потенціал був величезним.

8. «ОРДИНАЦІЯ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО»

Хоча війна закінчилася в серпні, проте вердикт уряду остаточно було винесено **в грудні 1638 р.** Тоді на Вальному Сеймі було затверджено «*Ординацію Війська Запорозького*».

Вартє запам'ятати!

Ординація — від латинського *Ordinatus*, що означає «упорядкування».

Цим актом уряд вирішив перетворити козаків в невелике, повністю контрольоване військо з мінімальними правами.

Так, *чисельність реєстровців закріплювалася в шість тисяч козаків*. Проте в списки вносили лише тих, хто не брав участі в козацьких повстаннях, тому реальна чисельність реєстрового війська впала до п'яти тисяч.

За козаками зберігалось право обирати сотенну старшину. При старшині перебував спеціальний комісар, аби стежити за козаками.

Полкова старшина (полковники й осавули) мала призначатися із числа шляхти.

Територія мешкання козаків звужувалася до королівських маєтків Канівського, Корсунського та Черкаського староств.

Козакам заборонялося приймати у свої ряди вихідців із селянства й міщанства.

Було відбудовано Кодацьку фортецю — форпост Речі Посполитої проти козацтва. Доступ на Січ був значно обмежений.

Унаслідок поразки козацьких повстань та обмеження прав запорожців за прийнятою «Ординацією» активність козацтва на деякий час значно зменшилася. Частина козаків перейшла до території інших держав. Проте сучасники розуміли, що «Золотий спокій», як називали період 1638–1648 рр. у Речі Посполитій, був хитким.

Поміркуймо!

Висловте припущення, якою буде політика Речі Посполитої в українських землях під час періоду «Золотого спокою». Чи врахували вони досвід козацько-селянських повстань 1620–1630-х років?

Діємо: практичні завдання

Перегляньте відеофільми про ватажків повстань 1620–1630-х років. Визначте, яка інформація фільмів була для вас новою.

Відео «Тарасова ніч»
(тривалість 05 хв 04 с)
<https://cutt.ly/dkC5mFi>

Відео «Іван Сулима»
(тривалість 05 хв 48 с)
<https://cutt.ly/KkC5VK6>

ЗНАЮ МИНУЛЕ ➤ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ➤ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і систематизую нову інформацію

1. Утворіть логічні ланцюжки з історичних дат, імен ватажків повстань та їхніх результатів і наслідків

Тарас Федорович

1625 р.

Зруйнування козаками фортеці
Кодак, страта ватажків повстання

Іван Сулима

1630 р.

Ординація Війська Запорозького

Павло Бут
Яків Острянин
Дмитро Гуня

1635 р.

Збільшення козацького реєстру за
Куруківською угодою до шести тисяч
осіб

Марко Жмайло

1637–
1638 рр.

Збільшення козацького реєстру до
восьми тисяч осіб

2. Покажіть на карті (с. 101) райони поширення та місця вирішальних битв під час козацько-селянських повстань 20–30-х років XVII ст.
3. Обговоріть результати роботи із завданням рубрики «Діємо: практичні завдання» на с. 118.
4. Виконайте онлайн-вправу «Козацько-селянські повстання».

<https://cutt.ly/GhC94zw>

Обговорюємо в групі

1. Обговоріть і визначте, у чому полягає історичне значення козацько-селянських повстань у 20–30-х роках XVII ст.
2. Висловте припущення, чому повстання 20–30-х років XVII ст. дістали назву «козацько-селянські».

Мислю творчо

Напишіть історичне есе «Образ козацького лідера-борця за права козацтва».

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:

- 1625 р.** Повстання під проводом Марка Жмайла
1630 р. Повстання під проводом Тараса Федоровича
1635 р. Зруйнування фортеці Кодак козаками на чолі з Іваном Сулимою
1637–1638 рр. Повстання під проводом Павла Бута, Якова Острянина, Дмитра Гуні
1638 р. «Ординація Війська Запорозького»

Практична робота. Соціальна організація, побут та військова майстерність українського козацтва

Які процеси спричинили виникнення українського козацтва? Чому козаки вважаються міжстановим прошарком українського суспільства? Які причини спонукали українське козацтво до повстань?

1. УСТАНОВЛЮЄМО ВІДПОВІДНІСТЬ

Ознайомтеся з ілюстраціями та їхніми описами. Встановіть між ними відповідність. Пригадайте назви козацьких клейнодів.

А Держак з металевою кулею, оздобленою камінням. Символ влади кошових отаманів та гетьманів.

Б Символ гетьманської влади та влади козацьких отаманів. Держак із золотою кулею та кінським волоссям. Був запозичений у турків.

В Символ козацької влади гетьмана, отамана, полковника або сотника. Прямокутне полотнище з держакон у вигляді хреста або кулі.

Г Вид холодної зброї. Металева втулка з пластинами на держаку. Символ влади козацьких полковників.

2. ЗАПОВНЮЄМО ТАБЛИЦЮ

Використовуючи текст підручника та додаткові джерела інформації, заповніть у зошиті таблицю: «Посади та обов'язки козацької старшини».

Посади та обов'язки козацької старшини	
Посада	Обов'язки, становище на Січі, клейнод
Гетьман	
Кошовий отаман	
Полковник	
Бунчужний	
Довбиш	
Писар	

3. ПРАЦЮЄМО З ДОКУМЕНТАМИ

Ознайомтеся із фрагментами текстів. За допомогою представлених історичних джерел і матеріалу підручника напишіть коротку статтю на тему «Побут і традиції українського козацтва» до «Енциклопедії історії». Дайте відповіді на запитання до історичних джерел.

Ставлення козаків до жінок

У традиціях і звичаях українського козацтва значна роль присвячувалася вихованню шанобливого ставлення до жінки. У листі кошового отамана І. Малашевича до дружини полоцького воеводи тест починається зі звертання: «Ясновельможная пані воеводина полоцкая і гетьманова полжна литовська...». У системі духовних цінностей запорожців шанування жінки-матері проявлялися в ототожненні жінки як України-матері, Січі-Матері, шаблі-матері, Пресвятої Богородиці, яку самі козаки вважали покровителькою і заступницею.

Яку роль у житті козацтва відігравали жінки? Пригадайте, у яких творах української літератури трапляються описи ставлення козаків до жінки.

Із літопису Григорія Граб'янки

Прославившись у битвах, козаки звикли до недоїдання, спраги, спеки й інших незгод просто неба. За харч їм служило звичайне квашене тісто, яке вони варили і звали соломахою... коли траплялося, що їжа випадала з рибою, то такий наїдок за найкращу трапезу вважали. Проживають вони в куренях по сто п'ятдесят чоловік, а буває й більше... Злодійство і підступність поміж ними не водиться, а якщо ж трапиться, що хтось візьме путо або канчук, то за це винного вішають на гілці дерева. На озброєнні мають самопали, шаблі, келепи, стріли та списи і користуються всім цим так вправно, що і найвправніший польський гусарин або ж рейтар німецький з ними зрівнятися не можуть...

1. Про які козацькі традиції свідчать факти з історичного документа?
2. Чим, на вашу думку, зумовлювалася невибагливість козаків у їжі та побутових умовах?

Узагальнення з розділу 2

«Становлення козацтва (XVI – перша половина XVII ст.)»

1. УЗАГАЛЬНЕННЯ: ОСНОВНА ІНФОРМАЦІЯ

- Споконвік Україна була кордоном з Великим Степом. За часів Русі цей кордон у народі почали звати Вкраїною, а пізніше історики дали назву цим територіям — Великий Кордон. А перша пряма згадка про українських козаків належить до 1489 р. Козацтво було складовою частиною українського народу. Козаки займалися уходництвом і засновували непостійні поселення — зимівники.
- Першою Січчю в історії вважають укріплення, збудоване на Малій Хортиці князем Дмитром Вишневецьким у 1556 р. Січ існувала без підтримки держави, а нерідко і проти волі держави, до якої вона належала, та стала основою для відродження української державності.
- Після Люблінської унії були створені умови для формування війська козаків на державній службі і в мирний час. У 1572 р. за розпорядженням короля Сигізмунда II Августа, козаки були вписані у певний реєстр, що передбачав державну службу за гроші.
- Боротьба козацтва за відстоювання своїх прав протягом XVI ст. призвела до збройних повстань. Відбувся ряд козацьких виступів, наймасштабніші з яких на чолі з Криштофом Косинським і Семерієм Наливайком. Унаслідок повстань, які зазнали поразки, реєстрове військо було знищено, а козацтво залишене поза законом.
- Особливою сторінкою козацької історії були героїчні походи козаків проти Османської імперії та Кримського ханства на чолі з гетьманом Петром Сагайдачним. Козацтво з корпоративної військової спільноти перетворилося на суспільну силу загальноукраїнського значення. Під час Хотинської війни козаки фактично врятували Річ Посполиту від поразки та захистили українські землі від Османської імперії.
- Постійні зменшення реєстру та ліквідація слобід у прикордонних землях призвели до козацьких повстань 1620–30-х років, що відбулися під керівництвом Марка Жмайла, Тараса Трясила і Павла Бута. Унаслідок

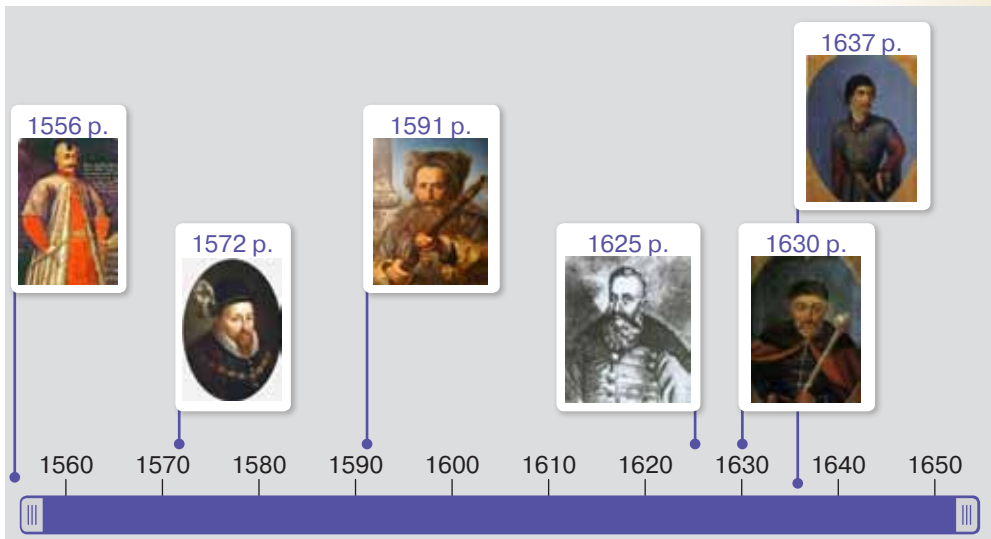

невдалих повстань Річ Посполита тимчасово знизила активність козацтва та за «Ординацією Війська Запорозького» 1638 р. спробувала перетворити козаків на невелике повністю контрольоване військо з мінімальними правами.

2. ЗАВДАННЯ ДЛЯ ТЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ

ХРОНОЛОГІЧНА РОЗМИНКА

Установіть, які події позначені на шкалі часу. За допомогою матеріалів розділу створіть у зошиті шкалу часу на тему: «Становлення козацтва».

КРОСВОРД НАВПАКИ

Складіть до розгаданого кросворда запитання. Намагайтеся сформулювати їх якомога лаконічніше.

ІСТОРИЧНИЙ РЕПОРТАЖ

Розгляньте фотоколаж. Визначте, які гетьмани на ньому зображені і які історичні події їх об'єднують. Уявіть себе кінорежисером/кінорежисеркою і складіть короткий сценарій про ці сторінки історії козацтва.

ЩО МИ ЗНАЄМО З ТЕМИ

Перевірте, як ви засвоїли матеріал теми за допомогою онлайн-тесту. Для виконання завдання перейдіть за посиланням: <https://forms.gle/UNJ75sCpCS1Yzf7s5> або скористайтеся смартфоном — зчитайте QR-код.

Бажаємо успіху та високих балів!

